

COMENTARIU

Ieșirea (*Exodus, Ishodul*) este a doua carte din Pentateuh, deci, ca și Facerea, atribuită lui Moise. Ea conține istoria robiei israeliților în Egipt (cap. 1–15), apariția lui Moise ca salvator al poporului (cap. 2–4), disputa cu Faraon și cele zece plăgi care au lovit Egiptul (cap. 5–11), praznicul pascal și ieșirea din Egipt (cap. 12–13), trecerea prin Marea Roșie, cîntecul de mulțumire al celor salvați (cap. 14–15), traversarea deșertului pînă la muntele Sinai (cap. 16–18), alianța lui Iahve cu poporul său (cap. 19–24), cele zece porunci (cap. 20), impunerea unei noi legislații (cap. 21–23), instrucțiunile pentru întocmirea cortului sfînt (cap. 25–27), chemarea preoților și descrierea jertfei, rătăcirile israeliților, vițelul de aur (cap. 32–34), construirea locașului sfînt (cap. 25–40).

Moise, căruia i s-a revelat numele lui Iahve în muntele lui Dumnezeu, călăuzește pe israeliții eliberați din robie. Într-o teofanie răscolitoare, Dumnezeu încheie o alianță cu poporul ales și-i impune legile sale. Dar înțelegerea abia încheiată este călcată de israeliți prin adorarea vițelului de aur; incit Dumnezeu trebuie să-și reverse din nou iertarea ca să reînnoiască legămîntul alianței.

Ca și în Geneză, deosebit în text diferite surse tradiționale: cea iehovistă, cea elohistă și cea sacerdotală a preoților din Ierusalim, mai ales în ultima parte a cărții.

Personajul principal care domină este Moise, inițiatorul religios al poporului și primul său legislator. El stă în mijlocul evenimentelor, fie acestea de un caracter eroic, ca trecerea prin Marea Roșie, fie celebrînd o liturghie, ca praznicul Paștilor.

În legislația acordată se împletesc elemente arhaice, aflate și la alte popoare, cu formule noi ca Decalogul care apare în variante diferite în Ies. 20.2–17 și Dt. 5.6–18.

Împreună cu celelalte patru cărți ale Pentateuhului, Ieșirea stă la baza religiei iudaice, în care a devenit cartea sa canonică, legea sa. Ea nu arată un sfîrșit, ci continuă un drum al speranței și fîgăduinței, pe care creștinii îl împlinesc în Hristos.

Ieșirea apare în traducere românească în *Palia* de la Orăștie, ca text integral, dar importante pasaje din ea se citesc și se cîntă din primele timpuri în biserică. Cap. 15.1–19 e introdus ca un psalm aparte în Psaltiri. În serviciul divin se folosesc în cursul anului următoarele fragmente: 1.1–20, 2.5–22, 12.1–11, 12.51–13.3, 13.10–12, 13.14–16, 13.20–15.19, 14.7–20, 15.22–16.1, 19.10–19, 24.12–18, 33.11–23, 34.4–8, 40.1–5, 40.9–10, 40.16, 40.34–35. Analiza lor se impune într-un studiu lingvistic comparativ (GN, BJ, L.ThK).

I

[1] *Israel / Israil* cf. Fac. 32,29; *Iacov, Iacov* cf. Fac. 25, 26. Primele cinci versete aparțin tradiției sacerdotale (BJ).

[2] *Ruben / Ruvin* cf. Fac. 29,32; *Simeon* cf. Fac., 29, 33; *Levi* cf. Fac. 29, 34; *Iuda* cf. Fac. 29, 35.

[3] *Isahar / Isahâr* cf. Fac. 30, 18; *Zabulon / Zavolon* cf. Fac. 30, 20; *Ventamin* cf. Fac. 35, 18.

[4] *Dan* cf. Fac. 30, 6; *Neftali / Nefthalim* cf. Fac. 30, 8; *Gad* cf. Fac. 30, 11; *Așer / Astr* cf. Fac. 30, 13.

[5] *Iosif / Iosif* cf. Fac. 30, 24. În textul ebraic, numărul descendenților lui Iacov este șaptezeci. Traducătorii greci schimbă și ordinea versetului, care începe cu relatarea despre Iosif.

[6] *cei de pe vremea lor / ruda* redau gr. ἡ γένεα „origine, urmaș, generație, generație contemporană”. Cf. IER. *cognatione*, VL MS 4 389 *neamul*, MS 45 *ruda*, PO *car* au *vital* în *această vreme*. Versurile 6–14 aparțin tradiției iehoviste (BJ).

[7] BB: *foarte, foarte* redă gr. σφόδρα, σφόδρα, cf. Fac. 17; *țara / pămîntul* redau gr. ἡ γῆ, aici cu sensul de ținutul Egiptului, cf. MS 4 389 *țara*, MS 45 *pămîntul*, PO *pămîntul*.

[8] Probabil Ramses al II-lea, din dinastia a 19-a, 1290–24 sau 1304–1238 i.e.n. (L.ThK).

[9] *neamul / limba* cf. Fac. 10, 5; MS 4 389 *gloata*, MS 45, *limba* PO *oamniții*.

[10] BB: *să-i meșesugim* redau gr. κατασφίζω „a cucerii prin violență, a înșela”, cf. MS 4 389, MS 45 *să-i meșesugim*, PO *să-i călcăm*, IER. *sapienter opprimamus*, BJ *prebons de sages mesure*.

[11] *supraveghetori / ispravnici* pre lucruri redau sintagma gr. ἐπιστάτας τῶν ἔργων ἐπιστάτης „inspector al lucrărilor publice”, cf. MS 4 389 *ispravnici*, MS 45 *pristavi*, PO *șpani*, IER. *magistros operarum*.

munci grele / întru fașle redau gr. ἐν τοῖς ἔργοις; τὸ ἔργον „muncă”, în LXX „munca plină de trudă a oamenilor”, „muncă forțată conformă anumitor obligații” cf. MS 4 389 *cu lucrul*, MS 45 *întru fașle*, PO *cu slujbă grea*.

Pitom / Pitho, egipt. Pithum, LXX Πιθουμ, FRANKF. Πιθουμ, MS 4 389 *Pitho* MS 45 *Pithó*, PO *Filon*; *Ramses / Ramést* cf. Fac. 47, 11, *On* cf. Fac. 41, 45, cetăți de aprovi-zionare ale Egiptului, ridicate prin munca israeliților aserviții. Egiptul pare a nu cunoaște o organizare riguroasă a corvezilor, dar mîna de lucru necesară marilor lucrări publice era recrutată printre prizonierii de război sau șerbii de pe domeniile regale. Asimilarea lor acestor categorii inferioare a fost resimțită de israeliți ca o umilire de nesuportat (BJ).

[12] FRANKF. sfîrșitul acestui verset face parte din versetul următor.

[13] G. GALACTION asociază, la 17 mai 1940, suferințele României cu acelea ale vechiului Israel în captivitate: „Ce ne așteaptă pe noi, noul Israel, vrednic de toate bătălii, ca și odinioară cel vechi?” (*Jurnal*, II, Ediție îngrijită, prefață și note de TEODOR VÎRGOLICI, Editura Minerva, București, 1977, p. 306).

[14] BB: *cărămidărie* redă gr. τῆ πλινθεία, cf. MS 4 389 *cu cărămidă*, MS 45 *cu cărămidăria*, PO *cărămidzilor*, IER. *lateris*. Istoria asupririi poporului lui Israel se continuă în 5, 6–23. În versetele următoare, care aparțin tradiției elohiste, măsurile luate pentru stîrpirea pruncilor de parte bărbătească nu se acordă cu obligativitatea corvezilor, dar pregătesc istoria nașterii lui Moise (BJ).

[15] *Sifra / Sepfóra* gr. Σεπφόρα, FRANKF. Σεπφόρα, MS 4 389 *Sepfóra*, MS 45 *Sepfóra*, PO *Sifora*, IER. *Sephra*. *Pua / Fúa*, gr. Φουα, MS 4 389, MS 45 *Fúa*, PO *Phua* IER. *Phua*.

[20] HELIADE face un lung excurs, comentînd acest verset, pentru a demonstra că înmulțirea celor oprimați e un mijloc natural de apărare: „Este de observat că oriunde este pericolul mai mare acolo natura își pune puterile spre conservare” (I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele sau Notiții istorice, filosofice, religioase, și politice asupra Bibliei*, Paris, 1858, p. 53). Astfel de interpretări ale lui Heliade, uneori extrem de libere, n-au plăcut, poate mai mult decît limba, episcopului Șaguna, editorul „Telegrafului român”, ceea ce-l obligă pe autorul *Biblicelor* să precizeze încă o dată, deși făcuse aceasta cu atîta grijă și în subtitlul volumului, că „a scris o carte cu totul profană” (p. 74), mîrtușindu-se, cu toate acestea, nu numai un suflet credincios, dar și un apărător al „Marei și Ortodoxei Biserice a Răsăritului”, întotdeauna „în mină”, cum îi place să spună, cu „textul celor șaptezeci insufleții de Dumnezeu” (p. 76).

[21] *urmași / case* redau gr. οἰκίας; οἰκία „casă, familie”, MS 4 389, MS 45, PO *case*, IER. *domos*.

[22] *Nil / gîrlă* redau gr. ποταμός „rîu”, care desemnează fluviul cel mai important al Egiptului, Nilul, iar uneori unul sau altul dintre brațele sale principale (BJ). MS 4 389, MS 45 *rîu*, PO *în apă*.

ARGHEZI folosește adeseori, chiar și în scrierile sale satirice, în articolele polemice, imagini și motive biblice. Persecuțiile evreilor în perioada interbelică îi amintesc, într-un articol din 1930, de neucetata hotărâre a lui Faraon de a ucide pruncii de parte bărbătească din neamul care-l înfricoșează: „Israel, tu nu ai dreptul să rivnești, căci te înmulțești și copiii tăi vor fi urmăriți de mine peste tot locul. Dacă-i naști, ascunde-i în pivnițe și unghere, răsfățați în lumea gingăniei și a guzganilor. Să nu-mi spurce lumina zilei cu ochii lor și să nu-mi otrăvească văzduhul, în care vreau să răsuflu liniștit. Lumina e-a mea și tot al meu și aerul este. Ah! de ce n-aș împunge ochii pruncilor tăi cu acul și nu i-aș crăpa cu o lamă de briceag? Ceară-mi apă ca să le dau morcila, și seut ca să le dau bici, și miere ca să le dau lături cu singe” (*Sărmanul Israel*, „Adam”, II, nr. 10, 15 noiembrie 1930, pp. 9–10, retipărit în *Serieri*, 34, București, Editura Minerva, 1985, pp. 428–431).

II

[1] FRANKF. sîrșitul acestui verset ἔσχεν ἀντήν „o ținu” face parte din versetul următor.

[2] BB *iscusit* redă gr. ἀστεῖος „urban, civilizat”, cf. lat. *urbanus*. MS 4 389 *frumusăt*, MS 45 *iscusit*, PO *frumos*, IER. *elegantem*.

[3] *coș / scriu* redou gr. ὄβρις, cf. Fac. 6, 14. MS 4 389 *răclicioară*, MS 45 *săria*, PO *iauriă*, *smoula / smouă* *cleioasă* redau gr. ἀσφαλιτόπισσα MS 4 389 *cu smouă și cu clei*, MS 45 *smouă cleioasă*, PO *cu cleiu și cu rășină*, IER. *bitumine ac pice*.

În tradiția mitologică și religioasă a multor popoare, nașterea unui copil predestinat mîpînării conștiente sau inconștiente a întinților divine este adesea tălmăcită, pentru a-l apăra astfel de o pînăcitate amenințătoare, cf. primre anticie L. Șanceanu, *Basmele române*, p. 312–320.

În proiectul dramatic *Gruic Singer* (1876), EMINESCU rezumă, după lista personajelor, cele cinci acte ale tragediei. Scena a II-a, din actul al II-lea, este profund influențată de textul biblic. Salvarea copilului Gruic Singer pe rîul Bistrița reproduce istoria salvării lui Moise pe Nil: „În ajunul nașterii unui fiu în casa lui Simeon e-ntristare. Ei și zic cu spaimă menirea copilului lor. El s-a născut, Simbaud zowerul e chemat, care le prezice lucruri cumplite. El se ocoia să-l espuna. Scena despărțirii mamei de copilul său. El e pus pe rîul Bistrița și scapa la Volevodul Galu” (al. Eminescu *Opere* VIII, ediție critică întemeiată de Peressicius, volum coordonat de Petru Creția, București, Editura Academiei Române, 1980, p. 129). Referindu-se și la rezumatul primului act, G. Călinescu dezvolta mai ales comparativă, reținuă cu exactitate și fionul biblic: „Doamna Maria odesteamă (parazi tradiționalul de acum la noi diestem) să n se nască un fiu ucigaș de tată, și soț al mamei (deci cazul locastei și al lui Ocep). Oracolului ce vorvește regelui Latus, n corespunde aici zowerul Simbad (nume împrumutat din *Hatim*). Așa precum Latus repădase pe Ocep pe munsele Cătinon, va face simnea, punind pruncul pe apa Bistriței, după pîdă de astădată din Bine a lui Moise parasit pe Nil. E într-un fel o jufie încercare de a recunșă marie mînari pagine și sacre, înaintea ortodoxiștilor” (G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, p. 392).

[10] *Moise / Moisi* ebr. *moshé*. Numele este egiptean, cunoscut mai cu seamă sub forma prescurtată *moses* a unui nume teofor ca *Inatmoses*, și înseamnă „(....) este născut”. Etimologia populară l-a derivat din ebr. *mastat* „a trage, a scoate (din apă)”. LXX Μωσής mai frecvent, comonă pronunțării din Egiptul de sus Μωσής, autorită probant și încercam de interpretare a numelui Μωϋν „apă” și ἕστῃς „savac” (LThK). MS 4 389 *Moisei*, MS 45 *Moisi*, PO *Moisi*, IER. *Moses*, VL *Moyse*.

MIRON COSTIN / *Moisi* (în *Opere*, ediție critică, cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, ESI'LA, 1958, p. 242). Pentru cronica, cele cinci cărți ale lui Moise sînt un izvor istoric dema de luat în seamă: „Să nu pomenim de marie Moisi, care după 2.400 de ani au scris letopiseștii de zidirea lumii, ca acela au avut pre însuși Dumnezeu dascal, rostu cătră roșt” (p. 242).

NICOLAE COSTIN pune în practică ideea tatălui său, scriind *Letopiseștii țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*. Argumentele pe care le invocă sînt expuse pe larg în *Predestinarea letopiseștilor*: „Așa de zidirea lumii și a omului celui dentii, a strămoșului nostru Adam, și de Dumnezău și de poroncile lui, și de învățătura mințitrii noastre, nice o știință nu am avea, de nu ni-ar fi descoperit și arătat noaă Moisi den Duhul Sfînt, Istoria sfîntă, Biblia” (Nicolaie Costin, *Letopiseștii țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, ediție de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, cu o prefață de G. Ivănescu, Junimea, Iași, 1976, p. 5).

Numele Moise este discutat pe larg și de I. HELIADE RĂDULESCU (*Biblice*, p. 45). La EMINESCU, *Mose*, în oda *funeră* [*La moartea lui Heliade*], în care autorul *Biblicelor* este comparat cu Moise (PERESSICIUS, EMINESCU, V. I, p. 261).

[14] *ŝapta / cuvînt* redau gr. τὸ ὄμμα, cf. Fac. 15, 1; MS 4 389 *cuvînt*, MS 45 *cuvînt*, PO *cuvînt*.

[15] *Madian / Madităm* gr. Μαδία, denumire sub care sînt desemnate în general triburi nomade din deșertul siro-arab, a căror influență a ajuns pînă în peninsula Sinai (LThK), ca atare localitatea este situată în general în Arabia, la sud de Edom. BJ, pornind de la o mențiune din 3 Regi 11, 18, o situează în peninsula Sinai, la est de deșertul Paran. Cf. MS 4 389, MS 45 *Madian*, PO cită între *Meditan* și *Maditan* (v. 16). Versetele 11–22, sau, după alți comentatori, numai 15–22, aparțin tradiției iehoviste.

[16] *Ietro / Iothor* LXX Ἰωθάρ, ebr. jitrō, originea numelui, ca și persoana socrului lui Moise sînt controversate. În verset 18, numele acestuia este Raguel. Originea etnică este de asemenea neclară, madianit, după Jud. 1, 16; 4, 11, ar fi chenit, iar după Nm. 12, 1, etiopian. Menționarea în versetul 18 a lui Raguel este secundară și reprezintă o tentativă de conciliere a două tradiții: căsătoria cu o chenită și aceea cu o etiopiană. Prima se datorează tradiției iehoviste și este originară din Palestina de sud — o încercare de a sublinia relațiile de prietenie dintre Iuda și cheniti. Cea de a doua aparține tradiției eloiste și este în strînsă legătură cu evenimentul plecării din Egipt, ca atare trebuie reținută ca real istorică (BJ); cf. MS 4 389 *Iothor*, MS 45 *Iothor*, PO lipsește. FRANKF. sîrșitul acestui verset este încadrat versetului următor.

[18] *Raguel / Raguil* cf. v. 16. FRANKF. prima parte a acestui verset reprezintă sîrșitul versetului anterior.

[21] *Sefora / Sepfóra*, ebr. šippōrā, „pășăruică”, LXX Σεφόρα. FRANKF. Σεφόραν MS 4 389 *Sepfóra*, MS 45 *Sepfóra*, PO *Sifora*, IER. *Seffora*.

[22] *Gherșom / Gherșem*, ebr. gēršōm, LXX Γηρσῆμ, FRANKF. γερσῆμ. Etimologia populară, luînd în considerație numai prime silabă a numelui *ger-* „străin”, l-a interpretat „copil de pribeag, de străin”; este mai degrabă un derivat de la un verb „a alunga”. MS 4 389 *Gherșim*, MS 45 *Ghirsam*, PO. *Gherșon*, IER. *Gersam*. *Eliezer / Eliezer*, ebr. ʾēlīʾāzār „Dumnezeu (meu) este ajutor”, FRANKF. ἐλιέζαρ. MS 4 389 *Eliazar*, MS 45 *Eliezer*, PO *lizeer*, BB. lipsește. Intercalarea celui de al doilea fiu în acest verset este o inovație a lui Ieronim, probabil pentru a evita o neconcordanță, aceea cu 18, 4, unde el este amintit. Acestui lucru i se datorează și intercalarea pasajului în versete diferite: FRANKF., BB, MS 45 în v. 23, MS 4 389, PO în v. 22.

[23] În BB v. 24, cf. și MS 45. Ultimele versete aparțin tradiției sacerdotale.

[24] *legămînt / făgăduință* redau gr. διαθήκη, cf. Fac. 6, 18.

[25] Sîrșitul versetului este corupt; LXX îl interpretează καὶ ἐγνωσθη αὐτοῖς „li s-a făcut cunoscut”.

[25] ARGHEZI mărturisește în poezia *Inscripție pe Biblie* (ciclul *Inscripții*) feroarea cu care omul a așteptat întotdeauna revelația divină: „O sută de veacuri, cusute-n cotoare / Aduc mărturie și semn cunoscut / Că oameni în vremuri, aleși, te-au văzut / Întreg, în odăjdi de brumă și soare” (*Serieri*, 3, 1963, p. 13).

III

[1] *Horeb / Horiv*, LXX τὸ ὄρος Χωρήβ, FRANKF. ὄρος του θεοῦ χορήβ. MS 4 389 *muntele lui Dumnezeu*, în *Horiv*, MS. 45 *muntele lui Dumnezeu Horiv*, PO *muntele lui Dumnezău Horeb*, IER. *ad montem Dei Horeb*, denumirea mai veche, din Deuteronom, a muntelui epifaniei lui Iahve, Sinai. În sfârșit Pentateuhului, apare numai ocazional. O altă denumire, mai rară, *muntele lui Dumnezeu* cf. Ieș. 4, 27, 18, 5, 24, 13, 3 Regi 19, 8. Aici *Horeb* este o glosă, ca și în 17, 6. Această primă relatare a chemării lui Moise (capitolele 3–4) reprezintă combinarea unor elemente iehoviste (versetele 1–5, 16–10) — teofania și misiunea lui Moise — cu altele eloiste (versetele 6, 9–15) — revelarea numelui divin. O altă mențiune a revelației numelui divin și a chemării lui Moise, de data aceasta în Egipt, apare în capitolul 6, versetele 2–13, 28–30 și 7, aparținînd tradiției sacerdotale.

[2] *îngerul Domnului* cf. Fac. 16, 7; IER. numai *Domintus*. Focul, ca forță creatoare, și în același timp distrugătoare, este la majoritatea popoarelor venerat ca element esențial al divinității. În VT, Iahve l-a ales ca simbol al său, prin care se dezvăluie celor aleși, cf. Ieș. 13, 21; 24, 17; 19, 18, Ps. 17, 10.

Sugestia din *Exod* se întrezărește și în *Rugul înalt*, poem în proză de pătrunsă reverie mistică argheziană, din ciclul *Ce-ai cu mine vântule?* (1937): „Iată rugul: scoate fum. Arde pe piscul muntelui celui mai înalt din lume, fără soare, în întuneric, ca o roată de jar. Îi cad spițele, și rămâne cerul; cade cerul, și spițele ard. Rota de foc alungă ca un șarpe aprins într-o spirală de fum, și se face steag de aur într-un cer verde-zmarald” (ARGHEZI, *Serieri*, 6, 1964, p. 79). „Piscul muntelui celui mai înalt din lume” este Horeb, „muntele lui Dumnezeu”, sugerează poetul fără a-l numi, glorificând în neașteptate imagini plastice, în care incandescența regenerează universul și sufletele, contopirea omului cu divinitatea (p. 79–80).

[3] arătare / videnție cf. Fac. 15, 1.

„Nimic nu e mai adevărat ca aceasta: că adică lumina nematerială ce lumina astfel mîntea lui Moise, în adevăr fu o lumină divină ce avea de aci înainte a fi făclia minții unei lumi nouă” (I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, p. 56).

[5] scoate-ți încălțămintea / dezleagă încălțămintele — a umbra descult ca semn de doliu, pocăință și teamă respectuoasă, de unde obiceiul de a se descălța în fața lăcașurilor sfinte.

I. HELIADE RĂDULESCU distinge, plecând de la revelarea divinității în rugul care „nu se mistuie”, o linie de hotăr între lumea veche și cea nouă, a libertății spirituale depline, forlind însă, ca peste tot în interpretările sale biblice, înțelesul textului originar în sensul vederilor sale politice și morale: „Lasă-ți încălțămintele înapoi cînd vrei să te apropii de sanctuarul Libertății” (*Biblicele*, p. 57). Cf. comentariile la versetele 6–10, pp. 57–58, în care HELIADE își mărturisese încrederea în rațiunea umană de esență divină: „însă nu mîntea fasonată prin școale după doctrine umane și diverse, nu mîntea fasonată în mijlocul familiilor unei societăți decăzute sau pervertite, abătute din legile naturii, ci mîntea ce o are omul de-a dreptul de la Dumnezeu din naștere, conservată intactă și nefasonată, curățită în fine în mijlocul unei izolare laborioase” (p. 58).

[7] FRANKF. ultima parte a versetului οἷδα γὰρ τὴν οὐρανὸν ἄβυσσον „cumose durerea sa” face parte din versetul următor.

poporului / norodului redau gr. λαός „popor”. În VT se face în principiu distincția între *gój*, redat, în majoritatea cazurilor, în LXX prin ἔθνος și *am*, tradus prin λαός. Primul termen desemnează o unitate politică, dar mai cu seamă una geografică, cu o formă comună de stat, limbă și drept, cf. Fac. 10, 20. Folosii inițial și pentru poporul lui Israel (Fac. 12, 2, Ps. 32, 12, Is. 1, 4), devine curînd termenul specific prin care se desemnează popoarele străine, „păgînii”, ce aparțin unei alte religii decât aceea a lui Israel. Cel de la doilea termen, inițial unul de rudenie, „frate de tot”, denumind apoi legătura de sînge, devine termenul consacrat pentru poporul lui Dumnezeu și al legămîntului, Israel. MS 4 389 oamenilor miei, MS 45 nărodului meu, PO oamenii mei, IER. *populus*.

[8] fara în care curge lapte și miere / la pămîntul ce cură lapte și miere — denumirea frecventă în VT pentru Pămîntul Făgăduinței.

canaancilor cf. Fac. 10, 15.

heteilor cf. Fac. 10, 15.

amoreilor cf. Fac. 10, 16, 14, 7.

ferizeilor cf. Fac. 13, 7.

ghergheseilor cf. Fac. 10, 16.

heveilor cf. Fac. 10, 17; FRANKF. lipsește.

iebusicilor cf. Fac. 10, 16.

[9] FRANKF. a doua parte aparține versetului următor.

[12] semnul redă gr. τὸ σημεῖον „semn” — probabil ceea ce este spus în partea a doua a versetului sau un semn asemănător celui din 4, 1–9, care aici este omis (B.).

din Egipt / din pămîntul Egiptului, FRANKF. ἐξ Αἰγύπτου.

în mîntele acesta — munții, ca opere impunătoare ale creației, erau alături de râuri și izvoare, în mitologiile orientale, lăcașuri ale divinității (de ex. Olimpul în mitologia greacă).

[13] Infuzat într-un mit indian (arhetipul mărturisit al povestirii fiind *Sakuntala* lui KALIDASA), Dionis, eroul lui V. VOICULESCU din nuvela cu același titlu (*Sakuntala*), îndrăgostit de Rada, și sub influența unei vrăjitoare, visează să devină un fel de Moise al triburilor de țigani: „— Ești Mesia țiganilor, glumii. — Nu, de-abia Moise. Triburile trebuiesc unite, omologate laile, plămădită limba, epurate moravurile, imobilat neamul. — Himere... îndrăznii. — Te înșeli” (*Ultimul Berevoi, Povestiri*, II, Editura pentru Literatură, 1966, p. 124). Deși evidentă, analogia Dionis-Moise se plasează în umbra celei predominante: Rada-Sakuntala, aproape anulînd-o pe cea dintîi, Dionis apropiindu-se tot mai mult de eroul lui KALIDASA, regele Dushyanla.

[14] Tradiția iehovistă extinde cultul lui Iahve la începuturile umanității (Fac. 4, 26) și amintește numele său în toate istoriile

patriarhilor. În tradiția eioistă, căreia îi aparține acest text, numele lui Iahve i se dezvăluie numai lui Moise, ca nume al *Dumnezeului părinților*. Tradiția sacerdotală se alătură acesteia din urmă, prezintă însă că numele *Dumnezeului părinților* era *El-Schaddai* (cf. Fac. 17, 1). Acest pasaj, unul dintre cele mai importante ale VT, prezintă două dificultăți. Una de ordin filologic — etimologia numelui lui Iahve, cea de a doua de ordin exegetic și teologic — sensul general al relației și importanța dezvăluirii pe care o transmite. I. S-a încercat explicarea numelui lui Iahve pornindu-se de la diferite radicle ebraice, sau de la alte limbi decât ebraica. Este sigur că trebuie considerată o formă derivată de la un radical cananean care corespunde ebraicului *hāy* „a fi”. Dar determinarea exactă a formei verbale este controversată. W.F. ALBRIGHT (*Von der Steinzeit z. Christentum*, p. 25 și urm.) și J. OBERMANN (*The divine Name YHWH in the Light of Recent Discoveries*, p. 301–323) consideră că poate avea lingvistic un înțeles cauzativ „el face să existe, să fie”, ceea ce însă nu poate fi probat. Este mai sigur forma temei simple „el este”.

eu sint cel care sint / *eu sint cela ce sint*, ebr. 'ehyeh 'asher 'ehyeh, gr. ἔγω εἰμι ὁ ὢν. Sintagma ebraică se poate traduce literal prin: „eu sint ceea ce sint”, expresie menită să arate că Dumnezeu nu dorește să-și dezvăluie numele, aici însă o face, pentru ca, potrivit concepției semitice, să se definească prin el. Apoi, tot literal, sintagma se mai poate citi: „eu sint cel care sint”, ceea ce, conform sintaxei ebraice, corespunde lui: „eu sint cel care este”. Dumnezeu, așadar, este unica existență adevărată. El se folosește, în exprimarea numelui său, de o propoziție relativă paronomastică, prin care accentuează actualitatea și efectivitatea existenței sale. Numele profund pe care el i-l dezvăluie lui Moise, cu toate că este *sui generis* și *universal*, nu rămîne doar o expresie a dorinței divine de păstrare a tainei numelui, ci se cere înțeles ca o revelație adevărată.

În VT nu există mărturii sigure privind pronunțarea numelui lui Dumnezeu, datorită sfîșii exagerate a evreilor de a-l spune. Restirea cronată — *Iehova* — s-a înnip în sec. al 13-lea, tocmai datorită acestei necunoștințe. Mărturii privind pronunțarea corectă — *Iahve* — se întîlnesc la THEODORETOȘ în *Ex. Interrogationes*, 15 — 'Izβé și în *Haereticarum fabularum compendium*, V, 3 — 'Izβzi, precum și la CLEMENS DIN ALEXANDRIA, în *Stromata*, V, 6, 34 — 'Izou. Vechimea numelui este de asemenea neclară. Gn. 4, 26 situează venerarea numelui lui Iahve încă în epoca preistorică, Gn. 12, 3 o plasează în epoca patriarhilor. Este posibil ca un cult al lui Iahve să fi existat în tribul lui Levi, înainte ca Moise să facă cunoscut poporului lui Israel numele lui Dumnezeu, instituiu-se astfel în conducător predestinat al neamului său. Un argument în acest sens ar fi numele mamei lui Moise, *Iahobed* (Nm. 26, 59). De acum înainte, noua înțelegere a ființei divine, așa cum se concentrează ea în numele lui Iahve, este punctul de plecare pentru desfășurarea ulterioară a istoriei sfînte și fundamentul credinței israelite (BJ, LThK).

Cf. MS 4 389 *eu sint care sint*, MS 45 *eu sintu cela ce sintu*, PO *eu sint cine sint*, IER. *ego sum qui sum*.

Numele *Iehova* apare în titlul uneia dintre cele mai cunoscute postume eminesciene, *Eu nu cred nici în Iehova*. Poetul încearcă aici o auto-definiție negativă, subiectivă și polemică, a structurii sale lirice: „Eu nu cred nici în Iehova, / Nici în Budha-Sakya-Muni, / Nici în viață, nici în moarte, / Nici în stingere ca unii // [...] Nu mă-nchinați nici cu clasici, / Nici cu stil curat și antic- / Toate-mi sunt deoptrivă, / Eu rămîn ce-am fost: romantic.” Dacă cunoașterea de către EMINESCU a etimologiei numelui *Iahve*, în al cărui radical intră sensul „a fi”, poate fi numai presupusă, formularea biblică în schimb „Eu sint cel care sint” îi era fără îndoială cunoscută și aici se află, de fapt ideea care structurează întreaga poezie: *Eu rămîn ce-am fost* pentru că *Eu sint cel care sint*.

[16] v-am cercetat / eu socotîntă am socotit redau gr. ἐπισκοπεῖν „a vizita”, semnifică în LXX dreptul absolut de a privi, judeca și sancționa acțiunea, lui Dumnezeu prin care își exprimă voința de a interveni, binecuvîntînd sau pedepsind, în viața unui individ sau a comunității (BJ, ThWNT, II, p. 597).

[17] Cf. v. 8.

[18] *Dumnezeul / Domnul Dumnezeu*, LXX ὁ θεός, FRANKF. *κύριος ὁ θεός*, MS 4 389 *Domnul Dumnezeu*, MS 45 lipsește, PO *Domnul Dumnezeu*, IER. *Dominus Deus*.

IV

[1] MS 45 lipsește.

[3] FRANKF. acest fragment aparține V. 2.; cf. MS 4 389, MS 45, PO.

„Toiagul”, *baul* cum îl numește el, este interpretat de I. HELIADE RĂDULESCU ca semn al puterii: „simbolul comandanței, direcționării și al îndreptării” (*Biblicele*, p. 60).

[4] FRANKF. partea a doua a versetului constituie un verset separat; cf MS 4389, MS 45, PO.

[5] Și zise lui, FRANKF. *καὶ εἶπεν αὐτῷ* în alte variante ale LXX lipsește, conform textului ebraic; cf MS 4389, MS 45. Acest verset, ce întrerupe povestirea, este un adaus (BJ).

[6] BB: *plină de bubele stricăciunii ca zăpada*, LXX *ὡσεὶ γιῶν* „ca zăpada”, FRANKF. *λεπρῶσα ὡσεὶ γιῶν* „plină de lepră ca zăpada, zgrunțuroasă ca zăpada”. *λέπρα* redă ebr. *sappāhat* „psoriasis vulgaris”, de fapt, probabil, numele generic al bolilor de piele. Boala numită de Herodot (I. 138) *λέπρα* < *λέπειν* „a coji, jupui” este denumită, începând cu epoca alexandrină, *ἐλεφαντίασις*. În religia mozaică, existau reguli stricte împotriva leproșilor, datorate nu atât unor intenții profilactice, cât unor reguli cultice. MS 4389 *plină de stricăciune și albă ca zăpada*, MS 45 *plină de bubele stricăciunii ca omătul*, PO *zgâboasă ca și neoaia*, IER. *leprosam*.

[7] *teafără și curată ca tot trupul în felul trupului ei*, LXX *εἰς τὴν χροῶν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ; χρώς* „piele, de culoarea pielii”, FRANKF. *εἰς τὴν χροῶν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ* MS 4389 *rumenă ca trupul său*, MS 45 *în felul trupului ei*, PO *ca și altăia peliță*, IER. *similis carni reliquae*.

[8] BB: *glasul* redă gr. *φωνή*, care traduce ebr. *qōl* „ceea ce poate fi auzit”. MS 4389 *glasul*, MS 45 *glasul*, PO *cuvîntul*, IER. *sermo-nem / verbo*, versiunile moderne nu-l traduc.

Semnul / semnului redau gr. *σημεῖον*, care traduce ebr. *’ōl*, a cărui etimologie și înțeles sînt greu de stabilit. Cuvîntul a fost pus în legătură cu ac. *illu* „semne ale unui oracol”, dar care poate avea și alte sensuri. Pare a se referi la un act simbolic „perceput cu ochii” (ThWNT), MS 4389 *minune*, MS 45 *semn*, PO *pre un fapt de ciudă*, IER. *signum*.

[10] *meșter / vrédnic* redau gr. *εὐχνοῦς* „competent, abil”, MS 4389 *vrédnic*, MS 45 *vrédnic*, PO *grăitoriu frumos*, IER. *eloquens*.

[12] *învăța / înderepta* redau gr. *συνβιβάζειν* „a învăța, a instrui”, MS 4389 *înderepta*, MS 45 *înderepta*, PO *învăța*, IER. *doceo*.

[14] BB: *cu urgie* redă gr. *ὄργη* „cu mînie”, MS 4389 *cu urgie*, MS 45 *cu urgie*, PO *virtos*.

Aaron, ebr. *’ahārōn*, gr. *Ἀαρών*, etimologia numelui este nesigură, probabil de origine egipteană. Caracterizarea lui ca levit, aici și în 19, 22 urm., pare a indica că încă în Egipt deținea o funcție preoțască. MS 4389 *Aron*, MS 45 *lipsește*, PO *Aron*, IER. *Aaron*.

[15] *învăța / tocni* redau gr. *συνβιβάζειν*, cf. v. 12.

[17] *toiag* — Dumnezeu îi dă lui Moise un toiag, denumit în v. 20 *toiagul lui Dumnezeu*, ce va servi drept instrument al minunilor săvîrșite de Moise ulterior (BJ). „Semnele” sînt interpretate de HELIADE ca „simboluri, embleme, sau niște mijloace numai, prin care [Moise] să poată ajunge la scopul său” (Biblicele, p. 61).

[20] *asin / trăgători* redau gr. *τὰ ὑποζύγια, τὸ ὑποζύγιον* „animal de povară”, MS 4389 *măgari*, MS 45 *trăgători*, PO *asin*.

[21] *minunile / ciudăciile* redau gr. *τὰ τέρατα* „minuni”, care traduce ebr. *môphēt*, termen ce apare cel mai adesea în sintagma *σημεῖα καὶ τέρατα* „semne și minuni”, folosită aproape în exclusivitate în legătură cu ieșirea evreilor din Egipt și cu evenimentele deosebite ale istoriei lor pînă la trecerea Mării Roșii, cînd Dumnezeu se dovedește atotputernic, iar Israel este poporul ales de el. Sintagma exprimă conștiința intervenției divine în desfășurarea evenimentelor, precum și relația profundă dintre Iahve, Dumnezeu lui Israel, și Israel, poporul lui Iahve. Sintagma devine în textul Pentateuhului formula consacrată pentru miracolele săvîrșite de Dumnezeu în epoca lui Moise (ThWNT, VII, p. 214–215, 219); MS 4389 *minunile*, MS 45 *ciudăciile*, PO *ciudă* VL, IER. *ostenta*, V. 21–23 sînt secundare, ele anunță plăgile Egiptului.

[22] *Domnul / Domnul Dunnăzeul ovreilor*, FRANKF. *κύριος ὁ θεὸς τῶν ἐβραίων*, în alte variante *ὁ θεὸς τῶν ἐβραίων*, lipsește, conform textului ebraic; MS 4389 *Domnul Dumnezeu ovreiesc*, MS 45 *Domnul Dunnedzăul jidovilor*, PO *Domnul*.

[25] Acest pasaj este dificil, datorită lipsei de context și a conștienței sale. Moise nu este numit și este neclar la cine se referă pronume personale (BJ). Încercările de descifrare a sensului au provocat neconcordanțele diferitelor traduceri. LXX redă sfîrșitul versetului prin *τὸ αἰμά τῆς περιτομῆς* ... „singelele circumciziei fiului meu”, deși această traducere nu corespunde textului original. Pasajul reprezintă, în orice caz, cea mai veche mărturie privind practicarea circumciziei la israeliți, care apare ca un ritual primitiv, independent inițial de cultul lui Iahve (ThWNT, VI, p. 75). Pasajul se poate interpreta și altfel: minia divină, provocată de necircumcizia lui Moise, este potolită de Sefora prin circumcizia fiului său și prin

simularea aceleia a lui Moise prin atingerea sexului său (picioarele) cu prepuțul copilului (BJ). MS 4389 *fu singe împrejur tăierii fiului meu* (aparține v. 26), MS 45 *sălu singele obrezeanței fiului meu*, BB *sălu singele obrezeanței fiului meu*, PO *încredințat de singe ești tu mie*, IER. *sponsus sanguinum tu mihi es*.

cuțit de piatră / pietricea ascuțită redau gr. *ψήφος* „piatră mică folosită, printre altele, la vot sau circumcizie”. Folosirea unui cuțit de piatră în practicarea acestui ritual poate indica vechimea sa, probabil epoca de piatră (BJ); MS 4389 *piatră ascuțită*, MS 45 *gonțu*, PO *piatră foarte ascuțită*, IER. *acutissimam petram*. A *tăiat împrejur / marginele acoperimintului trupului* cf. Fac. 17, 10. Asupra dificultăților de interpretare a acestui verset se oprește și HELIADE, *Biblicele*, p. 62.

[26] În unele variante, ca și în anumite traduceri, este introdus *ἄγγελος* sau *ὁ ἄγγελος*, ca subiect al primei propoziții.

[31] *poporul a crezut și s-a bucurat / crezură / or norodul*, FRANKF. aparține versetului anterior, cf. BB și MS 45.

V

[1] În ansamblul său, acest capitol este iehovist (BJ). *să mă prăznuiesc* — menționarea acestui cult în deșert, cf. 3, 18, va reveni ca un refren în relatarea fiecăreia dintre cele nouă plăgi ale Egiptului, cu excepția celei de a treia și a zecea, cf. 7, 16, 26; 8, 4, 16, 23; 9, 1, 13; 10, 3, 24. Această sărbătoare este, probabil, Paștele (BJ).

[5] BB: (*preainmuli*)... *pre pămînt*, FRANKF. *ἐπὶ τῆς γῆς*, MS 4389 *pre pămînt*, MS 45 *pre pămîntu*, PO *pre cest pămînt*. BB: *nu-i potolim* redau gr. *καταπαύειν* „a opri, a liniști”; MS 4389 *să nu-i ușorăm*, MS 45 *să nu-i potolim*, PO *ași lăsat*.

[6] Comentariu actualizator în *Biblicele* lui HELIADE la stările de lucruri din Țara Românească și din lume, prelungit și asupra versetelor 14, 21, 23 (pp. 63–64).

[7] BB: *și astăzi*, FRANKF. *τὸ σήμερον*. în LXX lipsește, MS *ca acuma*, MS 45 *și astăzi*, PO *cum pînă acuma*. Ca să se dea mai multă consistență cărămizilor neare, se amestecau paie tăiate cu argilă (BJ).

[8] BB: *toameală* redă gr. *σύνταξις*, aici „contribuție, contract”, MS 4389 *toameala*, MS 45 *toamala*, PO *să fie la număr*, IER. *mensura*.

BB *vor face*, FRANKF. *ποιήσουσι*, lipsește în alte variante, conform textului ebraic; de fapt, acest verset conține mai multe neconcordanțe, datorite lecțiilor diferite.

[12] *în tot Egiptul / tot pămîntul Eghiptului*, FRANKF. *ἐν ὅλη γῆ Αἰγύπτου*, MS 4389 *în toată țara Eghiptului*, MS 45, *în tot pămîntul Eghiptului*, PO *în tot pămîntul Eghiptului*, LXX *ἐν ὅλη Αἰγύπτῳ*, mai aproape de textul ebraic.

[13] BB *vostru*, FRANKF. *ὑμῶν*, MS 4389 *vostru*, MS 45 *voastre*

[16] Sfîrșitul versetului este obscur (BJ).

[19] *corvoada / ce să cuvine* redau gr. *τὸ καθῆκον* „îndatorire, obligație”; MS 4389 *cum sînt rînduite*, MS 45 *ce să cuvine*, PO *numărul... în facerea*.

VI

[1] *de o mină tare, printr-un braț puternic / Întru mină tare, întru braț înalt* redau sintagmele grecești *ἐν χειρὶ κραταιᾷ*, respectiv *ἐν βραχίονι ὑψηλῷ*. *Mină* (ebr. *jād*) „i brațul (ebr. *z. rōa*)” sînt simboluri ale puterii divine, alăturate ulterior vor reveni frecvent în Deuteronom, pentru a exprima manifestarea permanentă a puterii lui Iahve în alegerea și apoi eliberarea israeliților din robia egipteană. Cf. MS 4389 *cu mină tare, cu braț înalt*; MS 45 *întru mină tare, întru braț înalt*, PO *pre mină puternică*, lipsește, IER. *per manum... fortem, in manu robusta*. *ce îi voi face...* aluzie la cele zece plăgi ale Egiptului.

[2] 6, 2 și 7, 7 aparțin tradiției sacerdotale și sînt paralele ale capitolelor 3 și 4. Chemarea lui Moise și dezvăluirea numelui divin sînt plasate acum în Egipt. Numele Iahve îl înlocuiește pe acela de El-Schaddai (cf. 3, 14) al patriarhilor. Poporul refuză să-l asculte pe Moise (cf. v. 9). Aaron este trimis interpret pe lângă Faraon și nu pe lângă popor (cf. 4, 10–16) (BJ).

[3] *m-am arătat* redă gr. *ἐδήλωσα* < *δηλῶω* „a se face clar, cunoscut”, în LXX devine termenul consacrat pentru epifania divină. *Dumnezeu Atotputernic / Dumnezeu* redau gr. *θεὸς ὢν αὐτῶν* cf. Fac. 17, 1.

- [4] *legământul / făgăduința* redau gr. διαθήκη, cf. Fac. 6, 18.
- [5] *Domnul / Domnul Dumnezeu*, FRANKF. κύριος ὁ θεός, LXX numai conform textului ebraic. MS 4 389 *Domnul Dumnezeu*, MS 45 *Domnul Dumnedzau*, PO *Domnul*, IER. *Domínus*. *din robie / den robita lor*, FRANKF. ἐκ τῆς δουλείας αὐτῶν; MS 4 389 *de robirea lor*, MS 45 *den robita lor*, PO *robitile voastre*, IER. *de servitute*.
Judecatală redă gr. κρίσις, cf. Fac. 18, 19.
- [7] *BB den pământul Eghiptului*, FRANKF. ἐκ γῆς Αἰγύπτου MS 4 389 *den țara Eghiptului*, MS 45 *den pământul Eghiptului* PO lipsește, IER. lipsește.
Apare aici noua relație dintre Iahve și israeliții, prin formulele consacrate ale elecțiunii și alianței divine (BJ).
- [8] *ca moștenire / întru sorți* redau gr. ἐν κληρώ; κληρος „loz, sorț”, ebr. *gōrāl* „hotărîre, repartizare prin tragere la sorți”, considerată în Israel ca obiectivă, clară și inatacabilă. În VT, este sorțul prin care s-a manifestat voința lui Iahve în împărțirea pământului Canaan și în repartizarea îndatoririlor religioase în templu. În LXX se confundă adesea κληρος cu κληρονομία „moștenire” (teritoriul concret atribuit lui Israel, unui trib, familii sau unei persoane). Ambii termeni subliniază însă ideea că pământul Canaan nu a fost obținut de Israel datorită unei însușiri deosebite, și nici cucerit intenționat, ci i-a fost dat în stăpînire prin hotărîrea tainică a lui Iahve. De acum înainte, israeliții îl vor cuceri și stăpîni ca un ſinut cucerit legal. Prin κληρος se descumenează evidența distribuirii, iar prin κληρονομία durată și siguranța posesiunii; MS 4 389 *întru moștenire*, MS 45 *întru sorți*, IER. *possidendam*.
I. HELIADE RĂDULESCU reține caracterul poetic și profetic al formulării (*Biblicele*, p. 64).
- [9] *obidei / de micșorarea sufletului* redau gr. ὀλιγοψυχία „deznădejde, lipsă de curaj și putere de decizie”; MS 4 389 *supărarea*, MS 45 *de micșorarea sufletului*, PO *derept impresurătura gemăturiei*, IER. *propter angustiam spiritus*.
muncitor / faptelor redau gr. ἐπὶ τῶν ἔργων, cf. 1, 11.
- [12] *greoi la vorbă / fără cuvînt* redau gr. ἄλογος, în LXX „sărac la vorbă”. În alte variante AQ. ἀλόγιστος χεῖλεσι, SYM. οὐκ εἰμὶ καθάρως τῶ φθέγγματι, TIIEOD. ἀλόγιστος τοῖς χεῖλεσι, care traduce literal textul ebraic: „eu (care sînt) necircumscris la buze”; MS 4 389 *fără cuvînt*, MS 45 *fără cuvîntu*, PO *cu usne nelătate împregiur*, IER. *incircumscisus labiis*.
- [14] *Incepători* redă gr. ἀρχηγοί „conducători politic sau militar a unui popor sau a unei părți a acestuia”, în LXX „capul unei familii, strămoș”; MS 4 389 *capelele*, MS 45 *capete începători*, PO *capelele de dinainte*, IER. *principes*.
caselor, gr. οἰκία, foarte frecvent în LXX „familie, neam”, redă ebr. *bayit* „trib, familie cu un strămoș unic, de la care întregul neam a primit un nume”; MS 4 389 *casel*, MS 45 *caselor*, PO *a părinților*, IER. *domorum*. cf. EMINESCU, Doina; „Mîncă-i-ar casa pustia/și neamul nemernicia”!
Ruben / Ruvim cf. Fac. 29, 32; *Enoh*, cf. Fac. 46, 9; *Falu / Falus*, cf. Fac. 46, 9; *Hebron / Asron*, cf. Fac. 46, 9; *Carmi / Harmi* cf. Fac. 46, 9.
- [15] *Simcon*, cf. Fac. 29, 33; *Iemuel / Iemul*, *Iamin / Namin*, *Ohad / Aod*, *Iachin / Iahin*, *Țohar / Soar*, *Saul / Saül*, cf. Fac. 46, 10.
- [16] *Levi*, cf. Fac. 29, 34; *Gherșon / Gherson*, cf. Fac. 46, 11; *Cahal / Cadh*, cf. Fac. 46, 11; *Merari / Merări*, cf. Fac. 46, 11, în MS 4 389 este adăugat și *Ania*.
- [17] *Libni / Lovent*, LXX λοβενί, FRANKF. λοβενεί, MS 4 389 *Lovent*, MS 45 *Lovent*, PO *Libni*, IER. *Lobenii*.
Șimei / Seméi, LXX Σεμεί, FRANKF. σεμεεί, MS 4 389 *Seméni*, MS 45 *Semei*, PO *Simen*, IER. *Semei*.
- [18] *Amram / Amrám*, ebr. ‘amrām „rudă este (Dumnezeu)” sau „cel puternic”, LXX Αμβράμ, FRANKF. ἀμράμ, MS 4 389 *Amram* MS 45 *Amram*, PO *Amram*, IER. *Amram*.
Ithar / Saár gr. σααρ, MS 3 489 *Isaar*, MS 45 *Isaar*, PO *Izeiar* IER. *Isuar*.
Hebron/Hebróm, LXX χεβρων, FRANKF. χεβρώμ, MS 4 389 *Hebron*, MS 45 *Hevron*, PO *Hevron*, IER. *Hebron*.
Uziel / Ozitil, LXX Οζιηλ, FRANKF. ἔζιηλ, MS 4 389 *Oezitil*, MS 45 *Oé-itil*, PO *Uziel*, IER. *Ozithel*.
o sută trezeci și trei / 130 de ani, FRANKF. ἑκατὸν τριакοντα, MS 4 389 *130 de ani*, MS 45 *130 ani*, PO *100 și 33 de ani*, IER. *centum triginta tres*.
- [19] *Mahli / Mooli*, LXX Μωλι, FRANKF. Μωλει, MS 4 389 *Mool*, MS 45 *Mooli*, PO *Moli*, IER. *Mooli*.
Musi / Omusi, LXX Θμουσι, FRANKF. Μουσει, MS 4 389 *Omusi*, MS 45 *Omost*, PO *Musi*, IER. *Musi*.
- [20] *Iochébed / Iahoveh*, LXX ιωχαβεδ, FRANKF. Ιωχαβεθ, MS 4 389 *Iohareth*, MS 45 *Iohaveth*, PO *Iohavet*, IER. *Iocabed*.
Mariam / Mariám, ebr. mirjám, gr. μαριζμ, MS 4 389, MS 45 *Mariam*, PO *Mariia*, IER. lipsește. Personajul este diferit interpretat și rudenția cu Moise pusă la îndoială. În izvoarele vechi, este amintită ca soră a lui Aaron (Ieș. 15, 20 și urm.), în cele noi, soră a lui Moise și Aaron (Nm. 26, 59).
- [21] *Core / Coré*, gr. κορέ, MS 4 389 *Cérc*, MS 45 *Coré*, PO *Core* IER. *Core*.
Nefeg / Naféc, LXX Ναφε; FRANKF. νεφεκ, MS 4 389, MS 45 *Nefec*, PO *Nefeg*, IER. *Napheg*.
Zicri / Zehri, LXX Ζεχρι, FRANKF. Ζεχρει, MS 4 389 *Zehri*, MS 45 *Zegri*, PO *Zihri*, IER. *Zehri*.
- [22] *Misael / Misail*, LXX lipsă, FRANKF. μισαηλ, MS 4 389, MS 45 *Misail*, PO *Misael*, IER. *Mishael*.
Elifan / Elifasár, gr. Ελισαφζν, MS 4 389 *Elisafan*, MS 45 *Elisafan*, PO *Elisafan*, IER. *Elsaphan*.
Sitri / Segri, LXX Σετρι, FRANKF. σεγρει, MS 4 389 *Ségri*, MS 45 *Segri*, PO *Setri*, IER. *Sethri*.
- [23] *Elisaveta / Elisaveth*, ebr. ‘ēlišebā „Dumnezeul meu este belșug”, LXX Ελισάβεθ, FRANKF. ελισαβεθ, MS 4 389 *Elisaveth*, MS 45 *Elisavet*, PO *Elisaveta*, IER. *Elisabe*.
Aminadab / Aminadáv, LXX Αμιναδάβ, FRANKF. ἀμιναδάμ, MS 4 389 *Aminadab*, MS 45 *Aminadab*, PO *Aminadab*, IER. *Aminadab*.
Naason / Naasón, LXXX Ναασωνος FRANKF. Ναασων, MS 4 389 *Naasson*, MS 45 *Naason*, PO *Naason*, IER. *Naasson*.
Nadab / Nadáv, LXX Ναδαβ, FRANKF. Ναδάμ, MS 4 389, MS 45 *Nadam*, PO *Nadav*, IER. *Nadab*.
Abiud / Avitúd, gr. Αβιουδ, MS 4 389 *Aviud*, MS 45 *Aviudu*, PO *Aviui*, IER. *Abiu*.
Eliazar / Elcazár, gr. Ελεάζαρ, MS 4 389 *Eliazar*, MS 45 *Eliázar*, PO *Eliazar*, IER. *Elcazar*.
Ithamar / Ithamár, gr. Ιθάμαρ, MS 4 389, MS 45 *Ithamar*, PO *Ithamar*, IER. *Ithamar*.
- [24] *Astr / Asir*, gr. Ασир, MS 4 389, *Asir*, MS 45 *Asir*, PO *Aser*, IER. *Asir*.
Elcana / Elcaná, gr. Ελκανά, MS 4 389 *Elcana*, MS 45 *Elcaná*, PO *Elcana*, IER. *Helcana*.
Abiasaf / Aviasár, LXX Αβιασαφ, FRANKF. Αβιάσαρ, MS 4 389 *Avasasar*, MS 45 *Aviázar*, PO *Aviasaf*, IER. *Abiasab*.
- [25] *Putei, Futil*, LXX Φουτιηλ, FRANKF. φουτινα, MS 4 389 *Fulinei*, MS 45 *Fulina*, PO *Putei*, IER. *Phuthel*.
Finecs / Fines, gr. Φινεές, MS 4 389, MS 45 *Finecs*, PO *Fineas*, IER. *Finescs*.
- [26] *cu cetele lor / cu puterea lor* redau gr. σὺν δυνάμει; δύναμις „putere, capacitate, avere”; MS 4 389 *în lăria lor*, MS 45 *cu puterea lor*, PO *cu toate gloatele sale*, IER. *per turmas suas*, GN *in geordnelen Scharen*, PDS *ordinati come un esercito*.
- [29] *gingav / amorfit la grat* redau gr. ἰσχνόφωνος „cu impedimente în vorbire”; MS 4 389 *am grat grozav*, MS 45 *amorfit la gratu*, PO *cu usne nelătate împregiur*, IER. *incircumscisus labiis*, PDS *non so parlar bene*.

VII

[1] *prooroc* redă gr. προφήτης.

[2] *semnele și minunile / sémnele și ciudésele* redau sintagma gr τὰ σημεῖα καὶ τὰ τέρατα, cf. 4, 21.
EMINESCU folosește sintagma „semne și minuni”, reluată și în v. 9, în *Nucașfurul*: „— Hyperion, ce din genuni / Râsai c-o-ntreagă lume, / Nu cere semne și minuni / Care n-au chip și nume” (O.I. p. 177). Pentru că se opunea, prin cererea sa, voinței divine, Hyperion

nu beneficiază de „semnele și minunile“ acordate lui Moise. Satisfacerea cererii lui Hyperion ar fi condus la negarea atotputerniciei și chiar a esenței divine, sens care se desprinde mai clar din variantele poeziei *Luceafărul*, în care sintagma „semne și minuni“ este de asemenea prezintă: „Tu îmi ceri semne și minuni / Ce ființa mea o neagă“ (O. II, p. 401). „Cu asemeni semne și minuni / Ființa-mi nu se leagă“ (O. II, p. 437).

[4] *în înfricoșată julceală / cu izbândire mare* redau sintagma gr. οὐν ἐξδικήσῃ; ἐξδικήσις „răzbunare, pedeapsă“, termen foarte frecvent în LXX; MS 4389 *cu izbândă mare*, MS 45 *cu izbândire mare*, PO *prez mare giudecerfi*, IER. *per iudicia maxima*.

[7] *fratele său* /... FRANKF. lipsește ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ.

[9] *șarpe / bălaur* redau gr. δράκων „dragon“, ulterior, „șarpe“; MS 4389 *șarpe*, MS 45 *bălaur*, PO *șarpe*.

[11] *înțelepții* redă gr. σοφισταί: σοφιστής traduce ebr. hākām- termen utilizat mai cu seamă pentru a desemna magii străini. Într-un astfel de context, concepția ebraică despre înțelepciune este influențată de sensul termenilor babiloneni corespunzători (nēmequ etc.), conform cărora înțelepciunea se definea ca pricepere și experiență în practicarea cultului religios și al magiei. MS 4389 *înțelepții*, MS 45 *înțelepți*, PO *mindrii*, IER. *sapientes*.

[19] Plăgile Egiptului, expresie consacrată pentru a denumi șirul de catastrofe trimise de Iahve asupra lui Faraon pentru a-l determina să-și elibereze pe israeliții. Gr. πλῆγη „pedeapsă, suferință“, preluat în latină *plaga*, traduce ebr. *maggēphā*, *negeph*, *makkā* „lovitură“. În VT este denumită astfel acțiunea divină de pedepsire în primul rînd a dușmanilor. Numărul, dar mai cu seamă ordinea lor, a fost stabilită de Augustin (CIV. XVI, 43): 1. înroșirea cu sînge a Nilului, 2. broaște, 3. țintari, 4. tăuni, 5. molima vitelor, 6. buboane, 7. grindină, 8. lăcuste, 9. întuneric, 10. moartea primului născut. De fapt, cele zece plăgi se integrează într-un context mai larg, din care făceau parte atît minunea cu tolagul (7, 8–13), cit și nimicirea lui Faraon în Marea Roșie (Ieș. 14). Este posibil ca numărul lor să fi fost mai mare. Este dificil de precizat tradiția căreia i-au aparținut inițial. Este sigur că plaga a treia și a șasea se datorează versiunii sacerdotale, restul fiind prelucrat conform schemei și intenției acestei tradiții. Trebuie, totodată, remarcat că relatarea primelor nouă plăgi se distinge de aceea a celei de a zecea, atît prin schema lor, cit și prin lexie. De altfel primele nouă plăgi sînt mai curînd semne miraculoase, asemănătoare celor din cap. 4, sau din 7, 9, care aveau rolul de a-1 acredita pe Moise în fața israeliților, pe cînd prin acestea Faraon trebuia să recunoască puterea lui Iahve. În ansamblu, motivul plăgilor are rolul de a releva atotputernicia lui Dumnezeu și devine unul dintre toposurile încrederei în orotirea divină și al speranței în împlinirea făgăduinței făcute (LThK, BJ). *Blestemele* argheziene din volumul *Cuvinte potrivite* amintesc, prin tonul extrem de violent al imprecăției, care anunță pedepse cumplite pentru un prigonitor nenumit, prin unele imagini și chiar prin structura epică a poeziei, de *Plăgile Egiptului*, abătute de Dumnezeu asupra lui Faraon și a supușilor acestuia. Urmînd o convenție cunoscută, poetul anunță că transcrie o replică a unei populații asuprite și fugărite „în pustie“ („Prin undele holdei și cîmpi de cucută, / Fugării-au ajuns în pustie / La ceasul cînd luna-n zăbrance, mută, / Întra ca un taur cu cornu-n stihie, / Și gîndul meu gîndul acestora-l știe“), după care urmează înșirarea „plăgilor“, sporite la ARGHEZI, care le reține, dezvoltîndu-le, într-o ordine schimbată, pe cele ale *Scripturii*: *întuneric, insectele, prefacerea apei în sînge, grindina, boala, buboanele* etc.: „În împărăție de beznă și lut să se facă / Grîdina bogată și-ograda săracă. / Cetatea să cadă-n nămol, / Păzită de spini și de gul. / Usca-s-ar izvoarele toate și marea, / Și stînge-s-ar soarele cu luminarea“ (*Scrieri*, 1, 1962, p. 140). „Gîngăni și molii necunoscute / Să-și facă-n teazar cuibare, / Sătule de aur și mîrgăritare“; „Și-n vreme ce apa din șesuri se stringe, / Să soarbă mocirla cepitelor sînge“; „Coboare-se cerul, furtuni de alice / În cîmp să v-alunge cu stelele-n bice“; „Să-ți crească mîdruva, bogată și largă, / Umflă-lă-n sofale, mutată pe targă“; „De poftă să-ți sece obrazul, / De bube să nu-ți miști grumazul“ (p. 140–142) etc. *Blestemele* lui ARGHEZI trebuie puse în legătură și cu *Psalmi*, cum ar fi, de pildă, ca izvor mai evident, *Psalmul* 104, v. 22–44, care, de altfel comunică cu *Exodul*. În legătură cu receptarea unor astfel de influențe de către ARGHEZI, vezi și precizările lui AL. ANDRIEȘCU în *Studiul introductiv* la DOSOFTEI, *Opere*, I, ediție critică de N.A. URSU, Editura Minerva, 1978, p. LXVIII–LXIX. În unele versiuni, primele patru versete aparțin cap. 7.

VIII

[5] *bălți / mocirfe* redau gr. τὰ ἐλγ „bălți“; MS 4389 *bălți*, MS 45 *bălți*, PO *bălți*, IER. *paludes*.

BB *pre pămîntul Egiptului*, FRANKF. ἐπι τῆν γῆν Αἰγύπτου; MS 4389 *în țara Egiptului*, MS 45 *pre pămîntul Egiptului*, PO *pre pămîntul Egiptului*, IER. *super terram Aegypti*.

[6] BB *pre pămîntul Egiptului*, FRANKF. ἐπι τῆν γῆν Αἰγύπτου; MS 4389, MS 45 *pre pămîntul Egiptului*, PO lipsește.

[9] *holărăște / fîgăduiește* redau gr. τᾶλαι < τασσεν „a orîndui, a fixa“. Textul ebraic s-ar traduce literal „glorifică-te în ceea ce mă privești“ sau „fă-mă să aflu clar“ (B.J). MS 4389, 45 *fîgăduiește*, PO *locmește*, IER. *constitue*.

[15] *că a scîpat / cum s-au făcut răsufare* stau pentru sintagma gr. ὅτι γέγονεν ἀνάψυξις; ἀνάψυξις „răceală, răcoare“, aici „răsufare, suflu“. MS 4389 *că se fieru răpaos*, MS 45 *cum s-au făcut răsufare*, PO *că se-au slobodzil*, IER. *data esset requies*.

[16] *flînțari / muște* redau gr. σνύρες, ebr. kinnām „păduche pădăic de lemn“, interpretat de Filon ca „flînțar“; MS 4389 *muște*, MS 45 *muște*, PO *păduchi*, IER. *scinifes*.

BB și *pre Faraon și pre casele lui și pre slugile lui și în toată țărîna pămîntului se făcură mușitele*, FRANKF. καὶ ἐπι Φαραὼν, καὶ ἐπι τοῦς οἴκους αὐτοῦ, καὶ ἐπι τοῦς θεράποντας αὐτοῦ, καὶ ἐν παντί τῇ γῆματι τῆς γῆς ἐγγένητο ὁ σνύρες ἐν πάσῃ γῆ Αἰγύπτου. În LXX lipsește, conform textului ebraic, de asemenea în PO și IER. MS 4389: *și pre Faraon și pre casa lui și pre slugile lui și toată țărîna pămîntului să se scoale mușite* [marg: *păduchi de lemn*] *în toată țara Egiptului*, MS 45... și *pre Faraon și pre casele lui și pre slugile lui și întru toată țărîna pămîntului*; *să făcură mușitele, în tot pămîntul Egiptului*.

[19] *degetul lui Dumnezeu* – gr. δάκτυλος θεοῦ, formulă întâlnită în textele magico-religioase egiptene (BJ).

[21] *tăuni / muscă cîtnească*, gr. κυνόμοις, ebr. ‘ārōb „muscă“, MS 4389 *muște de cîtini*, MS 45 *muscă cîtnească*, PO *cu mult fealdu de muște*, IER. *omne genus muscarum*.

[22] *voi cruța / voi stăvi* redau gr. παραδοξάσω; παραδίδωμι „a preda, a da înimportanță“; MS 4389 *voi face minune*, MS 45 *voi stăvi*, PO *voi face minunăți*, IER. *faciamque mirabilem*.

Gosen / Ghesim, gr. Γεσῆμ, MS 4389 *Ghesim*, MS 45 *Ghesem*, PO lipsește, IER. *Gessen*.

stăpînul / domnind, LXX κύριος, FRANKF. ὁ κυριεύων; MS 4389 *care biruiese*, MS 45 *domnindu*, PO *Domn*.

[23] *într-o... / întru mijlocul* redau gr. ἐν τῷ μέσῳ, cf. Fac. 1, 4.

[25] *Dumnezeului / Domnului Dumnezeu*, LXX τῷ θεῷ, FRANKF. κυρίου τῷ θεῷ; MS 4389 *Dumnezeului*, MS 45 *Domnului Dumnezeu*, PO *Domnului*, IER. *deo*.

în țară / în pămîntul acesta, LXX ἐν τῇ γῆ, FRANKF. ἐν τῇ γῆ αὐτοῦ; MS 4389 *în pămîntul acesta*, MS 45 *întru pămîntul acesta*, PO *în acesta pămînt*.

[26] BB *uriciune*, redă gr. τὰ βδέλυγματα „necurățeniile, lucruri care provoacă scribă“. Israelii, păstori fiind, jertfele animale din turmele lor. Ritualul egiptenilor era diferit, ofrandele lor constau în vegetale, păsări sau aluaturi. Berbecul și țapul erau pentru ei animale sfinte (B.J). MS 4389 *de badjoacă*, MS 45 *uriciunile*, PO *uriciunile*, IER. *abominaciones*.

[29] *să nu ne mai... / să nu mai adoagi*... redau gr. προσέθη μί, cf. Fac. 4, 2; MS 4389 *să nu mai adoagi*, MS 45 *să nu mai adoage* PO *cu mai mult să nu*.

IX

[3] *asini / trăgători* redau gr. ὄποζογιοί.

[4] BB *stăvi* cf. S, 18.

Între... / întru mijlocul redau gr. ἐν τῷ μέσῳ, cf. GN. 1, 4. *niciunul / grăt* redau gr. ἑἷς ὅς; ἑἷς ὅς, ἡ, οὐ „spus, numit“, dar și „societate, număr“; MS 4389 *nici unul*, MS 45 *grăt*, PO *nici una*.

[5] *acestea / cuvîntul* redau gr. τὸ ἔρημα cf. Fac. 15, 1.

[6] *lucru / cuvîntul* redau gr. τὸ ἔρημα cf. Fac. 15, 1.

[9] (*bășici*) *usturătoare* / (*bășici*) *sterhind* redau gr. ἀναζέουσσι ἀναζέειν „a fierbe, a cloceți“; MS 4389 (*bășici*) *mari*, MS 45 (*bășici*) *fierbindă*, PO lipsește, IER. *turgentes*.

[10] FRANKF. καὶ ἐν παντί τῶν θεράποντων αὐτοῦ, care nu apare în nici o variantă a traducerilor românești vechi. După acest verset, este intercalat un altul, eliminat în majoritatea celorlalte variante ale LXX, ca redundant. Și această lecțiune lipsește în traducerea românească. Ca atare, numărul versetelor în textele românești nu va mai corespunde textului FRANKF.

[14] BB *timpinările* redau gr. τὰ συναντήματα; τὸ συναντήμα „eveniment”, aici „plagă” (L-S). Traducerea literală din ebraică ar fi „voi da glasuri, voci”, glasul lui Iahve era tunetul, cf. v. 29; 19, 19, Ps. 17, 14; 28, 3-9; Iov. 37, 2 (B.J). MS 4 389 *caznela*, MS 45 *timpinările*, PO *biciele*, IER. *omnes plagas*.

[16] *pină acum*, FRANKF., ἔως τῶ νῦν, MS 4 389 *pină acuma*, MS 45 *pină acum*, PO lipsește.

[19] BB *in cîmpi*. LXX ἐν τῷ πεδίῳ FRANKF. ἐν τοῖς πεδίοις MS 4 389 *in cîmp*, MS 45 *in cîmpi*, PO *in cîmp*, IER. *in agro*.

[24] *vîlbăi (de foc) / vîpăind* redau gr. φλογίζω „care arde, arzînd”; MS 4 389 *ardea*, MS 45 *vîpăindu*, PO *mestecă*, IER. *inmixta. oameni / lîmbă* redau gr. ἔθνος, cf. Fac. 10, 5.

Raritatea fenomenului, în acele regiuni, crede I. HELIADE RĂDULESCU, se oglîndește în spaima pe care grindina o provoacă taranului egiptenilor. În consecință, plaga aceasta este considerată „cea mai extraordinară din toate; căci ploile, niva și grindina sunt mai necunoscute în părțile acelea” (*Biblicele*, p. 88).

[26] *tunetele / glasurile lui Dumnezeu* redau gr. φωνῆς θεοῦ, cf. v. 14. MS 4 389 *tunetele*, MS 45 *glasurile*, PO *tunurele*, IER. *tonitura*. BB *mai adaoge a...* redă gr. προστίθημι, cf. Fac. 4, 2; MS 4 389 *să nu mai adaoge*, MS 45 *nu veți mai adaoge*, PO *mai mult*. BB *pre pămînt*, FRANKF. ἐπὶ τῆς γῆς, MS 4 389 *pre pămînt*, MS 45 *pre pămîntu*, PO lipsește. IER. lipsește.

[29] BB *la ceriu*, FRANKF. εἰς τὸν οὐρανόν; MS 4 389 *cătră cer*, MS 45 *in ceriu*, PO lipsește, IER. lipsește.

[31] *Inspicai / apropiat* redau gr. προσερχῶ „apropiat, prezent” dar și „în plină putere, vigoare”; MS 4 389 *slobocîia spîce*, MS 45 *apropiat*, PO *incepă a inspică*, IER. *virens*. *In floare / cu sămînșă* redau gr. σπερματίζω; MS 4 389 *in florita*, MS 45 *cu sămînșă*, PO *amu înflorita*, IER. *folliculos germinare*.

[33] *tunetul / glasurile*, cf. v. 28.

[34] *tunetul / glasurile*, cf. v. 28.
înainte / adaosă încă, cf. Fac. 4, 2.

X

[5] *(prisosul) pămîntului / prisosca*, FRANKF. lipsește (τὸ περισσόν) τῆς γῆς.

[6] *egiptenilor / Egiptului*, LXX τῶν Αἰγυπτίων, FRANKF. αἰγυπτίων, MS 4 389 *Egiptului*, MS 45 *Egiptului*, PO *eghiptea nilor*.

[7] BB *să jîrtvească*, LXX λατρεύσωσιν „să slujească”, FRANKF. θύσωσιν „să jîrtvească”, MS 4 389 *să se roage*, PO *să facă jîrtvă*. *Dumnezeului / Domnului Dumnezăului*, LXX τῷ θεῷ, FRANKF. κυρίου τῷ θεῷ; MS 4 389 *Domnului Dumnezăului*, MS 45 *Domnului Dumnezăului*, PO *Domnului Dumnezăului*.

[10] *sarao*, FRANKF. φαρῶ, LXX lipsește.
BB *marfa* redau gr. ἀποσκευή „avere mișcătoare”, cf. Fac. 31, 18; MS 4 389 *agonisca*, MS 45 *marfa*, PO *miluteii*, IER. *parvulus*.

[11] BB *de la fața (lui) redă* sintagma gr. ἀπὸ προσώπου, ce traduce prepoziția ebr. „de la”.
Faraon, neîncercător, dorea ca femeile și copiii să rămînă ostateci, (B.J).

[13] *vînt de la răsărit / vîntul austru* redau gr. ἄνεμος ὀνότος ebr. *vînt dinspre mare*; pentru locuitorii Palestinei, marea era la răsărit; cf. Fac. 12, 8. MS 4 389 *vînt despre răsărit*, MS 45 *vîntu nolon*, PO *vîntul de cătră răsărit*, IER. *ventum utentem*.

[15] *s-a pustii / să strică* redau gr. φθειρέω „a pieri, a fi distrus”; MS 4 389 *stricără*, MS 45 *strică*, PO *pustind*, IER. *vaslantes*.

[18] *lui Dumnezeu Domnului*, LXX πρὸς τὸν θεόν, FRANKF.: πρὸς κύριον; MS 4 389 *cătră Domnul*, MS 45 *Domnului*, PO *pre Domnul*, IER. *Dominum*.

[22] *negură / ceașă* redau gr. θύελλα „furtună, uragan”; MS 4 389 *fum*, MS 45 *ceașă*, PO lipsește, B.J *d'épaisses ténébres*.

[23] *din locul său / den patul lui* redau gr. κοίτη „culeuș, pat”; MS 4 389 *den patul*, MS 45 *den patul*, PO *den acela loc.*, IER. *de loco, GN sein Haus*.

în sălașele lor / în toate cîte le trebuia redau sintagma gr. ἐν πᾶσιν, οἷς κατοικῶντο; κατοικῶντο < κατοικῶντες „a locui”; MS,

4 389 *în toate hofarile lor*, MS 45 *întru toate cîte trebuia*, PO *iuo iară lăcutia*, IER. *ubicumque habitabant*.

[24] BB *marfa* cf. v. 10.

[28] *să le mai... / încă a mai adaoge* redau gr. προσθεῖναι cf. Gn. 4, 2.

[29] *să fie cum spui tu / precum ai zis*, LXX εἰρηγας, FRANKF. καθὼς εἰρηγας; MS 4 389 *cum zici*, MS 45 *cum ai zis*, PO *asa fie cum ai grăit*, IER. *ut locus es*.

XI

[1] *plagă / rană* redau gr. πληγή, cf. 7, 19.
vă va goni / va scoate redau gr. ἐββάλλειν „a alunga, a da afară”; MS 4 389 *vă va scoate*, MS 45 *va scoate*, PO *vă va sili...*, IER. *compellet exire*.

cu mare prigoană / cu toată scoaterea redau gr. ἐξβολῆ; ἐξβολῆ < ἐββάλλειν „alungare, expulzare”; MS 4 389 *cu toată agonisca*, MS 45 *cu toată scoaterea*, PO *să ieșiți afară*, IER. cf. nota anterioară. Evenimentele Exodului se petrec în sec. al XIII-lea î.c.n. Variantele iehovistă și elohistă au fost redactate în sec. al X-lea î.c.n. În acest interval de timp este normal ca veridicitatea lor să pălească. Interpretate apoi în funcție de intențiile diferitelor tradiții, pe care fiecare, la timpul său, le-a reformulat astfel încît să constituie un model pentru prezent și viitor, ele au suferit modificări pe parcursul diferitelor redacții (LThK). Astfel, ultimele versete ale capitolului 10 cuprind relatarea celor nouă plăgi, care aparțin tradiției Exodului-fugă, cf. 7, 8. Relatarea plăgii a zecea, care începe acum, prezintă *Exodul* ca alungare (cf. 12, 31-32 și anterior 4, 21; 6, 1). Cele două interpretări ale Exodului sînt incompatibile, dacă ele se referă la același grup al populației israelite. Ambele pot fi însă justificate, dacă e vorba de două grupuri diferite. Exodul-fugă se referă la grupul lui Moise, urmăriți de egipteni și salvat miraculos prin minunea de la Marea Roșie. Exodul-alungare aparține istoriei unui alt grup, expulzat anterior de egipteni. Cele două tradiții pot fi urmărite în dualitatea itinerariilor ieșirii din Egipt (cf. 13, 17). Tradiția referitoare la grupul lui Moise este mai importantă și ca atare s-a impus, înglobînd elemente ale unor evenimente anterioare (B.J).

[2] Jefuirea egiptenilor este un motiv secundar, care apăruse în 3, 21 și va repara în 12, 35-36. Existența sa aici exclude posibilitatea ca egiptenii să fi făcut experiența celor nouă plăgi precedente (B.J).

[3] Versetul acesta îi prilejuieste un lung și fantezist excurs istoric lui I. HELIADE RĂDULESCU, care incriminează asupra ei condiția umilă a asupritului, redus la reacții elementare („noi aci nu apărăm decît instinctul popoilor sclavi sau scăpătați”, p. 90), în așteptarea „minturii” de la cel puternic, ales în acest scop: „Popolul te voiește de o putere cu Faraon, o Moise, ca să crează că îl poți mîntui; fă-te dar tare înaintea egiptenilor și înaintea lui Faraon, și a servitorilor acestuia, și atunci vei fi tare și în ochii popoalului hebreu întreg” (*Biblicele*, p. 90).

[4] *prin / prin mijlocul* redau sintagma greacă εἰς μέσον, care suferă același tratament în greaca tîrzie ca și ἐν μέσον, cf. Fac. 1, 4. MS 4 389 *în mijlocul...*, MS 45 *în mijlocul*, PO *in...*, IER. *in (Aegyptum)*. Primele vîlăstare ale animalelor au fost adăugate după 12, 12, căci ele aparțineau, ca și prinii născuți ai omului, lui Iahve (B.J).

[6] *(nu va) mai (fi) / încă nu se va mai adaoge* redau gr. προσθεῖναι, cf. Fac. 4, 2.

[7] *Nu va lătră / nu va chelălăi... cu limba lui* redau gr. οὐ γρυῖσει κύων τῆ γλώσση αὐτοῦ; γρυῖσει „a guîta”; MS 4 389 *nicl cîine nu va mișca cu limba*, MS 45 *nu va mișca cîine cu limba lui*, PO *nicl cîine nu va cîrîni*, IER. *non multiet canis*.

doosebește / proslăvi redau gr. παρὰδίδωμι, cf. 8, 18.
între / în mijlocul cf. Gn. 1, 4.
israeliți / fiilor lui Israel, LXX τοῦ Ἰσραὴλ, FRANKF. τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ; MS 4 389 *între fiii lui Israel*, MS 45 *fiilor lui Israel*, PO *zdrailiteani*, IER. *Israel*.

[8] *slujitorii / copiii* redau gr. παῖδες, cf. Gn. 9, 25; MS 4 389 *slugile*, MS 45 *copiii*, PO *slugile*, IER. *servi*.

[9] *semnele și minunile* cf. 4, 21.
I. HELIADE RĂDULESCU respinge, în traducerea sintagmei „semne și minuni”, termenul *minune*, în baza unei argumentări mai curînd științifice, decît filologice: „Minunile lui Dumnezeu stau în legile eterne și nemutabile ale naturii”, cu referire specială la geneză: „Dumnezeu și-a făcut o dată minunile la creație” (*Biblicele*, p. 91).

[10] în pământul Egiptului | ..., LXX ἐν γῆ Αἰγύπτου, FRANKF.; MS 4 389, MS 45, PO, IER lipsește; GN vor den Augen des Pharaos, BJ davanti Pharao, BDS davanti al faraone. semnele și minunile, cele nouă plăgi. Versetele 9 și 10 sînt redacționale (BJ).

XII

[2] Prima lună a primăverii (martie-aprilie), numită în calendarul vechi Aviv (luna culesului). În calendarul postexilic, de origine babiloneană, se numește Nisan (cf. Fac. 7, 11). Prima lună a anului, căci ea marchează o nouă etapă în istoria poporului lui Israel, nașterea sa ca popor liber. cf. I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, p. 91.

[3] *capit de familie* / *dupe casele rudeniei* redau sintagma gr. κατ' οἴκους πατριῶν, cf. 6, 14. MS 4 389 după rudenția casei lui, MS 45 după casele rudeniei, PO tot omul căsătorit, IER. per familias et domos suas.

miel / oate redau gr. πρόβατον, folosit în VT pentru oaie, dar redă și termenul ebr. *pesah* „miel pascal”, care în NT va fi tradus prin ζυνός sau ἀρνίον. MS 4 389 oate, MS 45 oate, PO miel, IER. agnus. Acesta devine în VT simbolul poporului israelit (Is. 63, 11, Nm. 27, 17), al cărui păstor este Dumnezeu (Is. 63, 11, Ps. 98, 3; 99, 3).

[5] Pentru israeliții, popor nomad, de păstori, activitate pe care au continuat-o și după stabilirea lor în Palestina, mielul a fost în toate epocile unul dintre animalele de jertfă preferate (Ex. 12 1–12, Nm. 28–29), înscrinduse astfel într-o tradiție aproape universală. Grecii și hitiții jertfeau divinităților solare un miel alb, celor infernale unul negru; în islam, la sfîrșitul Ramadanului se jertfește un miel în amintirea sacrificiului lui Avraam etc. Jerfele de miei se aduceau primăvara (la indienii, perși, finlandezi etc.), mielul fiind, ca ipostază a herbecului, un arhaic simbol solar (LThK, CHEVALIER / GHEERBRANT, DE VRIES, LURKER ²). În VT, devine ca și *turma* un simbol al israelitului (Is. 40, 10–11), preluat astfel și în NT (Lc. 10, 3, 15, 3 și urm., Ioan, 21, 15–17). Dar VT, prin câteva pasaje semnificative (Is. 52, 1, 3–53, 12), anunță și accepția superioară, mesianică, a simbolului mielului pascal. *deplin / cașăr* redau gr. τέλειον „complet, perfect”; MS 4 389 lipsește, MS 45 deplin, PO fără beadă, IER. absque macula.

BB fără prihană, FRANKF. ξυμωον „neprihănit, nevătămat”; MS 4 389 nevinovată, MS 45 fără prihană, PO, IER. lipsește.

[6] să nu vă atingeți / va fi voaa păzită redau gr. διατηρεῖν „a se abține”; MS 4 389 să o păziți, MS 45 va fi voaa crușat, PO vești finea, IER. servabitis.

pe la inserat / cătră seară redau gr. ἑσπέρας, literal „între cele două seri”, conform tradiției samaritene: între apusul soarelui și noaptea completă; conform acceția talmudice și fariseice: între declinul și apusul soarelui (BJ).

[7] În epoca arhaică, acest ritual era săvîrșit de capul familiei, pentru ocrotirea membrilor comunității sale și a turmelor; acum el devine, ca și singele circumciziei, însemn al apartenenței la poporul ales.

[8] *azime* redă gr. ἄζυμα, ebr. *massôl*, pline din făină de orz, nedospită; MS 4 389 *azimă*, MS 45 *azime*, PO pline adzimă, IER. *azymi pance*.

cu ierburi amare / cu papădie, redau gr. ἐπὶ πικρῶν, MS 4 389 cu susaiu, MS 45 cu susaiu (marg. *lăpluci*), IER. cum lactucis agrastis, de fapt, un amestec de hrean amar, ridichi și praz (DE VRIES, p. 120).

[10] *oasele să nu le sfîrmiți* — este un adaus grecesc. Rămășițele trebuiau arse, pentru a se evita orice profanare (BJ).

[11] *Paștile / pasha*, ebr. *pesah*, gr. πάσχα, denumește atât mielul pascal, cit și sărbătoarea. Etimologia cuvîntului este necunoscută. IER. propune o variantă, fără suport, însă, în ebraică: *phase* id est *transitus Domini*. Ies. 12, 13, 23, 27 oferă o explicație secundară: Iahve „a sărit”, „a omis” sau „a ocrotit” casele israeliților. De origine preisraelită, Paștile, sărbătoare de primăvară a păstorilor nomazi, preluat de vreme de iehovism, a fost istoricizat, datorită coincidenței între ieșirea din Egipt și serbarea sa, și interpretat ca o sărbătoare a aducerii-aminte. Prin reforma cultică a lui Iosua, în 621 î.e.n., se transformă într-o sărbătoare familială, celebrată în templul din Ierusalim, și este contopit cu sărbătoarea Azimilor (15–21 Nisan). Acest lung pasaj al Paștelui, 12, 1–13, 16, conține o veche sursă iehovistă (12, 21–23, 27^b, 29–39), unele adausuri în stilul Deuteronomului (12, 24–27^a, 13, 3–16 și probabil 13, 1–2), altele ale tradiției sacerdotale (12, 1–20, 28, 40–51). MS 4 389 *pasha*, MS 45 *pashe*, PO *paștile*, IER. *phase*.

Această ultimă cină în Egipt are loc într-un moment decisiv al istoriei poporului israelit; trecerea de la robie la libertate. Elementele care compun această ultimă noapte petrecută în Egipt sînt tot atîtea referiri la trecut și viitor: pregătirea în grabă a cinei-amintire a vremurilor cînd nu aveau timp din cauza muncilor grele, dar și așteptarea febrilă a orei eliberării, pentru care trebuiau să fie gata de plecare.

[12] *judecală / izbîndă* redau gr. ἐκδικησις, cf. 7, 4. MS 4 389 *izbîndă*, MS 45 *izbînda*, PO *giudecățile*. IER. *iudicia*.

[13] *plagă / rană* cf. 7, 19. *nimicitoare / să nă surpaț* redau gr. ἐκτρέβειν „a distruge”; MS 4 389 *să perți*, MS 45 *să vă surpați*, PO *pierdzătoare*, IER. *dispersens*. *lege* redă gr. τὸ νόμιμον, cf. Fac. 26, 5; MS 4 389 *lege*, MS 45 *lege*, PO cu *cinste*, IER. *cultu...*

[15] *azime*, ebr. *massôl*, gr. ἄζυμα; termenul denumește atât plînea nedospită, cit și sărbătoarea care avea loc între 15–21 Nisan. Originară din Canaan, inițial sărbătoare agrară la care participau toți bărbații, ea dura șapte zile. În prima zi se aducea primul întîiul spic ‘omer, în celelalte zile se mincau azime. Ulterior, ea va fi înțeleasă ca o comemorare a ieșirii din Egipt și contopită cu aceea a Paștelui.

dospitură / aluat, ebr. ‘s’ôr, gr. ζύμη, „maia”, care, datorită fermentării, a procesului de acrire, devine un simbol al impurității și corupției. La romani, *flamcă Diatis* nu trebuia să se atingă de *maia* (PLUT. QUÆST. ROM. 109); MS 4 389 *aluat*, MS 45 *aluat*, PO *avenită*, IER. *fermentum*.

[16] *adunare / numită* redau gr. κλήθῃ „convocare” < κλήθῃ < κληέω „a chema la, a convoca”; MS 4 389 *de sărbătoare* MS 45 *numită*, PO *sărbătoare*, IER. *festivitate*.

BB *lucrul cu slujbă* redă gr. τὸ λατρευτόν „muncă pentru cîștig, muncă, slujbă”; MS 4 389 *lucrul de slujbă*, MS 45 *lucrul cu slujbă* PO *lucru*, IER. *nihil operis...*

mîncare / la tot sufletul redau gr. ψυχῇ, care traduce ebr. *nephech*, aici cu sensul cel mai concret „carne de mîncat”; MS 4 389 *să mînce*, MS 45, *la tot sufletul*, PO *de-a mîncarea*, IER. *ad descendum*,

[19] *băștină / moșneni* redau gr. αὐτόχθων; MS 4 389 lipsește, PO *lăcuitorii de-ai*, IER. *indigenis*.

[21] *Junghiași* redă gr. θύειν „a jertfi”, apoi „a înjunghia un animal în scop cultic sau profan”, în sintagma θύειν τὸ πάσχα „a înjunghia mielul pascal”. MS 4 389 *junghiat* (*pashă*); MS 45 *junghiași* (*pasha*), PO *faceți jirtvă paștile*, IER. *immolate phase*.

[22] *isop*, gr. ὑσσώπος, plantă aromatică, folosită în diferite ritualuri purificatoare.

[23] *nimicilor / ceia ce piere* redau gr. ὀλεθρεῶν „ucigaș, cel ce distruge”. În ritualul preisraelit al Paștilor, un demon ce personifica pericolul care amenința turmele și familia. Pentru îndepărtarea lui, se ungeau intrările corturilor cu sînge (BJ).

[25] *Rînduiala / slujba* redau gr. λατρεία. Cuvîntul apare de nouă ori în LXX și denumește venerația cultică sau respectarea unui ritual religios, aici Paștile: λατρεία ... secundum consuetudinem, qua locuti sunt qui nobis divina eloquentia condiderunt, aut semper aut tam frequenter ut paene semper ea dicitur servitus quae pertinet ad colendum deum (AUGUSTIN CIV. X, 1, 2); MS 4 389 *locmeala*, MS 45 *slujba*, PO *slujbă*, IER. *caerimonias*.

[26] *Rînduiala / închinăciunea* redau gr. ἡ λατρεία, cf. versetul anterior; MS 4 389 *obiecțu*, MS 45 *închinăciunea*, PO *slujbă de cinste*. IER. *religio*.

[27] *a ferit / a acoperit* redau gr. σκεπάζω „a acoperi, a proteja”; MS 4 389 *au acoperit*, MS 45 *au acoperit*, PO *au trecut prespre*, IER. *transiuit*.

[29] *temniță / groapă* redau gr. ὁ λάκκος „groapă, temniță”; MS 4 389 *den groapă*, MS 45 *de în groapă*, PO *în temniță*, IER. *în carcere*.

[34] *aluat / pielm* redau gr. τὸ σαῖς „făină de alac, pusă în aluat, aluat”; MS 4 389 *făina*, MS 45 *pielmul*, PO *aluatul, covcile* (cu *aluat*) / *aluaturile* redau gr. τὰ φαρμάκια „aluaturi”, IER. *fari-nam conspersam*; MS 4 389 *cu aluat*, MS 45 *aluatul*, PO *să fie de hrană*. Diferența de traducere se datorează și lecțiilor diferite ale versetului în LXX și FRANKF.

[37] *Ramses / Ramési* cf. Fac. 47, 11. *Sucol / Sochoł*, cf. Fac. 33, 17; MS 4 389 *Sochoth*, MS 45 *Sochoth*, PO *Suhol*. Cifra este exagerată, reprezentă, probabil, numărul unui recensămint al întregului popor israelit din epoca documentului iehovist (BJ).

...un popol de la două milioane cinci sute de mii până la 3 milioane de suflete", după I. HELIADE RĂDULESCU, care introduce în calcul și femeile și copiii, exagerarea devenind astfel și mai evidentă. (*Biblicele*, p. 92; vezi și nota lui HELIADE la v. 40). *femei și copii / unelle* redau gr. ἀπόθευρη cf. 10, 10.

[39] *aluat / pielmul* cf. v. 34. Azimele amintite aici sînt acelea din vechiul ritual de Paști, sărbătoare a nomazilor, care mînceau de obicei pîine nedospită. Tradiția iehovistă le-a interpretat ca un semn al grabei cu care au ieșit din Egipt (B.J.).

[40] Textul grecesc include în această cifră întreaga ședere a patriarhilor în Canaan (B.J.).

[41] BB și fu redă sintagma gr. καὶ ἐγένετο, cf. Fac. 6, 1.

[42] Prima parte a acestui verset în FRANKF. face parte din cel anterior.

[43] Mielul pascal și nu sărbătoarea. Versetele 43-50 completează ritualul sacerdotilor din 3-11. Israelitul era socotit „locuitor al țării”, adevăratul autohton din Canaan (B.J.).

[46] / nu se va lăsa den cărnuri pre dimineață, FRANKF. οὐ καταλείψετε ἀπὸ τῶν κρέων εἰς τὸ πρωῆ, LXX lipsește; MS. 4 389 iar de va rămîne carnea pînă dimineața, MS 45 să nu lăsați den cărnuri pre dimineață, PO lipsește, IER. lipsește.

[48] Străinul așezat în Israel *ger* avea un regim special, ca al metecului la Atena. Patriarhii au fost astfel de străini în Canaan (Fac. 23, 4) și israeliții în Egipt (Fac. 15, 13, Ieș. 2, 22). După cucerirea Țării Sfinte, rolurile s-au schimbat: israeliții devin băștinași care primesc la ei străini (Dt. 10, 19). Acești străini cu drept de domiciliu sînt supuși însă legilor severe ale sabatului (Ieș. 20, 10, Dt. 5, 14). Ei au dreptul să aducă ofrande lui Iahve și să serbeze Paștile numai dacă s-au circumcis. Se pregătește, astfel, statutul de prozelit al epocii grecești (Is. 14, 1) (B.J.).

[51] in ziua aceea / și fu cf. Fac. 6, 1.

XIII

[2] Legea primului născut din Ieș. 13, 1-2, 11-16 este un adaus în stilul Deuteronomului (B.J.).

[3] Din pămîntul Egiptului / din pămîntul Egiptului, FRANKF. ἐξ Αἰγύπτου; MS 4 389 den țara Egiptului, MS 45 de la Egiptul. Ieșirea evreilor din Egipt este interpretată astfel de I. HELIADE RĂDULESCU, care pornește de la explicarea cuvîntului *Exod*: „Vorba *exod*, însemnînd ieșire, nu arată numai ieșirea materialmente a popoului hebreu din Egipt, ci și ieșirea dintr-o societate faraonică păgînă și despotică într-o societate mosaică, umană și liberală; ieșirea din sclavie la libertate, din lumea vechiă și superstițioasă într-o lume nouă și drepterezătoare” (*Biblicele*, p. 52).

[4] Cf. 12, 2, „luna dentiiu” în BB. La HELIADE: „luna celor nouă (spice)” (*Biblicele*, p. 94).

[5] FRANKF. are o altă ordine a ținuturilor. Sintagma „pămîntul [țara, locul] unde cerge lapte și miere” s-a generalizat în limba comună, cu sensul „ținut bogat, îndestulat”. SADOVEANU numește astfel Moldova din vremea lui Nicolar Potcoavă, indicînd izvorul biblic al formulării: „În țara asta unde cerge miere și lapte, după slova Scripturii, noi sărmanii n-avem rînd la ospăț” (*Opere*, XVIII Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959, p. 152). GALĂ GALACTION localizează, după războiul din 1877-1878, acest pămînt al făgăduinței în nordul Dunării: „Se pare că după războiul din 1877-78 și după ridicarea Bulgariei independente, nomazii (șalașurile de țigani, n.n.) din peninsula balcanică se retrăseră pe nesimțite la mieznoapte de Dunăre, în țara griului, a laptelui și a mierii” (*Papucii lui Mahmud*, în *Opere alese*, I, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 366).

[9] buze / rostul redau gr. στόμα „gură”; MS 4 389 buzele, MS 45 rostul, PO gura ta, IER. in ore tuo.

[12] FRANKF. prima parte a acestui verset face parte din versetul anterior.

[13] Conform celui mai vechi cod din Israel, primii născuți ai omului și animalelor aparțineau lui Iahve (Ieș. 13, 2, 12, 15; 22 28-29; 34, 19-20). Primii născuți ai animalelor erau sacrificiați (Dt. 15, 19), grăsimile și singele închinat lui Iahve, carnea aparținea proefilor (Nm. 18, 15-18). Animalele socotite impure, printre care și măgarul, erau ucise sau înlocuite cu altele ce puteau fi aduse jertfă (Dt. 15, 21-23, Lv. 26, 27). Primii născuți ai omului pot fi răscumpărați cu bani (Ieș. 13, 13; 34, 20, Nm. 3, 44-47).

crearea lor lui Iahve și răscumpărarea sînt legate în Ieș. 13, 14 și urm., Nm. 3, 13; 8, 17 de ieșirea din Egipt și plaga a zecea. Tribul lui Levi este consacrat lui Iahve ca răscumpărare pentru primii, născuți ai neamului lui Israel (Nm. 3, 12, 40-51; 8, 16-18) (B.J., LThK).

[17] *l-a dus / povățui* redau gr. ὁδηγεῖν „a conduce pe un drum a ghida”; MS 4 389 duse, MS 45 povățui, PO duse, IER. duxit. *filistinitilor / filistim*, cf. Fac. 10, 14; MS 4 389 *Filistimului*, MS 45 *Filistim*, PO *filistitanilor*.

Aici începe *Exodul* propriu-zis, drumul poporului ales prin deșert spre Țara Făgăduinței. Determinarea itinerarului și localizarea exactă a etapelor sale sînt extrem de dificile. Anumite denumiri par a indica, totuși, un drum prin nord (adică prin ținutul filistenilor). Această neconcordanță se explică prin cele două tradiții literare, a exodului-fugă și aceea a exodului-alungare. Dublul itinerar corespunde celor două grupuri, ce au părăsit Egiptul în epoci diferite (cf. 7, 8 și 16, 1).

care era mai aproape / că aproape era — este calea normală, paralelă cu coasta. Ea nu a fost urmată de grupul care a fugit din Egipt, ci de cel alungat. Pe acest drum se pot localiza și cele trei denumiri geografice din 14, 2. În tradiția exodului-fugă, au fost inserate elemente ale celeilalte versiuni.

[18] *Marea Roșie*, gr. ἐρυθρὰ θάλασσα. Ebraicul este identic cu egipt. twf „papyrus”, deci s-ar traduce „marea papyrusului”. În mai multe locuri (Ieș. 23, 31, Nm. 14, 25; 21, 4, Dt. 1, 40; 2, 1, Jud. 11, 16; 3 Reg. 9, 26), numele se referă la o mare în estul peninsulei Sinai. Alte locuri denumesc astfel marea prin care a trecut poporul israelit la ieșirea din Egipt, care s-ar găsi în vestul peninsulei Sinai. Textele egiptene, pe de altă parte, amintesc un teritoriu mlăștinos în nord-estul Deltei Nilului. Localizarea mării miracolului este dificil de stabilit și datorită neconcordanței textelor. Aici amintirea ei este un adaus, căci textul primitiv nu dă decât o indicație vagă — au pornit prin deșert spre est sau sud-est. În Ieș. 14, se aminteste numai „marea”, fără altă determinare (B.J., LThK). MS 4 389 *Marea Roșie*, MS 45 *Marea Roșie*, PO *Marea Roșie*, IER. *mare Rubrum*.

[19] BB *socoli* redă gr. ἐπισκοπεῖν, cf. Fac. 21, 1; MS 4 389 *cerceala*, MS 45 *socoli*, PO *căuta-va*, IER. *visitabil*.

[20] *Elam / Othom*, gr. Οθου Fortăreața de graniță a Egiptului, ce ocupa o poziție cheie a drumurilor în interiorul și sudul peninsulei Sinai. MS 4 389 *Othom*, MS 45 *Othom*, PO *Elman*, IER. *Etham*.

[21] Se întilnesc în Pentateuh diferite manifestări ale prezenței divine; coloana de foc și coloana de nor aparțin tradiției iehoviste. Versetul este prelucrat astfel de EMINESCU în strofa a IV-a din poezia *[La moartea lui Eliade]*: „O stea a supt puternic eclipsa cea solară / Un stîlp pin chinuire un drum nef-a] arătat” (O. I, p. 261). Pe lângă poezia *La Eliade*, „Familia”, III, 25, 18/30 iunie 1867, se păstrează în manuscrisele lui EMINESCU o a doua odă închinată acestuia, net superioară ca realizare artistică, scrisă la Viena, imediat după dispariția lui HELIADE (27 aprilie 1872), publicată de PERPESSIGIUS în *Opere* I, sub titlul *[La moartea lui Eliade]*, în care marele înaintaș al tînarului poet este comparat cu vechii profeti, în frunte cu Moise: „Aduceți-vă aminte de-acele nalle pose / De frunțile-n lumină a vechilor profeti / Pe un pustiu de piatră, pe cer d-azur și roșe / Trecu un stîlp de flăcări ce lumina, marel / Și-n fruntea unui popol pierdut în chin — e Moise / Și sufletul lui mare, adinc și îndrăzneț / Prevede că din sinul pierdutului popor / E viitorul lumii ș-al ei mintuitor (O, I, p. 261). Comparăția lui HELIADE, călăuzitorul românilor, cu Moise, salvatorul evreilor din captivitatea egipteană, apare și la alți contemporani ai lui EMINESCU. PERPESSIGIUS invocă următoarea frază extrasă dintr-un discurs publicat în ziarul „Timpul”, rostit la comemorarea lui HELIADE de la sfîrșitul anului 1881: „Ca un alt Moise cu toaigul genitului său a despical întucericul” (O. I, p. 264). Imaginea îi apare criticului „convențională”, dar semnificativă „pentru caracterul ei de familie” (*ibid.*).

[22] BB *a te lumina*, FRANKF. τὸ φαίνειν, LXX lipsește, MS. 4 389 să-i lumineze (aparține v. 21), MS 45 *a te lumina*, PO, IER. lipsește.

XIV

[2] *Pi-Hahrot / curle* redau gr. Ἐπαυλις „loc de innoptare, tabără”, ebr. pi-hahirôt; MS 4 389 *ogradă*, MS 45 *ogradă*, PO (șesul) *Herotului*, DOS. PAR. *Fighahron*, IER. *Phiahroth*.

Migdol / Magdâl, ebr. migdâl „turn”, gr. LXX Μαγδόλος, FRANKF. μαγδόλος, localitate în partea cea mai de nord a Egiptului; MS 4 389 *Magdal*, MS 45 *Magdol*, PO *Migdol*, DOS. PAR. *Magdal*, IER. *Magdolis*.

Baal-Tefon / Veelsipfon, ebr. ba'al s. phôn, gr. βεελσεπφών; MS 4 389 *Veelsefon*, MS 45 *Veelsefon*, PO *Velesefon*, DOS. PAR. *Vesosepfon*, IER. *Beelsophon*.

[4] *mă voi proslăvi* redă gr. ἐνδοξάζομαι, termen consacrat pentru măreția divină, care se manifestă în evenimente fericite, prin glorificarea sa înaintea celor ce-l slujesc, dar și ca forță punitivă, pentru dușmanii săi (THEOL. WB.); MS 4389 *mă voiu proslăvi*, MS 45 *mă voi proslăvi*, IER. *glorificabor*, FRANKF. sfârșitul acestui verset aparține celui următor.

[5] Actualizînd, cum procedeză adeseori, I. HELIADE RĂDULESCU manifestă mereu o tendință clară de generalizare, în baza unor apropieri fortuite între textul biblic și stări sociale din lumea modernă: „asa se împlină totdeauna în revoluțiile cele mari” (*Biblicele*, p. 96).

[7] *căpelenii* redă gr. κρατάρης „persoană din anturajul regelui sau reginei”; MS 45 *halmanii*, PO *călăujii*, DOS. PAR. *halmanii* IER. *duccs*.

[9] *Pi-Hahrot / curții* redau gr. ἔπιθυσι, cf. v. 2.
Baal-Tefon / Veelsipfen, cf. v. 2.

[10] BB *iată*, FRANKF. *iată*; MS 4389 *iată*, MS 45 *iată*, PO *iaca*.

[12] Generalizînd, I. HELIADE RĂDULESCU vede aici o reacție normală a maselor în revoluție, cu referire specială la anul 1848 în Tara Românească (*Biblicele*, p. 96).

[13] *na izbăvi / mîntuirea* redau gr. σωτηρία, în NT, printre altele „salvare a oamenilor de către oameni sau Dumnezeu”; MS 4389 *mîntuirea*, MS 45 *mîntuirea*, PO *lucrurile mari*, IER. *magnalia* „fapte minunate, mari”.
BB *nef adaog* redă gr. περισθῆναι, cf. Fac. 4. 2.

[16] Miracolul Mării Roșii este prezentat deosebit. Tradiția sacerdotală și cloștă descumenează ca instrument al acestui miracol toașul lui Moise. În tradiția iehovistă, Dumnezeu însuși intervine, suflînd un vînt care scacă marea, iar egiptenii sînt înghițiți de refluxul ei. În această tradiție, nu se amintește trecerea mării de către israeliți, ci numai nimicirea miraculoasă a egiptenilor, pe care o reține și cîntecul foarte vechi din 15, 21. Nu se pot determina exact locul și derularea evenimentului, dar el a însemnat pentru israeliți o manifestare strălucitoare a lui Yahve „războinicul” (Ies. 15, 3) și a devenit unul dintre elementele fundamentale ale credinței iehoviste. Acest miracol al mării a fost apropiat de acela al trecerii Iordanului. (Ios. 3—4). Ieșirea din Egipt este concepută ulterior după modelul intrării în Canaan și cele două relatări se îmbină în acest capitol. Tradiția creștină a considerat miracolul mării un semn al mîntuirii și mai exact al botezului (1 Cor. 10, 1) (BJ).

[17] *mă voi proslăvi* cf. v. 4.

[19] *îngerul lui Dumnezeu*, cf. Gn. 16, 7.

[20] *între / între mijlocul* cf. Gn. 1, 4.

A stat / ... LXX ἔστη (repetat din versetul anterior), FRANKF., MS 4389, MS 45, PO lipsște.

[22, 23] „Tot miracolul sau minunea ce se vede aci este legea eternă a lui Dumnezeu prin care se face fluxul și refluxul mărilor” (HELIADE, *Biblicele*, p. 97).

[24] *straja dimineții / straja cea de mînceal* redau sintagma gr. ἐν τῇ φυλακῇ τῆ ἑωθινή, ultima veche a nopții, 2—6 dimineața MS 4389 *straja dimineții*, MS 45 *straja de la mînceale*, PO *venind zorile*, DOS. PAR. *în strajă dimineții*, IER. *vigilia malutina*.

[25] *a împiedicat* în versiunea ebr. *a scos, a îndepărtat*.

[27] *mînat / scutură* redau gr. ἐκτινάσσειν „a scutură”; MS 4389 *scutură*, MS 45 *scutură*, PO *vîndăgîndu-i*, IER. *involvi*.

[30] FRANKF. sfârșitul acestui verset aparține celui următor.

[31] *a nimicii / au făcut* redau gr. ποιέτω „a face”; MS 4389 *au făcut*, MS 45 *au făcut*, PO *arătase*, IER. *exercuerat*.

XV

Vers. 1—19 au intrat în Psaltrile tradiționale ca ps. 152.

[1] *cîntare* redă gr. ᾠδή, care traduce ebr. *schir* „cîntec”. Nucleul acestui psalm îl constituie versetul 21, o rămășiță a unui vechi cîntec de biruință. Amplificat ulterior prin includerea temeii salvării miraculoase în timpul ieșirii din Egipt, apoi a cuceririi Canaanului, și chiar a construirii templului din Ierusalim (BJ). MS 4389 *cîntare*, MS 45 *cîntare*, PO *cîntec*, COR. PS. *cîntecule*, PS. SCH. *cîntecule*. FRANKF. începutul acestui verset aparține capitolului anterior. BB *cu mîrire se mări* redă sintagma gr. ἐνδόξως... δειδοξασται, pentru determinarea ființei divine în forma sa invizibilă sau sensibilă, „slava și puterea lui Dumnezeu”. MS 4389 *cu slava se slăvi*, MS 45 lipsște,

PO *în slavă înălțat iaste*, PS. SCH. *slăvitu e, prăslăvi-se*, IER. *glorios... magnificentus est*.
Călăref, PS. SCH. *incălecătorii*.

[2] *lăria / ajutoriu* redau gr. βοήθως „ajutor”; MS 4389 *ajută-toria*, MS 45 *ajutoriu*, PO *lărima*, IER. *fortitudo*.

scutul / acoperitoriu redau gr. σκεπαστής „cel ce acoperă, protejează”; MS 4389 *acoperitor*, MS 45 *acoperitor*, PO *lauda*, PS. SCH., COR. PS. *copercitoriu*, IER. *laus*. În textul ebraic „cîntec” (B.1).

[3] *tare în războaie / surpînd războaie* redau sintagma gr. συν-τρίβων πολέμου; συν-τρίβειν „a sfărîma, a distruge (dușmanii)”; MS 4389 *fărtmînd războaie*, MS 45 *surpîndu războaie*, PO *războiu bălătoriu*, COR. PS. *frîmse războaiele*, IER. *quasi vir pugnator*.

✓ [6] *dreapta / dreapta* redau gr. δεξιὰ, mîna dreaptă a lui Dumnezeu, simbol al puterii divine.

[8] *suflarea mincii tale / pren duhul mincii tale* redau sintagma gr. ἁπὸ πνεύματος τοῦ θυμοῦ; θυμός redă ebr. *hārôn, dph* „mincie, minia lui Dumnezeu”; pt. πνεύμα cf. Gn. 1, 2. MS 4389 *duhul mincii* (marg. *urgiei*), MS 45 *duhul mincii*, PO *duhul urgiei*, COR. PS. *cu duhul mincii tale*, IER. *in spiritu furoris tui*.

[10] *suflarea / duhul* redau gr. τὸ πνεύμα, cf. Gn. 1, 2. MS 4389 *duhul*, MS 45 *duhul*, PO *vințul*, IER. *spiritus*.

groznică / tare redau gr. σφοδρόν „violent, vehement”; MS 4389 *cuplirea*, MS 45 *tare*, PO *puternică*, IER. *vehementibus*.

[11] *sfințenie / sfinți* redau gr. ἁγίος, care traduce ebr. *qādōsch*. Radicalul *dsch* „a tăia” și înseamnă „a fi izolat de tot ce este lumesc și impur”. În concepția Vechiului Testament, numai tainicul Dumnezeu al creației este „sfinț” în sens absolut (LTHK, THEOL. WB. I, p. 88, BIII). MS 4389 *întru sfinți*, MS 45 *întru sfinți*, PO *în sfinșie*, PS. SCH., COR. PS. *în sfinți*, IER. *in sanctitate*.
minuni / ciudese redau gr. ἐξορτα cf. 5, 21.

[13] *mila / direplatea* redau gr. δεικνύσθη, cf. Gn. 15, 6, 20, 15; MS 4389 *direplatea*, MS 45 *dreplatea*, PO *mila*, IER. *misericordia*.
la locașul sfinți / la odihna cea sfință redau sintagma gr. τὸ κατοικησάμεν „loc de popas, așezare”; MS 4389 *lăcașul tău cel sfinț*, MS 45 *la popasul sfințului*, PO *loc sfinț de lăcută al tău*, IER. *habitaculum sanctum tuum*.

[14] *neamurile / limbile* redau gr. τὰ ἔθνη, cf. Gn. 10, 5.
durere / întristăciuni redau gr. ὀδίνες; ὀδῖς „durerile nașterii”. Durere asemănătoare cu cele de la naștere, o imagine frecventă în textul Bibliei (BJ). MS 4389 *dureri*, MS 45 *chinuri*, PO *frică*, PS. SCH., COR. PS. *durare*, IER. *dolores*.

[15] *s-au spăimîntat / grăbită* redau gr. σπεύδειν „a se grăbi, a se repezi”, dar și „a se teme”. MS 4389 *se siliți*, MS 45 *stăgîtură*, PO *turburată-se*, PS. SCH. *stăjiră-se*, COR. PS. *stăjiră-se*, IER. *conturbati sunt*.
voievozii ... halmanii, PS. SCH. *vlădicii ... giudecii*.

[17] *muntele* — muntele din Ierusalim, pe care se va ridica templul (BJ).

[19] Versetul 19 este un adaus redacțional (BJ).

[20] *Mariam / Măritam* cf. 6, 20.
„cu timpene și cu hore” (BB): „cu timpene și în choruri”, în *Biblicele* lui I. HELIADE RĂDULESCU, cu motivarea: „Alte versiuni zie în loc de choruri danțuri; noi preferăm expresia helenică χοροὺς, căci înțelege și cîntări și danțuri totdeauna de aceleași persoane” (p. 109).

[21] BB, MS 4389, MS 45 începutul acestui verset face parte din versetul anterior, FRANKF. corespunde LXX.

[22] Versetele 22—25 aparțin tradiției iehoviste sau celei iehoviste combinată cu aceea elohistă (BJ).
Șur / Sur, gr. Σοῦρ; MS 4389 *Siralui*, MS 45 *Sur*, PO *Surr*, IER *Sur*.

Mara / Merra, ebr. *mārā* „ceea amară”, gr. Μερρα, ființă ce trebuie căutată fie în apropierea Golfului Suez, fie lângă Cades, în funcție de ipoteza căii urmate de israeliți. MS 4389 *Merra*, MS 45 *Merra*, PO *Maraa*, IER. *Marath*.
Mara / Amărăciune cf. supra, IER. *Mprath*, gr. πικρία; MS 4389 „Amărăciune”, MS 45 *Amărăciune*, PO *Mara, altă face amărăciune*, IER. *amaritudinem*.

[24] Dănumul prin dășert este miral de proteste ale lui Israel împotriva setei, aici și în 17, 3, Nη., 20, 2—3; împotriva foamei

Ies. 16, 2, Nm. 11, 4 și urm.; împotriva pericolelor războiului, Nm. 14, 2 și urm. (BJ).

[25] *legi / dereptăți* redau gr. τὰ δίκαια, cf. Fac. 26, 5. MS 4389 *indirptările*, MS 45 *dreptăți*, PO *leage*, IER. *praecepta*, *judicii* redă gr. κρίσεις; MS 4389 *judcățiile*, MS 45 *judete*, PO *judicare*, IER. *iudicia*.

pus la încercare / ispitit redau gr. πειράζειν „a încerca”. Ideea alianței și a legăturii personale cu Iahve impune în Biblie afirmarea omului ca partener al lui Dumnezeu, de aceea un rol important îl primește *proba* sau *încercarea*. Termenul πειράζειν poate, în funcție de context, să aibă înțelesuri diferite. Un sens important este acela al încercării conștente de către Dumnezeu a credinței poporului său. MS 4389 *ispiti*, MS 45 *ispiti*, PO *ispiti*, IER. *temptavit*.

[26] *cu luare-aminte / cu auzire* redau gr. ἀκούω, MS 4389 *cu ascultare*, MS 45 *cu auzul*, PO lipsește.

ce este drept / plăcutele redau gr. τὰ ἀρετὰ; τὸ ἀρετῶν în LXX „ceea ce Dumnezeu sau o ființă umană consideră plăcut și/să” (THEOL. WB., I, p. 456). MS 4389 *cete ce plac*, MS 45 *plăcutele*, PO *ce-i drept*, IER. *quod rectum est*.

rânduicite / dreptățile redau gr. τὰ δίκαιώματα, cf. Fac. 26, 5.

[27] *Elim / Elim*, ebr. ʿelim, gr. Ἰλίμ, MS 4389 *Elim*, MS 45 *Elim*, PO *Elim*, IER. *Helim*.

XVI

[1] *Sin / Sin*, ebr. sîn, gr. Σιν, o regiune a deșertului la nord-vest de Sinai. În LXX este identificată cu deșertul Zin (ebr. sîn); MS 4389 *Sinului*, MS 45 *Sin*, PO *Sinaci*, IER. *Sin*.

Sinai / Sina, ebr. sinaj, gr. Σινζ, munte sau masiv muntos, în deșert, în sudul Palestinei; locul unde Iahve a dat israeliților prin Moise legea și a încheiat cu ei o nouă alianță. Actualul munte Sinai își datorează numele și renumele identificării, greu de susținut, cu cel biblic. Cf. și 3, 1. MS 4389 *Sinaia*, MS 45 *Sinai*, PO *Sinac*, IER. *Sinai*.

Iu na a doua, ijjar (aprilie-mai).

[2] *să cîrtească / gîlcevi* redau gr. διαγόρευε „a bombăni, a murmura”, cf. 15, 24. Termenul, foarte frecvent în capitolele 15–17, subliniază prezența israeliților de a fi ocrotiți în toate privințele de Dumnezeu lor și de a-și atinge repede și fără efort telul, Pământul Făgăduinței. MS 4389 *strigară*, MS 45 *gîlcevi*, PO *vrepiră*, IER. *murmuravit*.

[3] *de Domnul / de Domnul împăratul...* inovație a BB, FRANKF. numai ἀπὸ κυρίου.

[4] *încerc / ispilescu* redau gr. πειράζειν, cf. 15, 25.

[5] *să pregătască / vor găli* redau gr. ἐτοιμαζειν „a pregăti, a face gata”; MS 4389 *să gălească*, MS 45 *vor găli*, PO *gălească-se*, IER. *parent*.

[7] *gilecava* redă gr. γογγυσμός, cf. 15, 24; 16, 2.

[13] *după ce / să făcu* redau ἐγένετο, cf. Fac. 6, 7.

[14] *coriandrul / colianreșul* redau gr. κόριον; MS 4389 *coriandrul*, MS 45 *colianreșul*, PO lipsește. IER. *coriandrus*.

Acest capitol înserează câteva elemente iehoviste într-un ansamblu ce aparține tradiției sacerdotale, ce reunește cele două miracole: prepelitele (v. 13) și mana. Dar mana se formează în mai-iunie, iar prepelitele se întorc din migrația lor în septembrie. Este posibil că această tradiție păstrează amintirea celor două grupuri ce au părăsit separat Egiptul și al căror itinerariu a fost deosebit, cf. 7, 8, 11, 1; 13, 17 (BJ).

[15] *ce oare o fi / ce iaste aceasta* redau gr. τί ἐστιν τοῦτο, care traduce ebr. mîn hū, întrebare care a prilejuit etimologia populară a cuvintului *mană*, a cărei semnificație este necunoscută. Pentru a sublinia această etimologie, textul grec redă numai în v. 31 termenul ebraic prin μέν. Normal în VT este folosit ἡ μένυμα „frimtură, grăunță”, mai cu seamă „grăunțe de mirodenii”, datorită rezonanței fonetice asemănătoare. În NT, τὸ μένυμα. Mana sînt grăunțe formate prin secreția unor insecte ce trăiesc pe o specie de tamarix (cătină). Picăturile acestei secreții se cristalizează în câteva zile în forma boabelor de mazăre. Dimineața cad pe pămînt. Din cauza gustului lor asemănător mierei, sînt adunate de beduini și folosite la îndulcirea bănturilor sau aluaturilor (LTHK, THEOL. WB., BHD). MS 4389 *ce poate fi acesta*, MS 45 *ce iaste aceasta*, PO *manahu*, *carca seamnă*; *ce e aceasta* 2, IER. *man hu quod significat quid est hoc*, Cf. I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, p. 102.

[16] *BB aceasta e cuvîntul* redă gr. τὸ ῥῆμα, cf. Fac., 15, 1 *omer / gomor*, ebr. ʿomer, gr. γομῶρ, unitate de măsură corespunzînd a cea. 3,6 litri; MS 4389 *gomor*, MS 45 *gomor*, PO *gomor*, IER. *gomor*, BJ *gomor*, PDS *omer*, GN *Krug*.

[17] *unii / unuia*, LXX ὁ..., FRANKF. ὁ..., MS 4389 *unii*, MS 45 *unuia*.

[22] *în / se făcu* redau gr. ἐγένετο cf. Fac. 6, 1.

[23] *sîmbătă*, ebr. schabbat „odihnă, terminare”, gr. σάββατον. A șaptea zi a săptămînii închinată lui Iahve. Sărbătoare specifică religiei israelite, a cărei caracteristică esențială este înțetarea oricărei munci alături de animalelor. Instaurarea acestei sărbători are o dublă semnificație: una social-umanitară, respectarea nevoii de odihnă a familiei, slujitorilor și vitelor sale și, totodată, păstrarea vie a amintirii odihnii alături de dorite pînă la ieșirea din Egipt. Mult mai important este motivul religios. Sabatul este re-producerea celei de a șaptea zi a creației (Fac. 2, 3–4) și aparține esenței ordinii divine a mîntuirii, este semnul alianței veșnice cu Dumnezeu. Înțetarea oricărei activități fizice presupune concentrarea asupra celei spirituale, alungarea oricăror temeri și constrîngerii interioare, este deci o odihnă ce descătușează sufletul (LTHK, CHEVALIER / GHEERBRANT).

[25] *BB odihna Domnului*, FRANKF. ἀνάπαυσις τοῦ κυρίου; MS 4389 *răpaosului Domnului*, MS 45 *odihnă Domnului*, GN *Sabbat*, BJ *sabbat*.

[27] *în / să făcu* cf. v. 22.

[29] *BB den voi*, FRANKF. ὅμων, MS 4389 *dentru voi*, MS 45 *den voi*.

[31] *mană / „mană”* cf. v. 14.

albă ca sămînța de coriandru / albă, deși FRANKF. ὡσεὶ σπέρμα κοριάνδρου; MS 4389 *ca făina*, MS 45 *ca sămînța*, PO *ca sămînța coreandrului albă*, IER. *quasi semen coriandri album*.

[32] *BB acesta e cuvîntul* redă gr. τὸ ῥῆμα, cf. Fac. 15, 1. *să se păstreze / la jîlnițe* redau gr. ἀποθήκη „păstrare, loc de păstrare, magazie”; MS 4389 *întră rămășița*, MS 45 *la rămășițe*, PO *să se jine*, IER. *custodiatul*.

[33] *Leețiuni diferite ale versetului acesta și a celui următor*.

[34] *chivotul mărturiei / mărturie* redau gr. (εὐαγγέλιον) τοῦ μαρτυρίου. Sînt tablele legii păstrate într-un chivot numit frecvent „chivotul mărturiei”. Este o anticipație a redactorului sacerdotal (BJ). MS 4389 *înaintea mărturiei*, MS 45 *înaintea mărturiei*, PO *înaintea adevărurii*, IER. *in tabernaculum*.

[36] *că / a trei vedre* redau gr. τρεῖς μέτρα, ebr. ʿephā; MS 4389 *trei vedre*, MS 45 *trei vedre*, PO *efa*, IER. *cephum*. FRANKF. *face parte din versetul anterior*.

XVII

[1] *Rafidim / Rafidin*, ebr. r-phidim, gr. Ραφιδίμ. Localitate la cel puțin o zi de marș pînă la Sinai. MS 4389 *Rafid*, MS 45 *Rafidon*, PO *Rahidim*, IER. *Raphidim*.

FRANKF. *face parte din capitolul anterior*.

Miracolul apei din piatră reapare în Nm. 20, 1–13, dar este situat în regiunea Gadeșului (BJ).

[5] *apa Nilului / riul* redau gr. ποταμός, cf. 1, 22.

[6] *Horob / Horv* cf. 3, 1.

În *Caleidoscop*, SADOVEANU citează zicala, cu cert izvor biblic, „bate stinca, să-i curgă izvorul” (*Opere*, XVII, p. 85). Referință ironică la ARGHEZI, care localizează „minunea” lui Moise la Tîrgu Frumos: „... dacă e adevărat că Moisi, vreedată, a lovit stinca și a nimerit-o cu bățul bine, din piatră seacă trebuie să fi curs un lichid fermecat, un colnar sau un hidromel maceat cu măghiran și enupere negre” (*Scriteri*, 34, 1985, p. 426).

[7] *masa / ispită*, ebr. massā „ispită, încercare”, gr. πειρασμός; MS 4389 *Ispitare*, MS 45 *Ispită*, PO *Mașa*, IER. *Templatio*. *Merida / Hulă*, ebr. m.ribā „ecartă, gilecavă”, gr. λοιδορησις; MS 4389 *Hulă*, MS 45 *Hulă*, PO *Meriva*.

[8] *amaleciji / Amalic*, cf. Fac. 14, 7. Această povestire veche, probabil iehovistă, reprezintă o tradiție a triburilor din sud. Localizarea ei în Rafidim este un adaus redacțional (BJ).

[9] *Iosua / Iisua*, ebr. *hōschūa*, *jēschūa* „Iahve este izbăvire”, gr. Ἰησοῦς. Fiu al lui Nun, din tribul lui Ebraim. Numit inițial Iōsca, Moise îi schimbă numele în Iosua, conducător militar și om de încredere al lui Moise, care îl desemnează urmaș al său și-l însăreștează cu cucerirea Canaanului (LThK). Aici este prima menționare a personajului. MS 4 389 *Isus*, MS 45 *Iisū*, PO *Ioste*, IER. *Iosue*.

[11] *Or / Or*, gr. ὄρ. MS 4 389 *Or*, MS 45 *Or*, PO *Hur*, IER. *Hur*.

[11] *cînd / și fu* cf. Fac. 6, 1.

[15] *Domnul este scăparea mea* / „Domnul, scăparea mea” ebr. *nissi* „flamură”, *Kōpōs* μου, gr. καταφυγή; MS 4 389 „Domnu’ meu și scăparea mea”, MS 45 *Domnul, mie scăpare*, PO *Domnul Niși, omu’ căută Domnului steagul meu*, IER. *Dominus exaltatio mea*. PDS *Il Signore è la mia bandiera*, GN *Unser Feldzeichen ist der Herr*. cf. I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, p. 105.

XVIII

[1] *Ietro / Iothôr*, cf. 2, 16.

Madian / Madiidm, cf. 2, 15. Acest episod clohist se alătură relațiilor lui Moise în Madian (2, 11–4, 3). S-a încercat să se confere ichovismului o origine madianită (cf. 3, 1; 18, 1, 10, 12), o ipoteză asemănătoare aceleia care încearcă să explice și numele lui Iahve printr-o proveniență madianită (BJ).

[2] *Sefora / Sepfōra*, cf. 2, 21.

o trimisese acasă / după lăsarea ei redau sintagma gr. μετὰ τὴν ἄρπαιον ἀδελφῆς; ἄρπαιον „eliberare, trimitere înapoi”; MS 4 389 *cu avuția ei*, MS 45 *după lăsarea ei*, PO *careia înapoi tremesese*, IER. *quam remisera*.

Este unica mențiune a unei reînnoțiri a soției lui Moise și aparține unei tradiții independente de aceea din 4, 19, 20, 24–26.

[3] *Gherșom / Ghersâm* cf. 2, 22.

FRANKF. începutul versetului aparține celui anterior.

[4] *Eliezer / Elițer* cf. 2, 22.

[5] *muntele lui Dumnezeu* cf. 3, 1.

[6] *femeia / ...*, LXX ἡ γυνή, FRANKF. lipsește; MS 4 389 *mutarea*, MS 45 lipsește, PO *muiarea-și*, IER. *uxor tua*.

[7] FRANKF. sfârșitul versetului aparține celui următor.

[8] *primejdia și nevoia / osteneala* redau gr. ὁ μόγθος „trudă, chin, nenorocire”; MS 4 389 *osteneala*, MS 45 *osteneala*, PO *nevoie*, IER. *laborem*, GN *Nöle und Gefahrem*, BJ *tribulations*, PDS *le difficile*.

[10] FRANKF. începutul versetului aparține celui anterior.

[11] Sfârșitul acestui verset este în textul original incomplet sau corupt, de aceea majoritatea traducerilor diferă (BJ).

[12] Acest verset care pare a interpreta declarația lui Ietro ca o convertire (el oferă sacrificii lui Iahve), dar nu-l amintește pe Moise; este probabil adăugat (BJ).

[13] *a doua zi / fu* cf. Fac. 6, 1.

[16] *judex / cert* redau gr. διακρίνειν „a judeca între două persoane”; MS 4 389 *iau scama*, MS 45 *cercu*, PO *să fac lege*, IER. *ut iudicem*.

ară / loemesce redau gr. συμπιθάζειν „a reconcilia, a învăța, a instrui”; MS 4 389 *invăți*, MS 45 *loemăscu*, PO *să arăt*, IER. *ostendām*

[17] BB *cuîntul acesta* redă gr. τὸ βῆμα τοῦτο, cf. Fac. 15, 1.

[18] BB *stricăre* redă gr. ἡ φθορά „ruină, distrugere”; MS 4 389 *răspă*, MS 45 *stricăciune*, PO *foarte te vei ustent*, IER. *(stulto) labore*.

lucru / cuîntul redau gr. τὸ βῆμα, cf. Fac. 15, 1.

[19] *pricinile / cuvintele* redau gr. οἱ λόγοι, cf. Fac. 15, 1.

[20] *invajă / mărturisii* redau gr. διαμαρτυρεῖν „a chema ca martor”, dar în LXX „a explica răspicat” (THEOL. WB. IV, p. 518); MS 4 389 *ară*, MS 45 *mărturisii*, PO *isprăvește*, IER. *ostendas*.

[21] BB *aducători înlăuntru de cărși*, FRANKF. *γραμματευσάγοις*, LXX, MS 4 389 lipsește, MS 45 *aducători înlăuntru de cărși*, PO, IER. lipsește.

[22] *pricinile / cuîntul* redau gr. τὸ βῆμα, cf. Fac. 15, 1.

[23] *accasta / cuîntul* redau gr. τὸ βῆμα, cf. Fac. 15, 1.

[24] Descentralizarea puterii judiciare, care i se atribuie lui Moise, este sigur posterioră epocii lui. Ea presupune un popor numeros și sedentar. Intervenția lui Ietro poate constitui un argument pentru influența madianită asupra primei organizări a populației (BJ).

[25] BB *aducători înlăuntru de cărși* cf. v. 21.

[26] *pricinile / cuîntul... cuîntul* redau gr. βῆμα... βῆμα, cf. Fac. 15, 1.

XIX

[1] Acest lung episod aparține tradiției sacerdotale (19, 1–2a; 24, 15b–31, 18a, 34, 29 pînă la sfîrșitul cărții). Fragmentul 20, 22–23, 33, care conține codul alianței, este adăugat ulterior. Restul textelor se datorcăză unor șurse mai vechi, ichovistă și clohistă, a căror determinare exactă este dificilă (BJ).

[2] *lingă munte / împotriva muntelui*, muntele Sinai, a cărei localizare exactă este nesigură, cf. 16, 1.

[3] *munte, la Dumnezeu / muntele lui Dumnezeu*, gr. τὸ ὄρος τοῦ θεοῦ, cf. 3, 1.

[4] Comparația „ca peste aripe de acvilă”, în versiunea lui HELIADE, este considerată de acesta, pe motive sociologice mai curînd decît poetice, „sublimă” (*Biblicele*, p. 107).

[5] *legămintul / făgăduința* redau gr. διαθήκη, cf. Fac. 6, 18. Pactul cu Moise pecelluiește ceceluinca lui Israel și făgăduințele făcute lui, după cum alianța cu Avraam confirmase primele făgăduințe făcute israeliților (Fac. 17). Dar pactul cu Avraam se referea la o singură persoană, chiar dacă el se răsfrîngea și asupra descendenților patriarhului, și comporta o unică prescripție, circumcizia. Alianța de pe muntele Sinai cuprinde întreaga comunitate („Eu sint Dumnezeu vostru și voi sintei poporul meu”), căreia i se instituie o lege (decalogul și codul alianței). Această Lege, dezvoltată ulterior, devine cartă iudaismului. Pactul mozaic, datorită extremei sale importante și a dispozițiilor stricte de respectare a Legii, devine alianța adevărată cu Iahve (BJ, LThK).

neamurile / limbile redau gr. τὰ ἔθνη, cf. Fac. 10, 5.

[6] *Împărăție de preoști / împărăție, sfințenie* redau sintagma gr. βασιλειον ἱερατευμα; ἱερατευμα apare numai în LXX și în textele influențate de ea (THEOL. WB. III, p. 249). LXX traduce extrem de liber expresia ebraică, formată într-o epocă în care ea însemna: toți membrii comunității israelite trebuiau să fie preoști, sacral găsindu-se în raport direct cu cultic. Ori prin alianța mozaică Israel devine un popor sfinț, consacrat lui Iahve (BJ, THEOL. WB.). MS 4 389 *sfințire împărătească*, MS 45 *împărătească svințenie*, PO *preuște crătască*, IER. *regnum sacerdotale*.

„Dumnezeu prin Moise nu vorbește exclusiv către seminția lui Levi, ci către Israel întreg, către tot popoul, și pe dînsul întreg îl face sacerdotiu regal” (I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, p. 107).

[9] Ultima parte a versetului repetă sfîrșitul v. 8 și reprezintă un adaus care face legătură cu pasajul următor (BJ).

ION PILLAT, în poezia *Norul, Cateul verde*, 1927–1936, și-l imaginează în „albastrul sfînt al cerului adînc” pe Isus sub chipul unui nor: „Un nor” am spus „e doar un nor”. Dar sigur / Nu sint nici azi, căci vîntul era mort. / Zbura greoi și parcă da din aripi / Rotindu-se domol în cercuri rare, / Și i-am văzut atunci sub piept o rană / Prin care raze roșii se scurgeau / Prelînce-nect ca picături de sînge” (*Opere*, III, p. 31).

[10] *îngrijeste-te / mărturisște* redau gr. διαμαρτυρεῖν, cf. v. 20; MS 4 389 *dă ... veste*, MS 45 *mărturisște*, PO *pasă la dîhanie*.

[13] *săgeală / lovitură* redau gr. βολή -ιδος „proiectil”: MS 4 389 *săgeală*, MS 45 *lovitură*, PO lipsește, IER. *iaculis*.

tunele / glasurile redau gr. ἀφωαί „sunete”; MS 4 389 lipsește, MS 45 *glasurile*, PO (lung) *glasul* (bucinelui), IER. *bucina*.

[15] FRANKF. începutul versetului aparține celui anterior. Relațiile sexuale, socotite impure, erau interzise în preajma unui ritual sacru.

[16] *tunele / glasuri* cf. v. 13.

Tradițiile ichovistă, sacerdotale (24, 15b–17) și deuteronomică (Dt-4, 11b–12a; 5, 23–24; 9, 15) descriu teofania lui Iahve pe muntele Sinai în cadrul unei erupții vulcanice. Tradiția clohistă o descrie ca o furtună (Ieș. 19, 16). Cele două descrieri sint influențate de fenomene naturale impresionante, despre care israeliții fie au auzit (erupțiile vulcanice relate de călătorii în Arabia de nord), fie le-au trăit ei înșiși (furtuni ca în Galilea, de exemplu). Tradiția ichovistă este originară din sud, pe cînd aceea clohistă provine din nord.

[19] *cu glas redă* gr. φωνᾶν, vocea inteligibilă a lui Dumnezeu, care îi „răspunde” lui Moise (BJ).

[20] BB și MS 45 includ în acest verset începutul celui următor; FRANKF. corespunde în ceea ce privește conținutul versetului, cu LXX.

[21] *Îngrijeste-te / mărlturisește* redau gr. διαμαρτυρεῖν, cf. 18, 20-*cunoască / a lua aminte* redau gr. κατανοεῖν „a observa, a înțelege, a cunoaște”; MS 4 389 *să ia aminte*, MS 45 *a lua aminte*, PO *a vedea*, IER. *ad videndum*.

Versetele 21–24 sînt un adnos care se referă la versetele 12–13 și-i menționează pe preoții, care nu sînt încă instituiți (BJ).

[25] Versetul este incomplet, relatarea a fost întreruptă prin inserarea Decalogului (BJ).

XX

[1] *toate aceste cuvinte / toate cuvintele acestea* redau sintagma gr. πάντα τοὺς λόγους, cunoscută în tradiția creștină, prin Irineu și Clemens din Alexandria, sub numele de *Decalog*. Cele zece cuvinte sau porunci ale lui Dumnezeu sînt redactate în două versiuni: una ce aparține tradiției ehoiste (Ies. 20, 1–17) și o alta deuteronomică (Dt. 5, 6–21). Cele două variante se deosebesc numai în ceea ce privește porunca a patra, motivul instituirii odihnei sabbatice, și porunca a zecea, rivna la bunul aproapei (Ies. *casa*, Dt. *femeia*). În forma originară, ele trebuie să fi fost o suită de formule scurte și ritmate, ușor de reținut, concepute probabil în epoca mozaică și transmise apoi oral. În VT, cele zece porunci nu sînt numerotate, numerotarea actuală apare pentru întâia oară la PHILO DEC. 12 și IOSEPHUS ANTIQ. 5, 5. Conform tradiției, cele zece porunci au fost inscrite pe două table de piatră de Moise (Ies. 34, 27 și urm.) sau de Iahve însuși (Ies. 34, 1, Dt. 10, 1–4). Decalogul se deosebește de restul codurilor de legi vechi orientale în primul rînd prin stil, care este apodictic și nu cazuistic. Legiuitorul este nu un rege oarecare, ci divinitatea, iar pedeapsa oricărei încălcări a celor prescrise este moartea. Datorită accentului pus pe conduita morală și buna funcționare a raporturilor interumane, Decalogul a putut deveni codul moral al umanității în genere (LTKK). Decalogul nu se încadrează în redactarea Exodului transmisă nouă, el a fost ulterior inserat în episodul teofaniei (BJ).

BB *către Moisi*, FRANKF. *πρὸς Μωυσης*, MS 4 389 *către Moisei*; MS 45 lipsește întreg versetul, PO lipsește. Lungă discuție asupra *Decalogului* în *Biblicele* lui I. HELIADE RĂDULESCU, cu considerații de ordin istoric, etologic și filologic (pp. 109–113).

[3] Iahve pretinde un cult exclusiv, acesta fiind condiția esențială a alianței. Negarea existenței altor dumnezei apare mai tîrziu în Dt. 4, 35 (BJ).

[4] Interdicția de a face imagini cultice ale lui Iahve îi separă pe israeliții de populațiile înconjurătoare (BJ).

[5] *zelos / rîvnitor* redau gr. ζήλωτης. Utilizarea în sens religios a lui ζήλωτης și derivațiilor săi nu are nici o paralelă în afara literaturii iudaice. Rivna, zelul lui Dumnezeu este o componentă a ființei sale, ce acordă o anumită intensitate acțiunilor. Ea se manifestă numai în relația sa cu poporul ales, ca ocrotire nelimitată sau minie năpraznică, cînd îi sînt încălcate poruncile. MS 4 389 lipsește, MS 45 *rîvnitor*, PO *stătoritor de alean*, IER. *zelotes*. *pedepsește / dînd* redau gr. ἀποδίδωμι „a da, a răsplăti”; MS 4 389 lipsește, MS 45 *dînd*, PO *voiu bate*, IER. *visitans*, GN *bestrafe*, BJ *punis*.

[7] Ceea ce ar putea include, în afară de sperjur și mărturie falsă, folosirea magică a numelui divin (BJ).

[10] *asinul / înjugătorul* redau gr. ὄπισθον, cf. Fac. 36, 25.

[13] GALA GALACTION își intitulează al XIV-lea capitol din romanul *Papucii lui Mahmud* „Să nu ucizi”, opunînd vechii legi a lui Moise noua lege a Mîntuitorului: „Ai călcat porunca a șasea din Decalog... Greșală înfricoșată și cu ispașă înfricoșată!... Ispașa este una singură, de cînd a zidit Dumnezeu lumea, la toate semințiile și în toate legile: ai vărsat sînge, sîngele tău se va vărsa!... Dar Domnul și Mîntuitorul nostru Isus Christos a venit și a pus crucea lui, patimile lui, biserică lui și taina lui, între Dumnezeu-Tatăl, răzbunătorul lui, nelegiuirile noastre!... *Iartă-i pe ei că nu știu ce fac!*... Ai scăpat de tăierea capului, dar slobod nu mai ești!... Pentru viața pe care ai stîns-o, iau zălog viața ta” (p. 331). Savu, eroul lui GALA GALACTION, primește canonul lui Cain: „*pribeag și răzleț să fii pe pămînt!*...” (p. 331–332), spre a dobîndi iertarea de păcatul săvîrșit.

[14] Moralist preocupat de fidelitatea conjugală, GALA GALACTION se întemeiază, în romanul *La răsplîte de veacuri* (1935), pe legile lui Moise, „genialul și înfricoșatul legislator” (IV, p. 214), și pe „legea lui Cristos” (IV, p. 299). GALA GALACTION, *Opere alese*, IV, Editura pentru Literatură, 1965.

[15] Inițial era vorba numai de raptul de oameni cu scopul de a-i folosi ca sclavi (GN).

[17] *asinul / înjugătorul* cf. Fac. 36, 25.

GALA GALACTION reproduce în romanul *La răsplîte de veacuri* porunca a zecea într-o versiune deosebită de cea care va apărea trei ani mai tîrziu: „Să nu poftesti pe femeia aproapei lui tău, nici casa lui, nici ogrorul lui, nici pe robul lui, nici pe roaba lui, nici boul lui, nici asinul lui și nimic din toate cite sînt ale aproapei lui tău” (IV, p. 297). Cf. *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament* tradusă după textele originale ebraice și grecești de preoții profesori VASILE RADU și GALA GALACTION, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1938, p. 80. Romancierul alinază morală pentru care pledează („finalul îndeosebi) vechii porunci biblice din *Decalog*.

[18] *fulgerele / luminile* redau gr. αἱ λαμπάδες „lămpi, torțe, lumini”; MS 4 389 *luminile*, MS 45 *luminile*, PO lipsește, IER. *lampadas*. Versetele 18–21 se alătură tradiției ehoiste a teofaniei ca furtună.

[20] Spaima în fața manifestărilor sensibile ale forței divine, mai cu seamă în fața fenomenelor naturale care însoțesc teofania, se deosebește de aceea a supunerii fără rezervă în fața voinței divine (BJ).

[22] Începe aici așa numitul Cod al alianței (20, 22–23, 33), redactat în stilul imperativ al Decalogului și considerat ca atare contemporan acestuia. Dar prescripțiile sale presupun o comunitate sedentară și agrară și datează, probabil, de la începuturile stabilirii în Canaan. Asemănările cu codul lui Hamurabi, cu acela hitit sau cu decretul lui Horemheb presupun și o sursă comună, un cod juridic arhaic, preluat diferit. Prescripțiile acestui Cod al alianței pot fi grupate în trei secțiuni: 1. drept civil și penal (21, 1–22, 20), 2. reguli rituale (20, 22–26; 22, 28–31; 23, 10–19), 3. reguli etico-sociale (22, 21–27; 23, 1–9). Stilistic, se pot distinge o categorie cazuistică sau condițională, în genul codurilor mesopotamice, și o alta apodictică sau imperativă, în stilul Decalogului sau al textelor înțelepciunii egiptene (BJ).

[24] *jerfele de izbăvire / mintuirile* redau gr. τὰ σωτήρια; MS 4 389 *mintuirea*, MS 45 *mintuitoarele*, PO *dare de har*, IER. *pacifica*. Codul alianței admite, contrar Dt. 12, 5 etc., pluralitatea locurilor de cult. Cultul este legitim în orice loc în care Iahve își manifestă prezența și-l ia astfel în stăpînire (BJ).

[26] *golicinca / grozăvia* redau gr. ἀσχημοσύνη „obsenitate, ne-rusinare”; MS 4 389 *spurcăciunea*, MS 45 *rusinea*, PO *rusinea*, IER. *turpitude*.

Sacrificatorul purta, probabil, un simplu șorț, după moda egipteană, de aceea pericolul posturii indecente, cf. I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, pp. 118–119.

XXI

[1] *rînduiele / dereplățile* redau gr. τὰ δικαιώματα, cf. Fac. 26, 5.

[4] FRANKF. μετ' αὐτῶν la sfîrșitul versetului, transcris din verset anterior.

I. HELIADE RĂDULESCU analizează cu mare atenție în *Biblicele* sale „drepturile” care decurg din „principiile decalogului”, în special cele referitoare la „*servi* sau *sclavi*”, aceasta fiind, alături de vite, forma principală de proprietate la vechii evrei (p. 119; vezi și comentariile la versetele care urmează pînă la 11).

[7] roabă care va fi în același timp și concubină (BJ).

[8] BB *întru ochi* FRANKF. ἐν ὄφθαλμοῖς, MS 4 389 *înaintea ochilor*, MS 45 *întru ochii*, PO lipsește, IER. *oculis*. BB *mărturisii* redă gr. καταβολογενῆ „a mărturisii, a angaja, a promite”; MS 4 389 *au fost făgăduite*, MS 45 *mărturisii*, PO *nici să o poată mărita*, IER. *(cui) tradita fuerit*. *cumpărător* / ..., FRANKF. κέρως, MS 4 389 *stăpînu-său*. *neam / limbă* redau gr. ἔθνος, cf. Fac. 10, 5.

[9] După legea fiicelor casei (BJ).

[10] *hrană / cîle ce să cîvine* redau gr. τὰ δέοντα „cele ce sînt necesare, cele ce sînt necesare pentru existență”; MS 4 389 *zestre*,

MS 45 *ce l să cuvine*, PO *minecarea*, IER. *pretium*.
traiul împreună / împreunarea redau gr. $\zeta\mu\lambda\iota\zeta$ „Arăi comun”; MS 4389 *impreunarea*, MS 45 *impreunarea*, PO *dereplatarea căsătoriei*, IER. *nuptus*.

I. HELIADE RĂDULESCU crede că pentru „traiul împreună”, termenul „petrecere”, pe care îl pune pe seama vechilor traducători români, fără să specifice vreo sursă, ar fi mai potrivit, adică mai aproape de „semnificația” termenului grecesc $\zeta\mu\lambda\iota\zeta$, desi în traducerea pe care o propusese folosește cuvîntul „conversație”, cu înțelesul „datorie conjugală” (p. 121).

[13] I se atribuiau lui Dumnezeu întîlnirile întîmplătoare (B.J). Într-o societate în care legalitatea statală nu înlocuise încă răzbu-narea individuală, ucigașul involuntar trebuia ocrotit împotriva rudelor și prietenilor victimei. Ca și la alte popoare antice, locul azilului era un sanctuar (B.J).

[19] *zăcutul / zăbava* redau gr. $\eta\ \delta\epsilon\rho\gamma\iota\zeta$ „odihnă, trîndăvie”; MS 4389 *lucrul*, MS 45 *zăbava*, PO *paguba*, IER. *operas*.

[20] *ră-bunul / izbîndiți* redau gr. $\epsilon\delta\delta\iota\zeta\epsilon\upsilon$, cf. Fac. 4, 15. Comentariile lui I. HELIADE RĂDULESCU încearcă să pună în relief, căutînd un suport în textul biblic, părerile lui privitoare la legi: „O lege cată să fiă și pentru domn și pentru servitor, și mai virtos ca Moise pretulîndeni învederează că o lege este pentru toți, pentru avut și neavut. Caste și privilegii nu sunt în legea lui” (p. 121).

[22] *nevătămăt / neînchîpuit* redau gr. $\epsilon\zeta\epsilon\upsilon\sigma\iota\sigma\mu\epsilon\upsilon\sigma\epsilon\upsilon < \epsilon\zeta\epsilon\upsilon\sigma\iota\sigma\epsilon\upsilon$ „a fi pe deplin formal”; MS 4389 nu ... *închîpuit*, MS 45 *neînchî-puit*, PO *lipsesle*, IER. *sed ipsa nixerit*.
să plătească / cu pagubă să se păgubească redau sintagma gr. $\epsilon\pi\iota\sigma\alpha\ \zeta\eta\mu\iota\sigma\theta\epsilon\tau\alpha\iota$: $\zeta\eta\mu\iota\sigma\theta\epsilon\tau\alpha\iota$ „a pedepsi”, $\epsilon\pi\iota\sigma\alpha$ „pedeapsă”; MS 4389 *să păgubească*, MS 45 *cu pagubă să se păgubească*, PO *pagubă*, IER. *subiacebit damno*.
după judecată / cu preț redau gr. $\delta\zeta\epsilon\iota\omega\mu\alpha$ „hotărîre, decizie”; MS 4389 *preț*, MS 45 *cu preț*, PO *după judecata*... IER *arbitri iudica-verint*.

[24] Legea talionului (ius talionis) se regăsește și în codul lui Hamurabi și legile asiriene. Ea are mai mult un caracter social decît individual; impunîndu-se o pedeapsă similară pagubei provo-cate, se urmărește liniștirea exceselor vendetei. De fapt, aplicarea acestei legi pare să-și fi pierdut foarte devreme brutalitatea primitivă, în interiorul poporului israelit fiind recomandată iertarea, accentuată mai tîrziu de Hristos (B.J).

I. HELIADE RĂDULESCU, constatînd în formulările laconice ale legii talionului o „severă justiție”, relevă stîlul „energie și ca-dentat” al textului. Aceasta impune degajarea spiritului legii, estom-pat de laconismul expresiei, printr-o lectură care „nu se cuvîne a se lua după literă”: „Sensul acestor expresiuni este ca judele să fiă așa de drept ca și ceașimile metemecie. Tot spiritul acestor expresiuni este nepărtinirea Legii și a judecătii” (p. 121).
 Legea talionului îi inspiră lui I. VINEA povestirea cu acest titlu: *Talionul (Opere, IV, Dacia, 1974, p. 32-33)*.
 Sprijinindu-se (I, p. 108) pe Evanghelia lui Ioan (VIII, 3-11). GALA GALACTION opune, în *Doctorul Taifun*, „poruncii severului Moise” (*Opere alse, I, p. 126*) toleranța creștină, dîndu-i eroinei romanului izbăvirea acordată femeii păcătoase.

Adaptînd foarte liber legea talionului, în povestirea romantică *Hircă pentru hircă* din *Caligraful Terțiu*, GALA GALACTION imaginează răzbu-narea crîncină, sub influențe supranaturale, a profanării unui osuar monahal (II, pp. 283-297). Motivul pedepsei compensatoare apare și în povestirea *Gloria Constantinii*, volumul *Biserica din răzoare*, II, 1958, p. 68-97).

Formularea biblică „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte” este folosită de GALA GALACTION și în *Jurnal*, cu referire la asasina-tele politice de la Jilava, noaptea spre 27 noiembrie, 1940 (*Jurnal*, II, 1977, p. 344).

[30] *cere / îngreuită*, LXX $\epsilon\pi\iota\beta\alpha\lambda\lambda\epsilon\upsilon$, FRANKF. $\epsilon\pi\iota\beta\alpha\sigma\epsilon\upsilon$; MS 4389 (vor) *băga (de sugubină)*, MS 45 *îngreuită*, PO *arunca*, IER. *si pretium ei fuerit impositum*.

[32] I. HELIADE RĂDULESCU consideră v. 32 în contradicție cu spiritul de imparțialitate care se degajă din legea talionului, pronunțîndu-se în favoarea unei „legi egalitare” și „drepte” (*Biblicile*, p. 122).

[33] *șiflînă / groapă* redau gr. $\lambda\acute{\alpha}\zeta\alpha\sigma$, cf. Fac. 37, 20.

săpa / cioplă... de piatră redau gr. $\lambda\alpha\sigma\mu\epsilon\upsilon$ „a cioplă în piatră, a săpa în piatră”; MS 4389 *săpa*, MS 45 *cioplă de piatră*, PO *sapă* IER. *foderit*.

[37] FRANKF. versetul face parte din capitolul următor, id. BIBL.IA 1975.

Vitel... oale, BJ *boeuf...agneau*, GN *Rind...Schaf...Ziege*, PDS *bue...montone*.

XXII

[6] *lucriri / unelle* redau gr. $\sigma\alpha\epsilon\upsilon\tau$, cf. Fac. 24, 53.

[8] *a lăsat spre păstrare / unellele* redau gr. $\pi\alpha\rho\alpha\kappa\alpha\tau\alpha\theta\eta\tau\eta$ „lucru depozitat, dat în păstrare”; MS 4389 *ale (vecinului)*, MS 45 *marfa*, PO *marha*, IER. *in rem*.
 FRANKF. inserează în acest verset începutul versetului următor.

[9] LXX $\epsilon\ \tau\iota\ \sigma\upsilon\upsilon\ \zeta\upsilon\ \eta\ \eta$, FRANKF. $\delta\tau\iota\ \epsilon\zeta\upsilon\ \delta\mu\eta\ \eta$ „dacă împreună”. *cel ostădit / va prinde* redau gr. $\delta\ \epsilon\lambda\theta\upsilon\sigma\iota\zeta < \delta\lambda\iota\sigma\iota\omega\mu\alpha\iota$. În terminologia juridică „a fi condamnat”; MS 4389 *vinovați*, MS 45 *va prinde*, PO *vinovat vor lăsa*, IER. *si illi iudicaverint*. Condamnat prin sentință judecătorească, ordalie, oracol sau jurămint. (B.J).

[10] BB *robil* redă gr. $\alpha\gamma\mu\alpha\lambda\omega\tau\alpha\sigma$ „prizonier de război, prizonier” MS 4389 *fura*, MS 45, *robi*, PO *răminea*, IER. *captum ab hostibu*.

[13] BB *robil* cf. v. 10.

[15] *tesire*, ebr. *môhar*, suma dată de logodnic familiei viitoarei soții (B.J).

[21] *orfantul / săracul* redau gr. $\zeta\epsilon\pi\chi\alpha\upsilon\sigma$ „orfan, pradat de”; MS 4389 *sărac*, MS 45 *săracul*, PO *săracul*, IER. *pupillo*.

[28] BB *lipsesli* redă gr. $\kappa\alpha\delta\iota\sigma\tau\epsilon\pi\epsilon\upsilon\sigma\iota\upsilon$; MS 4389 *aduci*, MS 45 *lipsesli*, PO *să dai*, IER. *non tardabis*.

XXIII

[1] *însofești / pristănești* redau gr. $\sigma\upsilon\gamma\kappa\alpha\tau\alpha\theta\epsilon\upsilon\sigma\iota$ „a se uni, în-sofi”; MS 4389 *adaogi*.

[2] BB *a te abate* redă LXX $\epsilon\zeta\kappa\lambda\iota\upsilon\sigma\iota$ „a îndoi, a se îndoi, a se supune”, FRANKF. $\epsilon\gamma\kappa\lambda\iota\upsilon\sigma\iota$ „a (se) inclina, a se sprijini”. Versetul îi pricinujește lui I. HELIADE RĂDULESCU o serie de reflecții care izvorăse, întocmai ca atîtea alte comentarii din aceste *Biblicile*, din propria sa experiență: „Voturile sau părerile oamenilor sunt ca niște grîne în cumpînă: de se adage unul la o parte, cum-pînă se înclină către partea aceea; nu te înclină dară cu intriganții și amăgiiții de aceștia oricît de mulți vor fi: căci înclină judecata perversînt opinia publică” (p. 124).

[4] *asinul / înjungătorul* redau gr. $\delta\pi\omicron\zeta\upsilon\gamma\iota\upsilon\sigma$, cf. Fac. 36, 25.

[7-8] În tendința lui de actualizare a textului biblic la realită-țile românești de epocă, I. HELIADE RĂDULESCU datează în notă aceste comentarii, ocupîndu-se de momentul politic la ordinea zilei, unirea celor două principate: „La 20 mai 1858 cînd se scriu aceste linii”, Heliade se adresează „cătore Areopagul numit european”, n problema unirii, mărturisindu-și dezamăgirea provocată de evo-luția evenimentelor (p. 124).

[8] *pricințele / cuvintele* redau gr. $\epsilon\zeta\eta\mu\alpha\tau\alpha$, cf. Fac. 15, 1.

[9] BB *învăluși*, FRANKF. $\alpha\alpha\lambda\omega\sigma\tau\epsilon$, MS 4389 *învăluși*, MS 45 *învăluși*.

[14] Fiecare dintre cele patru tradiții ale Pentateuhului conține un calendar al sărbătorilor religioase importante. Ies. 23, 14-17 aparține variantei elohiste, Ies. 34, 18-23 celei iehoviste, Dt. 16, 1-6 deuteronomice, iar Lv. 23 și Nm. 28-29 celei sacerdotale. De la un text la altul se precizează ritualul, dar cele trei mari sărbători rămîn acelea amintite în Ies. 23, celebrate după intrarea în Canaan. Ies. 23 și Ies. 34 nu precizează nici o dată exactă a cele-brării acestor sărbători, inițial agrare, deoarece ele sînt anterioare centralizării cultului și puteau fi celebrate în sanctuare locale, la date corespunzătoare situației muncilor agricole din fiecare regiune (B.J).

[15] *sărbătoarea azimelor / praznicul azimelor* cf. 12, 15.

Aviș / luna dentilii cf. 12, 2.

cu mina goală / desertu redau gr. $\kappa\epsilon\upsilon\sigma$ „gol, lipsit”; MS 4389 *în dășart*, MS 45 *desertu*, PO *deserți*, IER. *vacuus*. Legătura stabilită între sărbătoarea azimelor și ieșirea din Egipt primăvara a facilitat conexiunea dintre această sărbătoare și Paști (cf. 12, 15).

[16] *sărbătoarea secerișului / praznic secerii pînilor*, sărbătoarea numită în Ies. 34 *sărbătoarea săptămînilor*, celebrată la șapte săptă-mîni (Dt. 16, 9) sau cincizeci de zile (Lv. 23, 16) după Paști, deci ar corespunde Rusaliilor din calendarul creștin. MS 4389 *Prizi secer-rișilor*, MS 45 *praznic secerii pînilor*, PO *sărbătoarea hranei*, IER. *sollemnitate messis primitivorum*.

sărbătoarea culesului / praznic săvârșitului, celebrată toamna, la sfârșitul anului, între 15–21 ale lunii Tischi, la recoltarea strugurilor și măslinelor. În Dt. 16, 13, Lv. 23, 24, este numită și sărbătoarea corturilor, căci se ridicau colibe de frunze, asemenea celor folosite de vîlcuții în timpul recoltării strugurilor. Ele evocau apoi popasul israeliților în deșert. Pare a fi cea mai populară dintre sărbători, căci în 3 Regi 8, 2 și 65, Iez. 45, 25 este numită numai „sărbătoare”; MS 4 339 praznicul întru adunarea lucrului arăturilor, MS 45 praznic săvârșit, PO pentru ce atunci se obîrșăște creșterea poamelor și culesul lor.

[18] BB nu va pohti nimenea pămîntului tău, MS 4 389 nu va sili nimini fara ta, MS 45 nu va pohti nime pămîntul tău. FRANKF. Prima parte a versetului aparține celui anterior. *jerfei / jirtva*, în Ieș. 34, 25 se spune clar că este o referire la Paști, dar prescripția este dată în partea calendarului religios, care nu se referă la Paști (Ieș. 23, 14–17 și 34, 18–23). Paștele era serbat în familie pînă la reforma deuteronomică (BJ).

[19] *pirga roșilor / feciorilor* redau gr. πρωτογενήμα „întîi născut”; MS 4 333 *pirga grîurilor celor dentii*, MS 45 *inceputurile piinilor dentii*, PO *pirga dentii a rodului*, IER. *primitias frugum*. *să nu sterbești...* obicei canaanean, semnalat în Ugarii (BJ).

[20] Acest fragment poartă pecetea unei redactări deuteronomice. El constituie concluzia Codului alianței, prezentată drept lege promulgată pe muntele Sinai ca pregătire pentru așezarea în Canaan. *ingerul...* pare distinct de Dumnezeu, deși cel care acționează este Iahve. Este un inger păzitor (cf. Nm. 20, 16), care îl anunță pe acela din Cartea lui Tobit 5, 4 (BJ).

[22] *legămîntul / legătura* redau gr. διαθήκη, cf. Fac. 6, 18. *împărțire de proși / sfințire împărțitească* cf. 19, 6. *εράτευμα*, cf. 19, 6. BB *denaintea feșelor voastre*, FRANKF. *ἀπὸ προσώπων ὑμῶν*; MS 4 389 *dennaintea feșei voastre*, MS 45 *dennaintea feșii voastre*.

[24] *să sfărîmați / cu surpare să surpi* redau sintagma gr. καταρῆσει καθελεῖς; καταλεῖν ina. prez. καταίρω „a doborî, a distruge”; MS 4 389 *sfărîmat*, MS 45 *cu surpare să surpi*, PO *zatoabește*, IER. *destrues*.

capîștile, FRANKF. *τοὺς βωμοὺς* „altar”; MS 4 389 *curățirile*, MS 45 *caploarele*, PO *boazii*, IER. *stătuas*. *stîlpi*, gr. *τάς στήλας* redau ebr. *macebot*, stele sau mobile de piatră, simboluri ale divinității masculine în religia canaaneană. Cultul lor, acceptat de patriarhi (Fac. 28, 18, 22), este condamnat de lege (cf. 34, 13, Dt. 7, 5; 12, 3; 16, 22, Lv. 26, 1) și de profeți (Os. 3, 4; 10, 1 Mih. 5, 12).

[27] *în fruntea... / povați* redau gr. ἡγούμενον < ἡγέομαι „a merge în față, a conduce”; MS 4 389 *povața*, MS 45 *povață*, PO *înaintea ta*, IER. *in praecursum tuum*.

[30] Încetineala cuceririi este explicată aici ca și în Dt. 7, 22 (BJ).

[31] Sint hotarele ideale ale imperiului lui David și Solomon. Pentru o altă descriere a Pămîntului Făgăduinței, cf. Nm. 34.

[32] *să nu vă amestecați / să nu pristănești* redau gr. σνγατατιθῆναι cf. v. 1.

[33] *să nu se așeze / să nu pristănească*, LXX *οὐκ ἐγκαθίσθονται*, FRANKF. *οὐ συνακαθίσθονται*; MS 4 389 *să nu rămîie*, MS 45 *să nu pristănească*, PO *să nu-i lași...* a lăcuți, IEM. *non habitent*,

XXIV

[1] *Nadab / Nadav*, gr. Ναδάβ, MS 4 389 *Nadav*, MS 45 *Madav*, PO *Nadav*, IER. *Nadab*. *Abiud / Avitd*, gr. Ἀβιούδ MS 4 389 *Abiud*, MS 45 *Abiud*, PO *Abiud*, IER. *Abiu*.

Acest fragment combină două relatări ale alianței: una de origine iehovistă (vv. 1–2, 9–11), prin care alianța esse pecetluită printr-un ospăț, o a doua, după tradiția elohistă, în care esențial este ritul stropirii cu singe a altarului și poporului. O a treia variantă, de asemenea iehovistă, va apare în Ieș. 34.

[3] *cuvințele* se referă la Decalog, cf. 20, 1, numit *cartea alianței*. *legile / dereptățile* redau gr. δικαιώματα; cf. Fac. 26, 5, este un adnos posterior inserării Codului alianței (cf. 21, 1).

[8] Moise, intermediar între Iahve și popor, îi unește simbolic, stropind singele aceleiași jertfe peste altar, care îl reprezintă pe Dumnezeu, apoi peste popor. Pactul este astfel pecetluit prin singe.

[10] *lemelie / cărămide* redau gr. πλίνθος „cărămidă, soclu, podcă” MS 4 389 *piatră*, MS 45 *cărămidă*, PO *piatră*, IER. *opus*.

[11] BB *despărțit* redă gr. διαφωνεῖν „a suna discordant, a fi în discordanță”; MS 4 389 *au strigat*, MS 45 *strigat* (marg. *nu s-au împărțit*), PO *mîna sa nu stobodzi*, IER. *nec... misit manum suam*

[13] *Iosua / Iisus* redau gr. Ἰησοῦς, cf. 17, 9. *slujitorul / care sta lângă el* redau gr. παροσχητός „cel ce stă alături, lângă; ajutor, devotal”; MS 4 389 *carele sta lângă el*, MS 45 *ce sta lângă el*, PO *sluga sa*, IER. *minister*. Versetele 12–15 și 18^b sint de origine elohistă.

[15] Versetele 15^b–18^a aparțin tradiției sacerdotale, ele constituie o relatare paralelă a versetelor 12–15 și 18^b.

[16] *slava / mărtrea* redau gr. δόξα, care traduce ebr. *kābōd*, ce provine dintr-un radical cu sensul „greu, important”. Termenul desemnează manifestarea exterioră a măreției divine extraordinare, care se înfățișează poporului ales ca un foc mistuitor pe muntele Sinai. Măreția lui Iahve reapare mereu înaintea lui Israel și se dovedește puternică în pedeapsă și miraculoasă în ocrotire (Lv. 9, 6, 23 și urm., Nm. 14, 10; 16, 19), ea umple templul lui Solomon (3 Reg. 8 10 și urm., 2 Cr. 7, 1 și urm.), iar Iezechiel o vede părăsind Ierusalimul în ajunul distrugerii sale (Iez. 1, 27 și urm.). Se întîlnesc de asemenea pasaje în care măreția lui Iahve cuprinde întreaga creație, ca în Psalmii sau în Isaia 6, 3 (LTHK).

XXV

[1] Capitolele 25–31 aparțin redactării sacerdotale, în care sint inserate elemente ale unei tradiții mai vechi, chivotul și cortul, sau alte elemente care provin din evoluția cultului pe parcursul istoriei lui Israel. Raportîndu-se în ansamblu la prescripțiile făcute de Iahve lui Moise, textul subliniază caracterul divin al instituțiilor religioase proprii poporului ales (BJ).

[2] *prinoase / începături* redau gr. ἀπαρχή, întilnit mai ales în în plural, ἀπαρχαί, „începutul unui sacrificiu, prima parte a unei jertfe, primele roade aduse jertfă, jertfă”; MS 89 *începăturile* [marg. *pirga*], MS 45 *începături*, PO *darure*, IER. *primitias*. Pentru HELIADE, care gîndește mereu în prezent, „prinoasele”, „jertfa” sint faptele care confirmă voința divină. Idealurile societăților moderne sint vorbe goale fără fapte: „Astăzi oamenii vorbesc și scriu: *Libertate, Egalitate, Fraternitate* și alte asemenea. Moise nu vorbește, nu scrie aceste nume, ci face” (*Biblicele*, p. 128).

[4] BB *vinăt* redă gr. ὑάκινθον „îesătură de culoarea hiacintului”; MS 4 389 *gravani*, MS 45 *verde*, PO *mătase galbenă*, IER. *hyacinthum*.

Heliade: *hiacintul* (*Biblicele*, p. 129). BB *mohorit* redau gr. πορφύρα „îesătură din purpură”; MS 4 389 *rumen*, MS 45 *rumân*, PO *mohorită*, IER. *purpuram*.

stacojie / roșu indoit redă gr. κόκκινος διπλοῦς „îesătură dublă de culoare stacojie”; MS 4 389 *roșu răsucit*, MS 45 *roșiu indoit*, PO *albă*, IER. *coccumque bis tinclum*.

pînă de in / mătase răsucită redau sintagma gr. βύσσον κεκλωμένην, βύσσος „în”, *κεκλωμένη* < κλωθεῖν „a țese”; MS 4 389 *vișină împletită*, MS 45, *vișin împletit*, PO *lipsește*, IER. *byssum*.

[5] *piei străvezii / piei vinele* redau sintagma gr. δέρματα ὑακίνθινά, care traduce ebr. (*piei de*) *tahash*, al cărui sens este nesigur. MS 4 389 *piei verzi*, MS 45, *piei verzi*, PO *pitale de viedzure*, IER. *pelles ianthinas* „piei de culoare violetă”, GN *Delphinenhäute*.

lemn de salcim / lemn neputrede redau sintagma gr. ἕξλα ἄσηπτα, ἄσηπτος, ἦν „care nu se strică”, *Acacia tortilis*; MS 4 389 *lemn neputrede*, MS 45 *lemn neputrede*, PO *lemn de șetim*, IER. *lignū ælthim*.

[6] LXX lipsește întreg ul verset.

[7] *pietre scumpe ferecate / pietri la săpat* redau sintagma gr. λίθους εἰς τὴν γλυφὴν „pietre încastrate”; MS 4 389 *la săpat*, MS 45 *la săpat*, PO lipsește, IER. *gemmas ad ornandum*.

umăr / la cel preste umăr redau gr. ἑπωμῖς, ἶδος „partea umărului unde se încheie tunica”, LXX termen tehnic pentru eford, parte a vestimentelor preoțești (cf. 28); MS 4 389 *cel preste umăr* [marg. *omofor*], MS 45 *cel preste umăr*, PO lipsește, IER. *ephod*.

pieptar / haina cea pînă la picioare redau gr. ποδίχη „vestiment ce cade pînă la picioare”, cf. 28. MS 4 389 *haina cea pînă în pămînt* [marg. *la stîlu*], MS 45 *haina cea pînă în pămînt*, PO lipsește, IER. *tionale*.

[8] *lăcaș sfînt / sfințire* redau gr. ἁγίασμα „sanctuar”; MS 4 389 *sfințire*, MS 45 *sfințenie*, PO *loc sfînt*.

I. HELIADE RĂDULESCU, după ce face un lung excurs în istoria templului, necunoscut popoarelor nomade (*Biblicele*, pp. 129–130), se pronunță asupra versiunii: *mă voi arăta* (LXX, BB), pentru care optează, față de *voi locui*, în care se respectă textul ebraic, versiune acceptată și în *Vulgata* (p. 130).

[10] *Chivotul mărturiei / chivotul mărturii* redau gr. $\kappa\iota\beta\omicron\tau\omicron\varsigma$ $\mu\alpha\rho\tau\upsilon\rho\iota\omicron\nu$; MS 4 389 *sieritul mărturiei*, MS 45 *săcrii* a *mărturiei* PO *ladie*, IER. *tabernaculum*.

Chivotul mărturiei, *chivotul legii* sau *chivotul alianței* era o cutie rectangulară din lemn de salcîm aurit, purtată pe două bare de lemn. Pe capac erau reprezentați doi heruvimi, cu chip de om și aripi întinse, așezați față în față. Deasupra lor trona nevăzută Iahve, de aceea era numit și chivotul lui Iahve sau chivotul Dumnezeuului lui Israel, semn al prezenței divine. De aici grăia el israeliților (v. 22) și și-a arătat într-un nor măreția (Lv. 16, 2). La el trebuiau preoții și poporul, în Ziua Împăcării, să se curețe de păcate (Lv. 16, 11 și urm.), de aceea capacul său era numit $\lambda\alpha\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$ (propitiatorium) „obiect, loc al ispășirii”. Este improbabil că au fost așezate acolo vasul cu mană și toiagul lui Aaron (Ieș. 16, 33 și urm., 3 Regi 8, 9, Nm. 17, 23). Chivotul putea fi purtat numai de preoți sau leviti (Ios. 3, 3, 8). După cucerirea Pământului Păgăduinței, el a fost așezat în templul din Șilo (Ios. 18, 1), de acolo, pe parcursul istoriei israelite, a fost mutat în diferite locuri. După catastrofa din 586 î.e.n., a fost ascuns de Ieremia într-o peșteră din muntele Nebo (2 Mac. 2, 4 și urm.). Se pot face apropieri cu chivotul ale zellor egipteni sau cu vechiul obicei oriental de a păstra actele într-o astfel de cutie. Ele n-au putut însă influența caracterul specific al chivotului israelit, care era locul de păstrare a tablelor legii și semn al prezenței divine, cf. Ieș. 25, 16; 40, 18 (LThK, BJ).

HELIADE: *Arca mărturiei* (*Biblicele*, p. 130).

lemn de salcîm / lămne neputrede, cf. v. 4.

col redă gr. $\pi\acute{\eta}\gamma\upsilon\varsigma$, aproximativ 44 cm.

cunună împletită / zimfi... suciți redau sintagma gr. $\kappa\omicron\mu\acute{\alpha}\tau\iota\alpha$ $\sigma\tau\epsilon\pi\tau\acute{\alpha}$: $\kappa\omicron\mu\alpha$, $\alpha\tau\omicron\varsigma$, termen arhitectonic „formă ondulată”, $\sigma\tau\epsilon\pi\tau\acute{\alpha}$, η , ov „ușor împletit, zimțat”; MS 4 389 *coronă*, MS 45 *zimfi... suciți*, PO *cunună*, IER. *coronam*.

[11] HELIADE: *inaură în loc de polei*: „Vechii traducători zic și o vei polei cu aur” (*Biblicele*, p. 130).

[12] HELIADE: *loarte „inle” în loc de verigi*: „traducătorii vechi români zic *verige*” (*Biblicele*, p. 130).

[13] *lemn de salcîm / lămne neputrede* cf. v. 4.

[15] *mereu / neclădiți* redau gr. $\acute{\alpha}\lambda\iota\nu\eta\tau\omicron\varsigma$ η , ov, „neclintit, nemișcat”; MS 4 389... *clătească*, MS 45 *neclădiți*, PO *în toată vremea să stea*, IER. *semper... nec unquam extrahentur*.

[16] *lege / mărturiile* redau gr. $\tau\acute{\alpha}$ $\mu\alpha\rho\tau\upsilon\rho\iota\alpha$, traducere a ebr. *edūt*, care desemnează, conform paralelelor cu alte limbi orientale, clauzele unui tratat impus de un suzeran vasalului său. „Mărturia” este aici Decalogul înscris pe tablele de piatră (BJ). MS 4 389 *mărturiile*, MS 45 *mărturiile*, PO *adeărul*, IER. *testificationem*.

[17] *acoperământul ispășirii / acoperămint de rugăciune* redau sintagma gr. $\lambda\alpha\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$ $\acute{\epsilon}\pi\iota\theta\epsilon\mu\alpha$; $\lambda\alpha\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$, traduce ebr. *kapporet* <*kapar* „a acoperi”, dar și „a ispăși”; $\acute{\epsilon}\pi\iota\theta\epsilon\mu\alpha$ „capitel”, $\lambda\alpha\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$ $\acute{\epsilon}\pi\iota\theta\epsilon\mu\alpha$ se întâlnește numai în textul de față, termenul tehnic frecvent este $\tau\omicron$ $\lambda\alpha\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$. Nu este capacul chivotului, ci un obiect distinct, așezat numai deasupra acestuia. În ritualul post-exilic, reapare singur, fără chivot, și este numit sfînta sfîntelor. MS 4 389 *curățiri acoperămint*, MS 45 *acoperămintu de rugăciune*, PO *scaunul meserădiței*, IER. *propitiatorium*.

[18] *heruvimi / herovimi* redau gr. $\chi\epsilon\rho\upsilon\nu\beta\epsilon\iota\mu$, cf. Fac. 3, 24. În cultul din epoca deșertului n-au existat heruvimi. Cei din templul lui Solomon au dispărut împreună cu chivotul. În templul din epoca post-exilică au fost atașați la $\lambda\alpha\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$ doi heruvimi. *bătut* redă $\tau\omicron\sigma\epsilon\upsilon\tau\acute{\alpha}$ „lucrături în relief”; MS 4 389 *pârșaf*, MS 45 *bătuți*, PO *de-ntreg*, IER. *productiles*.

[22] *legii / mărturiei* redau gr. $\tau\omicron\upsilon$ $\mu\alpha\rho\tau\upsilon\rho\iota\omicron\nu$, cf. v. 16.

[24] *cunună împletită / zimfi învîrliți* redau gr. $\kappa\omicron\mu\acute{\alpha}\tau\iota\alpha$ $\sigma\tau\epsilon\pi\tau\acute{\alpha}$, cf. v. 8. *S-o îmbraci cu aur curat / o vei polei pre dînsa cu aur curat*, FRANK. $\kappa\alpha\tau\alpha\chi\rho\upsilon\sigma\omega\sigma\iota\varsigma$ $\alpha\upsilon\tau\acute{\eta}\nu$ $\chi\rho\upsilon\sigma\iota\omega$ $\kappa\alpha\theta\alpha\rho\acute{\epsilon}$, LXX lipsește prima parte a versetului. MS 4 389 *să o fereci cu aur curat*, MS 45 *o vei polei pre însă cu aur curat*, PO *o poleiaște cu aur curat*, IER. lipsește.

[25] *brîu / cunună* redau gr. $\sigma\tau\epsilon\phi\acute{\alpha}\nu\eta$ „diademă, parapet”; MS 4 389 *cunună*, MS 45 *cunună*, PO *cununa*, IER. *coronam*.

[27] *Dedesubul brîului / supt cunună*, FRANKF. $\acute{\upsilon}\pi\omicron$ $\tau\acute{\eta}\nu$ $\sigma\tau\eta\phi\acute{\alpha}\nu\eta\nu$ aparține versetului anterior. MS 4 389 aparține v. 27, MS 45 v. 26.

[28] *lemn de salcîm / lămne neputrede*, cf. v. 4.

[29] HELIADE explică despre ce fel de vase este vorba, consemnind folosirea termenului *blide* de către „vechii traducători români”, cazul BB (*Biblicele*, p. 131).

[30] *pîniile punerii înainte... / pîine înainte pururea înaintea mea* redau sintagma gr. $\acute{\alpha}\rho\tau\omicron\upsilon\varsigma$ $\acute{\epsilon}\nu\omicron\pi\tau\iota\omicron\upsilon\varsigma$ $\acute{\epsilon}\nu\alpha\nu\tau\iota\omicron\upsilon\nu$ $\mu\omicron\upsilon$ $\delta\iota\acute{\alpha}\pi\alpha\nu\tau\omicron\varsigma$, literal „pîniile feței”, pîniile-ofrandă pentru Iahve, cf. Lv. 24, 5–9 (BJ). MS 4 389 *pîine a punerii înaintea mea de pururea*, MS 45 *pîine înainte, pururea înaintea mea, PO în toată vremea înaintea mea, pîine vederii*, IER. *panes propositionis in conspectu meo semper*.

[31] *sfeșnic / sfeșnic* redau gr. $\lambda\upsilon\gamma\upsilon\iota\alpha$, ebr. *m.nōrā*, deși amintit aici în legătură cu chivotul și cortul, este socotit în general ca apărînd pentru lîntia oară în templul lui Zorobabel. Sfeșnicul avea șase brațe laterale și unul central, în virful cărora ardeau șapte lumini de seara pînă dimineața. IOSEPHUS ANTIQ. III, 8, 3: ziua ardeau trei, noaptea șapte lumini. Caracterul simbolic al sfeșnicului este subliniat de numărul brațelor, 7, cifra perfecțiunii și de lumină, unul din semnele teofaniei lui Iahve (LThK).

brațele / fofeleze redau gr. $\kappa\alpha\lambda\alpha\mu\iota\sigma\kappa\omicron\upsilon$ „tijă, braț”; MS 4 389 *ramurile*, MS 45 *sufădele*, PO *sufădele*, IER. *calamos*. În *Biblicele* lui HELIADE este preferat termenul *ramure* (p. 131) pentru fofele (BB).

cupele / scăfirtile redau gr. $\omicron\iota$ $\kappa\omicron\alpha\tau\acute{\eta}\rho\epsilon\varsigma$ „cupe, vase”; MS 4 389 *gitul*, MS 45 *scăfirtile*, PO *stîlpul*, IER. *scyphos*.

nodurile / vîrteleze redau gr. $\omicron\iota$ $\sigma\phi\alpha\iota\omega\tau\acute{\eta}\rho\epsilon\varsigma$ „sfere mici”; MS 4 389 *rătădurile*, MS 45 *șuruburile*, PO *baldurile*, IER. *spherulas*.

[38] *mucări / clăștele* redau gr. $\acute{\epsilon}\pi\alpha\rho\upsilon\sigma\tau\acute{\eta}\rho$ „pentru curățarea uleiului din lampă”; MS 4 389 *clăștele* [marg. *mucărle*], MS 45 *clăștele*, PO *luotriu de muc*, IER. *emunctoria*.

tăvițe / supunerile redau gr. $\tau\acute{\alpha}$ $\acute{\upsilon}\pi\omicron\theta\acute{\epsilon}\mu\alpha\tau\alpha$ „suporturi”; MS 4 389 *cele de desuți*, MS 45 *supunerile*, PO *vase de-al stîngerea*, IER. *ubi... extinguantur*.

[39] *odoare / vase* redau gr. $\tau\acute{\alpha}$ $\sigma\kappa\epsilon\upsilon\eta$, cf. Fac. 24, 53. *talant* – GN 35 Kilo.

XXVI

[1] *cortul* redă gr. $\sigma\kappa\eta\nu\acute{\eta}$, care traduce ebr. *mishkan*, termenul specific în tradiția sacerdotală pentru sanctuarul din deșert. Folosit de obicei fără nici o altă precizare, este numit uneori $\sigma\kappa\eta\nu\acute{\eta}$ $\mu\alpha\rho\tau\upsilon\rho\iota\omicron\nu$ „cortul mărturiei”, cf. 25, 16, sau „cortul adunării”, numele pe care îl are în tradițiile mai vechi (ebr. *ohel mo'ed*). Izvoare antice și islamice relatează despre existența unor corturi-sanctuari la toate populațiile semitice. Descrierea lui, dificil de înțeles în detaliile sale, este aceea a unui sanctuar demontabil, adaptat vieții nomade. Tradițiile iehovistă și elohistă îl amintesc frecvent, dar nu dau nici o descriere a sa (Ieș. 33, 7–11, Nm. 11, 16 și urm.; 14 4–10). Așezarea și obiectele specifice lui, conform tradiției sacerdotale, corespund templului lui Solomon, templului din perioada post-exilică și unor sanctuare păgine. Este posibil deci ca redactorul acestei tradiții să fi transpus caractere ale templului din vremea sa în reconstrucția ideală a sanctuarului din deșert.

covoare / garduri redau gr. $\alpha\upsilon\lambda\alpha\iota\alpha$ „cortine, perdele”; MS 4 389 *cătove*, MS 45 lipsește prima parte a versetului, PO *pocroave*, IER. *curtinas*.

Pentru culori și textile, cf. 25, 4.

jesuși cu măiestrie / lucru de făcătoriu redau sintagma gr. $\acute{\epsilon}\rho\gamma\alpha\sigma\iota\alpha$ $\acute{\upsilon}\rho\acute{\alpha}\nu\tau\omicron\upsilon$; $\acute{\epsilon}\rho\gamma\alpha\sigma\iota\alpha$ „lucrare, lucrare artistică”, $\acute{\upsilon}\rho\acute{\alpha}\nu\tau\omicron\upsilon$ „făcător”; MS 4 389 *lucru cusut*, MS 45 *lucru de făcător*, PO *cu măiestrie*, IER. *opere plumario*.

[2] *covoare / garduri* cf. v. 1.

[3] *covoare / garduri* cf. v. 1.

[7] *covoare / piei* redau gr. $\delta\acute{\epsilon}\rho\beta\acute{\epsilon}\iota\varsigma$ „paravan de piele acoperit”.

[14] *piei străvezii / piei vinele* cf. 25, 5.

lemn de salcîm / lămne neputrede cf. 25, 5.

[17] *cepuri / gardine* redau gr. $\acute{\alpha}\gamma\chi\alpha\nu\iota\omicron\sigma\alpha\varsigma$ „crestătură”; MS 4 389 *gardine*, MS 45 *gardine*, PO *cepure*, IER. *incastratureae*.

[19] *tălpi / cuișuri* redau gr. $\beta\acute{\alpha}\varsigma\iota\varsigma$ „postament, soclu”; MS 4 389 *căpăliie*, MS 45 *capete*, PO *talpe*, IER. *bases*.

[22] *asfințil / mare* redau sintagma gr. $\pi\acute{\rho}\omicron\varsigma$ $\theta\acute{\alpha}\lambda\alpha\sigma\sigma\alpha\nu$, cf. Fac. 12, 8.

[25] *tălpi / cuișuri* cf. v. 19.

[26] *grinzii / zăvoară* redau gr. *μυρτιάς* „bară ce se poate coborî și ridica”; MS 4389 *zovoară*, MS 45 *zăvoară* [marg: *părîngi*], PO *prăjine*, IER. *vecles*.
lemn de salem / lămne neputrede cf. 25, 5.

[27] *asfînț / de cătră mare* cf. Fac. 12, 8.

[31] *perdea / acoperămînt* redau gr. *τὸ καταπέτασμα* „perdea”; ea acoperea partea templului în care se găsea chivotul mărturiei (lăcașul lui Iahve). Numai marelui preot îi era îngăduit în Ziua Împăcării sau a Ispășirii să pășească în spatele ei (Lv. 16, 2, 12–15). În anumite ocazii, era stropită cu singele jertfelor (Lv. 4, 6, 17). MS 4389 *zăvasă*, MS 45 *acoperămîntul*, PO *doerul*, IER. *velum*.

Catapeteasma, în traducerea lui HELIADE, care menționează, ca și în alte cazuri, și termenul *acoperemînt*, folosit „de cei vechi”: „Catapeteasma este aceea ce se zice cortină sau pe turcește *perdea*” (*Biblicele*, p. 132).

[35] *dinspre miazăzi / către austu* redau sintagma gr. *τὸ πρὸς νότον*, cf. Fac. 12, 8.

[36] *perdea / poală de acoperit* redau gr. *ἐπισπαστρον*; MS 4389 *acoperămînt*, MS 45 *poală de acoperit*, PO *ducr*, IER. *lentorium*. „Vechii traducători români arată vorba *ἐπισπαστρον* prin „poală de acoperămînt” (HELIADE, *Biblicele*, p. 132). *măestrit / împiestritorlu* redau gr. *ποικίλον* „pestrii, artistic, măiestru”; MS 4389 *împistritul*, MS 45 *împistritorului*, PO cu *măiestrie* IER. *opere plumarii*.

XXVII

[1] *jertfelnte / jrtlăntie* – altarul pe care erau arse jertfele anuale și care reprezenta pentru israeliți altarul prin excelență (BJ). *lemn de salem / lămne neputrede* cf. 25, 5.

[2] *coarne*, gr. *τὰ κέρατα*, protuberanțe în cele patru colțuri ale altarului, pe care se turna singele jertfelor și mirodeniile (cf. 12; 30, 10). Un răufăcător se putea prinde de ele pentru a scăpa de pedepsă (BJ).

[3] *BB păhărele* redă gr. *φιάλη* „cupă sau taler de libatie, urnă”; MS 4389 *păharăle*, MS 45 *păharăle*, PO *medelnice*, IER. *fusetulus*.

[9] *curte* redă gr. *αὐλή* „curte”, spațiu consacrat din jurul sanctuarului, delimitat printr-o îngrăditură de lemn și stofă.

[10] *tâlpi / funduri* redau gr. *βέσις*, cf. 26, 19. *vergele / marginile* redau gr. *ψαλῖς, ἰδοῦς*; MS 4389 *belciugele*, MS 45 *marginile*, PO *belciugele*.

[11] *tâlpi / culburile* redau gr. *βέσις* cf. 26, 19. *vergele / marginile* cf. v. 10.

[12] *dinspre răsărit / de către mare* redau sintagma gr. *ἐπὶ θάλασσαν*, cf. Fac. 12, 8.

[16] Pentru culori și textile cf. 25, 4. *lucrală cu măiestrie / cu împiestriturile croitorului* redau sintagma gr. *τῆ ποιητικῆ τοῦ βραχιδευτοῦ; ποιικιλία* cf. 26, 36, *ἐραιδευτός* „îesător, cel care brodează”; MS 4389 *cu cusături pestrice*, MS 45 *cu împiestritul croitorului*, PO cu *măiestrie să-l facă*, IER. *opere plumarii*.

[19] FRANKF. *καὶ ποιήσεις ἱμάτια ὑακίνθινα, καὶ πορφύρα, καὶ κόκκινα τοῦ λειτουργεῖν ἐν αὐτοῖς ἐν τοῖς ἁγίοις*, transpus greșit din capitoul următor v. 4. MS 4389, MS 45 există, PO lipsește, IER. lipsește.

[20] *limpede / fără drojdit* redau gr. *ἄφρων* „care nu se string, care nu se îngroașă”; MS 4389 *fără drojdit*, MS 45 *fără drojdit*, PO, IER. lipsește. *stors / ales* redau gr. *κακομμένον < κόπτεται* „a tăia”; MS 4389 *ales*, MS 45 *ales*, PO *den sămînță pisală*, IER. lipsește; ca să ardă / la lumină, LXX *(εἰς φῶς) κάουσι*, FRANKF. *εἰς φῶς*; MS 4389 lipsește, MS 45 *la lumină*, PO *a lumina*.

[21] *în cortul mărturie /* FRANKF. aparține versetului anterior.

chivotul legii / făgăduință redau gr. *διαθήκη*, cf. Fac. 16, 18, Ieș. 25, 10; MS 4389 *făgăduința mea*, MS 45 *făgăduință*, PO *aderertură*, IER. *testimonio*.

XXVIII

[1] *Nadab / Nadav* cf. 24, 1.

Abiud / Aviud cf. 24, 1.

Eleazar / Eliazar cf. 18, 4.

Itamar / Itamar cf. 6, 3.

feciorii... / fiii lui Aaron, FRANKF. *υἱοὺς Ἀαρών*; MS 4389 *feciorii lui Aaron*, MS 45 *fiii lui Aaron*, PO lipsește, IER. lipsește.

[2] *veșmint sfint*, ebr. *bigdē qōdesch*, gr. *στολή ἁγία*; MS 4389 *odăjdii sfinte*, MS 45 *veșmint sfint*, PO *veșminte sfinte de îmbrăcat*, IER. *restem sanctam*; acela al preoților simpli era mult mai puțin complicat decât al marelui preot.

podoabă / mărire redau gr. *δόξα*, aici „strălucire, podoabă”; MS 4389 *n stavă*, MS 45 *mărire*, PO *pre podoabă*, IER. *decorum*.

[3] *Iesufii / înțelepților la cuget* redau sintagma gr. *σοφοὺς τῆ δεινοῦ; σοφός* redă ebr. *hakām* „măiestrie practică, experiență”; *δεινοῦς* „capacitatea de gândire, minte”; MS 4389 *cu mintea înțeleaptă*, MS 45 *înțelepților la cuget*, PO *mîndrilor într-înă*, IER. *sapientibus corde*. *darul măiestriei / de duhul înțelepciunii și simțirei*, LXX *πνεύματος αἰσθησεως*, FRANKF. *πνεύματος σοφίας καὶ αἰσθησεως*; MS 4389 *de duhul înțelepciunii*, MS 45 *de duhul înțelepciunii și simțirei*, PO *cu duhul mîndriei*, IER. *spritulu prudentiac*.

[4] *hosen / cel prejur-pleptu*, ebr. *hōschen*, gr. *τὸ περισθῆριον*; MS 4389 *odăjdie preste piept*, MS 45 *cel prejgur pieptu*, PO *pieptari*, IER. *rationale*.

efod / cea preste umăr, ebr. *’ēphōd*, gr. *ἑπωμῖς*; MS 4389 *odăjdie* (*haină preste umere*, MS 45 *cea preste umăr*, PO *efod*, IER. *superumerale*). Etimologia cuvîntului este nesigură. Termenul denumește trei obiecte, dintre care două au fost artificial puse în legătură unul cu altul *efod*, instrument divinătoriu, utilizat în consultarea lui Iahve, atestat după epoca lui David, și *efod*, piesă importantă a veșmintului marelui preot, un fel de pieptar cu centură și bretele. Acesta din urmă se întâlnește abia în epoca post-exilică (BJ, IThK, BIII). *meil / haină pînă la picioare* redau gr. *ποδήρης*, care traduce ebr. *m’el*; MS 4389 *odăjdie lungă* [marg. *pînă la picioare*], MS 45 *haină pînă la picioare*, PO *veșmint larg de mătase*, IER. *tunicam*.

hilon / haină strălucită redau gr. *χιθών*; MS 4389 *haină strălucitoare* MS 45 *haină strălucită*, PO *veșmint strlnt*, IER. *lineam strictam*.

chidar / mîtră redau gr. *μῖθρον*, ebr. *migbā’a*; cea a marelui preot era în formă de turban. MS 4389 *mîtră*, MS 45 *mîtră*, PO *cumînac*, IER. *cidarim*, *brtu*, ebr. *hōsheb*, gr. *ζώνης*; MS 4389 *brtu*, MS 45 *brtu*, PO *brtu*, IER. *balteum*.

[5] *mătase...* cf. 25.4.

[6] *efodul / cea de preste umăr* cf. v.4.

cu *măiestrie / împistrit* cf. 26, 35.

„Alții traduc prin *efod*, alții prin *mantă*” (I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, p. 133).

[8] *brtu / țesătura* redau gr. *τὸ ὄρασμα* „țesătură”; MS 4389 *țesăturile*, MS 45 *țesătura*, PO *brtu*, IER. *lectura*.

fir de aur / de aur curat, LXX *ἐκ χρυσίου*, FRANKF. *ἐκ χρυσίου καθαροῦ*; MS 4389 *aur curat*, MS 45 *de aur curat*, PO *dentr-aur*, IER. *ex auro*.

[14] *îmbinate ca zăle / amestecate cu flori* redau sintagma gr. *καταμειγμένον ἐν ἄνθεσιν; καταμίγνυμι* „a amesteca, a compune u aleături”, *ἄνθος* „boboc, petală”; MS 4389 *amestecate cu flori*, MS 45 *amestecate cu flori*, PO *zalele una de alta să fie prinse*, IER. *sibi invicem oherentes*.

[15] *hosenul judecării / engolpion judecării* redau sintagma gr. *λεγεῖον τῶν κρίσεων*; MS 4389 *cuvîntul judecării*, MS 45 *cuvîntul judecării*, PO *hosenul judecării*, IER. *rationale*.

efod / cei preste umăr cf. v.4.

[16] *de o palmă* redă gr. *σπιθαμῆς*, aproximativ 22 cm.

[18] *rubin / anthrax* redau gr. *ἑνδορῆς* „piatră prețioasă, roșu-închis”; MS 4389 *anthrax* [marg. *carbuncel sau robin*], MS 45 *anthrax* PO *carmel*, IER. *carbunculus*.

iaspis / iaspis redau gr. *ἰασπίς*, „matostat”; MS 4389 *aspts*, MS 45 *ghesml*, PO *gheman*, IER. *iaspis*.

[19] *opal / lighirton* redau gr. *λαγύριον* „opal”; MS 4389 *piatră lighirton*, MS 45 *lighirton*, PO *ligurte*, IER. *llyrtus*.

[20] *hrisolit / hrisolthos* redau gr. χρυσόλιθος „o piatră galbenă strălucitoare, probabil topaz“; MS 4389 *piatră hrisolth*, MS 45 *hrisolth*, PO *crijolita*, IER. *chrysolitus*.
beril / virilion redau gr. βηρύλλιον; MS 4389 *virilion*, MS 45 *virilion*, PO *onifinos*, IER. *berillus*.

[22] *hoșen / engolpiôn* cf. v. 4.

[29] (23) LXX prescurtează versetele 23–28 din textul ebraic și le așază după v. 29.
lăcașul sfânt / sfinte redau gr. τὸ ἅγιον „loc sfânt“; MS 4389 *lntru sfînștia sfînșire*, MS 45 *sfinta*, PO *loc sfint*, IER. *sanctuarium*.

[30] (26) *Urim și Tummim / arătarea și adevărul*, ebr. *urim, tummim*, gr. δῆλωσις καὶ ἀλήθεια. Doi sau mai mulți sorși, de o formă necunoscută, purtați în scut. Probabil răspunsul oracolului era descifrat prin scuturarea și căderea unuia dintre sorși. Folosirea lor este clar atestată numai în epoca lui Saul. În tradiția sacerdotală, apar ca elemente ale vestimentației marelui preot, fără a fi amintită folosirea lor practică (BHH, LThK). MS 4389 *mărturisirea adevărului*, MS 45 *arătlarea și adevărul*, PO *lnvățătura și dreptatea*, IER. *doctrina et veritas*.
lăcașul sfânt / sfinta redau gr. τὸ ἅγιον, cf. v. 29 (23).
judecățiile – procedul de-ai judeca pe israeliți prin oracol (BJ).

[31] (27) *meil / îmbrăcăminte pînă în picioare* redau gr. ὑποδύτη ποδῆρης, cf. v. 4.

[32] (28) *tiv / gure* redau gr. ζῶα „marginie, bordură“; MS 4389 *bete [marg. tivitură sau găitani]*, MS 45 *bată*, PO *beartă*, IER. *ora*

[33] FRANKF. sfîrșitul versetului aparține versetului următor.

[34] (30) BB *floare* redă gr. ζῶθος, cf. v. 14.

[35] (31) *în lăcașul sfânt / la sfinte*, cf. v. 29 (30). Vestigiul al unei vechi credințe larg răspândite, conform căreia clinchetul clopoșeilor alunga demonii (BJ). Altă explicație la HELIADE: „Lui Aaron i se atîrnă clopoșei ca să se audă sintul sîntelor mai înainte de a intra, ca să nu moară“; (Biblicele, p. 135).

[36] (32) *tăbliță / polcoavă* redau gr. τὸ πέταλον „frunză, foaie placă“; MS 4389 *polcoavă [marg. scîndurea]*, MS 45 *polcoavă*, PO *peteală*, IER. *laminam*. HELIADE: *lamină* (Biblicele, p. 135)

[37] (33) *chidar / mitră* cf. v. 4.

[38] (34) *îngăduință / prîmită* redau gr. τὸ δεκτόν „acceptare favorabilă“; MS 4389 *prîmită*, MS 45 *prîmit*, PO *cum să mîngîie*, IER *placatus sit*.
Marele preot, fiind consacrat lui Iahve, remedia, prin prezența sa, erorile rituale involuntare (BJ).

[39] (35) *hilonul / strinsorile hainelor* redau sintagma gr. οἱ κόσμοι τοῦν χειρῶν; κόσμος „franșă“; MS 4389 *strinsorile odăjdiilor*, MS 45 *strinsorile hainelor*, PO *cel veșmînt strîm*.
chidarul / chivără redau gr. κιδάριον, cf. v. 4.
pînză de în / mătasă redau gr. βύσσος, cf. 25, 4.
briu, gr. ζώνη redă aici ebr. *abnēf*, cîngătoarea marelui preot, semn al funcției sale.

[40] (36) *podoabă / mărte* redau gr. δόξα, cf. v. 2.

[41] (37) Acest verset anticipează capitolul următor. El extinde asupra preoților obișnuința ungerea, care este rezervată marelui preot. Este un adaus posterior (BJ). De altfel, funcția de mare preot apare abia în Nin. 35, 25 și urm., Lv. 21, 10, însă tradiția sacerdotală îl investeste pe Aaron cu atribuțiile unei atari funcții.
să le umpli mîinile, gestul simbolic de a așeza pentru înțlia oară în mîinile preotului bucăți din jertfă, ce trebuia sacrificată (BJ). „Expresii figurată, adică le vei da putere, vei da funcțiunea în mîinile lor, le vei da plenipotență“ (I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, pp. 135–136).

XXIX

[3] FRANKF. Începutul versetului aparține versetului anterior. *să le aduci / le vei aduce și le vei apropia*, LXX προσάσεις αὐτά, FRANKF. οἶσεις καὶ προσάσεις; MS 4389 *ducîndu-le să le duci*, MS 45 *le vei aduce și le vei apropia*, PO *le vei duce*, IER *offeret*.

[4] Spălare completă destinată purificării rituale.

[5] pentru veșmînte cf. 28, 4.

tăblița sfînșenici / polcoava sfînșenici cf. 28, 36.

[7] Persoanele și obiectele supuse acestui ritual erau scoase din spațiul profan și puse în slujba lui Dumnezeu. Practica a început probabil în epoca de după exil (LThK).

[9] BB Începutul versetului aparține celui anterior, FRANKF. corespunde LXX.
mitre / chivăre cf. 28, 4.

umplînd mîinile / vei săvîrși mîinile cf. 28, 41.

[13] *măruntate / pîntece* redau gr. ἡ κοιλία „pîntece, intestin“; MS 4389 *mafe*, MS 45 *pîntece*, PO *mafele*, IER. *intestina*.

[16] (să)-l / pre berbece, LXX αὐτόν, FRANKF. τὸν κριόν; MS 4389 (deaca)-l, MS 45 *berbecele*, PO *berbecele*, IER. *quem*.

[18] *mireasmă plăcută / cătră miros de bună mirosire* redau sintagma gr. ὁσμὴν ὠδίας „aromă plăcută mirositoare“; MS 4389 *cătră mirosul mirosirei cei frumoase*, MS 45 *cătră miros, a mirosenții, PO bună mirosală*, IER *odor suavissimus*.
Acest antropomorfism exprimă mulțumirea cu care Iahve primește ofranda, cf. Fac. 8, 21, Lv. 1, 9, Nm. 28, 2.

[21] FRANKF. sfîrșitul acestui verset face parte din versetul ulterior.

sfînșirea / săvîrșenie redau gr. τελείωσις „consacrare“; MS 4389 *săvîrșire*, MS 45 *săvîrșente*, PO *sfînșiturie*, IER. *consecrationum*.

[24] *dar / osebire* redau gr. ἀφορισμα, termen tehnic în LXX „jertfă clătinată“; MS 4389 *lipsește*, MS 45 *lipsește*, PO *inalță sus*, IER. *elevans*... Ritual de sacrificiu, care consta în legănarea unui obiect oferit astfel divinității înainte de a reveni preotului (BJ). BB *vei pune toate pe mîinile lui Aaron*, FRANKF. ἐπιθήσεις τὰ πάντα ἐπὶ τὰς χεῖρας Ἀαρὼν; MS 4389 (în v. 25) *vei pune toate pe mîinile lui Aaron*, MS 45 *vei pune toate pe mîinile lui Aaron*.

[25] *mireasmă plăcută / miros de bună mirosire* cf. v. 18.

[31] FRANKF. sfîrșitul versetului aparține versetului următor.

[33] *altul / de alt neam* redau gr. ἀλλογενής „străin“; MS 4389 *de altă scîmție*, PO *altul nime*, IER. *manus alienigena*.

I. HELIADE RĂDULESCU crede, opunîndu-se atît traducătorilor noștri vechi, cit și „altora“, fără să specifice cine sînt aceștia, că „ofrandele“ sînt sanctificate de preoți și nu invers: „Acestea se sanctifică într-înșii sau printr-înșii, iar nu ei se sanctifică în acele obiecte mîncate“ (Biblicele, p. 136).

[40] *a zecea parte dintr-o efă / a zecea parte* redau gr. δέκατον „a zecea parte“; MS 4389 *a zecea*, PO *o a zecea parte de măsură*, IER. *decimam partem*.

hinu / hin, LXX εἶν, FRANKF. εἶν, măsură de capacitate pentru lichide; un în era echivalent cu 12 log (un log era 0,347 litri); MS 4389 *in*, PO *hin*, IER. *hin*.

turnare redă gr. σπονδή „libație, băutură de sacrificiu“.

[41] *dar de făină / jirtva* redau gr. θυσία „jertfă“; MS 4389 *jirtva PO jirtva de mîncare*, IER. *ritum*.
dar de vin / turnarea redau gr. σπονδή, cf. v. 40.

[42] BB *în auzurile*, FRANKF. εἰς τὰς ἀκοάς; MS 4389 *lntru auzurile*.

[45] *locui / mă voi chema* redau gr. ἐπικληροῦν „a desemna, a invoca“; MS 4389 *mă voiui chema*, MS 45 *mă voi chema*, PO *voiu âcui*, IER. *habitabo*.

XXX

[1] *jertfelnic de tîmțiere* – asemenea altare erau foarte frecvente în Orientul antic, descrierea aceluia mozaic din versetele 1–5 corespunde aceluia similar din templul lui Solomon (3 Regi 6, 20 și urm.) și din templul din Ierusalim (1 Mac. 4, 49).
lemn de salcim / lemne neputrede cf. 25, 5.

[4] *verigi / margini* redau gr. ψαλίδες, cf. 27, 10.

[9] *ardere / tîmție* redau gr. θυμίαμα, care traduce ebr. *q'toret*, un amestec special, în care inițial intrau patru plante aromatice: *tîmție* (ebr. *l.bōnā*, gr. λίβανος), *sofran* (ebr. *helebānā*, gr. χαλβάνη), *balsam* „pistacia entiscus“ (ebr. *šōrī*, gr. βάλσαμον), și un aromat neidentificat, ebr. *nāqāph*, gr. σταντή). MS 4389 *tîmție*, MS 45 *tîmție*, PO *miroseală*, IER. *thymtama*.

prinos / luare redau gr. ἄρπωμα „rod, prinos”; MS 4389 prinos, MS 45 luare..., PO ardătoare, IER., oblationem.

[10] să aducă jertfă / se va ruga redau gr. ἐξιδάσκομαι „a aduce o jertfă de izbăvire”; MS 4389 se va ruga, MS 45 se va ruga, PO nîngîțitură să isprăvească, IER. deprecabilur.

[12] vei face numărătoarea / vei lua gîndul... în socotința redau sintagma gr. λάβης τὸν συλλογισμὸν... ἐν τῇ ἐπισκοπῇ; συλλογισμὸς „numărătoare generală”, ἐπισκοπῇ „socoteală”. MS 4389 vei lua în seamă cugetele... întru socotința, MS 45 de vei lua gîndul... întru socotința, PO vei lua numărul, IER. tuleris summam (filiorum Israel). Recesămîntul întregii populații este amintit în VT de trei ori; în Nm. cap. 1 și 26, Moise face, în al doilea an după ieșirea din Egipt și spre sfîrșitul drumului în deșert, recensămîntul pe familie al bărbaților capabili de luptă și al leviților.

[13] siclu / didrahmă redau gr. δίδραχμον, termen prin care este tradus în LXX ebraicul schézel, unitatea monetară cea mai cunoscută; MS 4389 didrahm, MS 45 didrahmu, PO siclus, IER. sieli.

oboli / bani redau gr. ὀβολός, care traduce ebr. gērā, cea mai mică unitate monetară; în VT, a douăzecea parte a unui siclu, în Babilon, a douăzeci și patra. MS 4389 sicle, MS 45 bani, PO bani, IER. obolos.

[15] În fața lui Dumnezeu, bogatul și săracul sint egali (BJ).

[16] să izbăvească / să vă rugați redau gr. ἐξιδάσκομαι, cf. v. 10

[18] spălătoare redă gr. λουτήρα „baie, spălător”. Baia rituală prin care se ajungea la starea de purificare necesară contactului cu divinitatea; MS 4389 lighin, MS 45 medelniță [marg. leghin], PO spălătoriu, IER. labium.

[24] casie / iréos, ebr. yiddā, gr. ἴρεως, nume generic pentru anumite plante aromatice, din care face parte și scorțișoara, altfel greu de identificat; MS 4389 casie, MS 45 iris, PO cajie. cf. Heliade, Biblicele p. 137.
hin / in redau gr. εἶν, cf. 29, 40.

[25] mir redă gr. μύρον, ce traduce ebr. schemen hammischhā sau schemen mischhāt qodesch. În textele istorice vechi, ungerea era rezervată regilor, ca la hitiții și caanaanii. Prin ungere, se realiza legătura regelui cu divinitatea și se acorda monarhului un caracter sacru. În ceea ce privește cerul, textele sacerdotale vechi amintesc numai ungerea marelui preot (Ieș. 29, 7, 29, LV. 4, 3, 5, 16; 8, 12). Ulterior ea s-a extins asupra tuturor preoților. Denumirea „unsul lui Dumnezeu” (gr. χριστός). Irecventă în Psalmi pentru David și dinastia sa, devine ulterior, în iudaismul tirziu, atributul prin excelență al mult așteptatului rege sfînt, messias.

[27] BB și toate vasele ei, FRANKF. καὶ πάντα τὰ σκεύη αὐτοῦ; MS 45 și toate vasele ei.
odoarele / vasele redau gr. τὰ σκεύη, cf. Fac. 24, 53.

[34] smîrnă aleasă / zmirnă aleasă redau gr. στακτήν; cf. v. 9; MS 4389 stacte, MS 45 zmirnă aleasă, PO zmirne, IER. (aromata) stacten, GN. Stakte, BJ storax.
ontha / ontha redau gr. ὄνυχα, cf. v. 9; MS 4389 onthas, MS 45 óniha, IER. onycha.
HELIADÉ : „Stactea zic că este ceea ce se scurge din smîrnă” - Biblicele, p. 137).
Halban / halban redau gr. γαλβάνη, cf. v. 9; MS 4389 halban, MS 45 halban, IER. galbanen, BJ galbanum.

[35] amestec de tămîiat / den tocirea făcătorului de mir, LXX μρσφουδ, μεμνημένον, FRANKF. μρσφικου συνθέσεως; MS 4389 lucrul mestecării, MS 45 a tocirii lucrului de mir, PO făpturi de bună miroseală, IER. thymiatia compositum.

[38] să se afume / să să mirosească redau gr. ὀσφρίζομαι a miroși; MS 4389 ca să mirosească, MS 45 ca se mirosească, PO cum să mirosească IER. perfruatur.

XXXI

[2] Bețateci / Veseleii, ebr. b. šal’el, gr. βεσελεήλ; MS 4389 Veseliii, MS 45 Veseleii, PO veateci, IER. Beselehel.
Uri / Uri, ebr. ’urîl, gr. Οὐρίος; MS 4389 Uri, MS 45 Uri, PO Uri, IER. Uri.

[4] să plămuiască / să cugete redau gr. διανοεῖσθαι „a cugeta, a concepe”. BB interpretează cuvîntul în legătură cu ultima parte a versetului anterior. MS 4389 lipsește, MS 45 să cugete (v. 4), PO lipsește, IER. ad excogitandum.

BB să fie mare presle meșteri redau gr. ἀρχιτεκτονεῖν „a construi”. MS 4389 să fie mai mare presle meșteri, MS 45 să fie mai mare presle meșteri.
mălase... / vîndutul, mohortul și roșul răsucit și mălasea... cf. 25, 4.

FRANKF. aparține versetului 5. MS 4389, MS 45 corespund BB; GN, PDS, BJ lipsește.

[6] Ohollab / Elielav, ebr. ’Ohöll’ab, gr. ’Ελιάβ, MS 4389 Eliav, MS 45 Eliav, PO Ahaliav, IER. Hooliab.
Ahisamac / Arisamah, gr. Ἀχισαμάχ, MS 4389 Ahisamah, MS 45 Ahisamah, IER. Achisamech.

BB vor osteni, FRANKF. πονήσουσι..., MS 4389 să lucreze, MS 45 vor face.

[8] odoarele / vasele redau gr. τὰ σκεύη, cf. Fac. 25, 53.

[11] BB împreunăriti redă gr. σύνδεσις „a așeza împreună, a compune”, MS 4389 împreunăriti, MS 45 a împreunăriti.

[13] Legea odihnei sabatice, fără legătură cu episodul precedent, a fost probabil inserată aici pentru a i se accentua semnificația cultică (BJ).

[18] Acest verset se alătură fragmentului din 24, 12-15 și reia, după marea episod de sorginte sacerdotală, tradiția mai veche. Tablele conțineau Decalogul, clauzele alianței între Iahve și poporul ales. În general, tratatele orientale erau înscrise pe tablețe sau stele de piatră și păstrate într-un sanctuar (BJ). Neconcordanța versetelor se datorează comprimării FRANKF. a versetelor 10 și 11 într-unul singur.

XXXII

[1] BB pămîntul, FRANKF. ἐκ γῆς, MS 4389 țara, MS 45 pămîntul. BB aparține capitolului anterior, deși FRANKF. corespunde LXX; MS 4389 este primul verset al cap. 32, MS 45 prima parte a versetului (coruptă) aparține capitolului anterior, partea a doua a versetului 2’ din cap. 32. Capitolele 32-34 constituie o combinare a tradițiilor iehovistă și elohistă, ale căror contribuții particulare sînt greu de distins. Este prezentată alianța iehovistă (Ieș. 34) ca o reînnoire a celei elohiste, din Ieș. 24, încălcată de Israel prin adorarea vișelului de aur. Este posibil ca plasarea acestui episod aici să fie artificială avînd rolul de a separa cele două variante ale alianței dintre Iahve și israeliții (BJ).

[3] BB muierilor, FRANKF. τῶν γυναικῶν; MS 4389 muierilor lor și den urechile fetelor lor, MS 45 muierilor.

[4] vișel turnat, gr. μόσχον χωνευτόν; χωνευτόν; MS 4389 vișel vărsat, MS 45 vișel vărsat, PO slei vișel, IER. vitulus conflat-iles. Vișelul de aur, denumire depreciativă a unuia dintre imaginile taurului, ipostază a divinității ctoniene în mitologia orientală. Cultul unei astfel de divinități a fertilității s-a răspîndit apoi și în întreg spațiul mediteranean. Gîndit de Aaron ca postament al nevăzutului Iahve, reprezintă încercarea de instaurarea a unui nou cult dedicat acestuia, în care nucleul îl constituie rituri specifice divinităților ctoniene. Vișelul de aur devine simbolul tentației mereu renașcute de a adora bunurile materiale, fie ele bogăție, plăcere sexuală sau putere. Vișelul de aur este simbolul încercării de substituire a Dumnezeului spiritual prin una dintre imaginile lui Baal, împotriva căruia se vor revolta profesii pe tot parcursul istoriei lui Israel (BJ, LThK).
I. HELIADÉ RĂDULESCU consideră acest cult foarte popular la vechii evrei: „noi credeam că Aaron înadins alese forma cea mai populară și mai venerată la evrei, între cari cei mai mulți nu cunoștea divinitate mai augustă decît cea reprezentată sub forma Boului” (Biblicele, p. 139).

[9] BB numerotarea normală a versetelor. LXX lipsește versetul 9 al capitolului. FRANKF. nu ține seama de această omisiune și numerotează versetele așa cum apar ele în traducerea greacă.

[12] HELIADÉ îl elogiază pe Moise, care intervine în favoarea poporului „amăgit”, cerînd îndurare lui Dumnezeu, pentru a-i putea condamna pe amăgitori: „Pentru aceia altă lege are, altă carte, altă inimă Moise” (Biblicele, p. 139). Aluziile poetului vizează evenimente din timpul revoluției de la 1848.

[18] biruitorii / începătorilor de vîrtute redau sintagma gr. ἐξ ἀρχόντων κατ’ ἄρχον; ἐξ ἀρχόντων < ἐξ ἀρχον „a fi pe punctul”; λογός „putere, forță”. MS 4389 celor ce încep cu putere, MS 45 începătorilor după vîrtute, PO răzbitori, IER. adhortantium ad pugnam.
Biruții, puși pe fugă / începători de fugă redau sintagma gr. ἐξ ἀρχόντων τροπή; τροπή „întoarcere, întoarcere din fața dușmanului”; MS 4389 oameni biruții, MS 45 începător de fugă, PO răzbiți, IER. conpellentium ad fugam.

[19] GALA GALACTION se dovedește preocupat, în partea a III-a a romanului *La răspintie de veacuri*, cap. XII, să precizeze momentul în care este surprins Moise de Michelangelo pentru a-l imortaliza în celebra sa statuie: „Moise pogoară din munte cu cele zece porunci scrise pe două plăci de piatră. Iată, astea pe care le ține sub brațul drept... El vede deodată urgia din tabăra lui Izrael. Poporul, beat de veselia apostaziei, dănuiește în jurul vișelului de aur. — Așa e! Așa e momentul! Citeva momente după aceea, trăsnetul cade... Moise izbucnește și sfărâmă tablele legii l...” (*Opere alese*, IV, Editura pentru Literatură, 1965, p. 294).

[20] Apa devine astfel anticipare a pedepei, însemn al blestemului, cf. Nm. 5, 17—28.

[22] BB și MS 45: începutul versetului aparține versetului anterior deși FRANKF. corespunde LXX.

[23] *Egipt / pământul Egiptului*, FRANKF. ἐκ γῆς MS 4389 *țara*, MS 45 *pământul*, PO *Eghipt*, IER. *de terra Aegypti*.

[25] *smintise / se-au risipit* redau gr. διασκορδάννυμι „a se risipi”, a se rătași la minte”; MS 4389 *se-au împărțit*, MS 45 *se-au rășchirat* PO *fu prădat*, IER. *quod nudatus esset*.

[28] FRANKF. include în acest verset începutul versetului următor. Tradiția primitivă lăsa probabil pe seama lui Dumnezeu pedeapsa, pe care o împlinesc aici leviii (BJ).

[29] *sfințiți / umpleți* redau gr. πληροῦν, cf. 28, 41.

[32] *ierți / lași* redau gr. ἀφήμι „a elibera, a achita, a ierta” IER [4389 *sa ierți*, MS 45 *să li lași*, PO *iarță*, IER. *dimitte eis hanc noxam*” *arta* lui Dumnezeu care cuprinde faptele oamenilor și destinul lor CBJ).

[33] FRANKF. partea a doua a versetului aparține versetului următor.

[34] *înaintea ta / înaintea feții tale* redau sintagma gr. πρὸ προσώπου σου. BB *ce voiu socoti* redau gr. ἐπισκοπέωμαι, utilizat ca viitor al lui ἐπισκοπεῖν, cf. Fac. 21, 1, Ieș. 23, 16. FRANKF. întreg versetul face parte din versetul anterior. BB, MS (35) este un adaos, care nu apare în FRANKF.

[35] I. HELIADE RĂDULESCU descrie pe larg, cu resentimente persoanele împotriva represiei, pedeapsa idolatriilor păcătoși: „Măcelul lui mare, oribil, asiatic în toată furorea fanatismului; nimic nu e mai teribil și mai neuman decât a se da sabia în mâna Levitului” (*Biblicele*, p. 140). Împrejurările politice ale anului 1848 influențează profund comentariul lui HELIADE, polemic, întocmai ca în altele alte exemple, în mare măsură (pp. 141—142).

XXXIII

[1] Capitolul acesta combină elemente care nu au comun decât preocuparea existenței prezenței lui Iahve în mijlocul poporului său (BJ).

[2] *înaintea ta / înaintea feții tale* redau sintagma gr. πρὸ προσώπου σου des folosită.

[3] Actualizând din nou, HELIADE identifică pentru români „țara promisă” cu țara unită: „pnă există nația română, uniunea ci se va face mai curînd sau mai târziu”, asigurîndu-se, pe altă cale, accesul „la țara promisă, la marele și naționalul ideal” al românilor (*Biblicele*, p. 143).

[5] *cele mindre / măririlor* redau gr. τῶν δοξῶν, δοξᾶ, cf. 28, 2.

[6] Versetele 1—6 nu sînt unificate, Iahve poruncește poporului ceva ce acesta săvîrșește de la sine (BJ).

[7] Aici este unul dintre rarele texte vechi în care este amintit cortul adunării, locul de întîlnire a lui Iahve cu Moise și poporul, cf. Ieș. 29, 42—43, Lv. 1, 1, Nm. 11, 16^a; 12, 4—10.

și / lui redau gr. ἀπὸ τοῦ. Acest pronume se poate referi la Moise, la Iahve sau la chivot, care în ebr. este de genul masculin. Este probabil că cortul din deșert să fie sanctuarul chivotului, căruia i-a fost reparatizat Iosua, cf. v. 11 (BJ).

căutau / cerea redau gr. ζητεῖν „a căuta, a întreba”, de fapt a întreba un oracol prin intermediul lui Moise, care se întreține singur cu Iahve. Acest rol al lui Moise este amintit și în 18, 15. Ulterior, divinitatea era consultată fie prin profeți, fie prin intermediul sorților sfinți (BJ).

[11] Un acces de mîndrie hipertrofică îl face pe I. HELIADE RĂDULESCU să se creadă un fel de Moise al neamului românesc: „Către voi mă adres, filii mei de predilecție, junilor ai României, cărora le-am consacrat toate vegherile mele de mai mult de treizeci

de ani. Nu vă depărtați de tabernaculul protestațiunii; de voi! a ajunge la țara promisă, protestați cu mine dimpreună în contra oricărui act v-a violat drepturile naționalității” (*Biblicele*, p. 143).

[13] *mare / ...*, LXX τὸ μέγα, IER. lipsește.

popor / limbă redau gr. τὸ ἔθνος, cf. Fac. 10, 5.

[14] BB *te voiu odihni* redau gr. καταπαύσειν, a (se) odihni”; MS 4389 *te voiu odihni*, MS 45 *te voi odihni*, PO *te voi purta*. Temă deuteronomică (Dt. 3, 10; 12, 10; 25, 19), reprezintă împlinirea făcăduinței (BJ).

HELIADE recomandă să fie urmată „versiunea celor șaptezeci”, pe care o consideră superioară *Vulgatei* (*Biblicele*, p. 144). La fel procedează și în comentarea altor versete, urmînd tradiția grecească și ortodoxă: „Nici o versiune nu se exprimă așa de dumnezeiește, pentru că se exprimă mai omeneste decât toate, ca versiunea celor Șaptezeci” (*Biblicele*, p. 147).

[18] Cf. 24, 16.

[19] Rostindu-și numele, Iahve îi dezvăluie lui Moise o parte a misterului său. Este o favoare deosebită pe care divinitatea o face numai aleșilor săi (BJ).

XXXIV

[1] Acest capitol conține relatarea ichovistă a alianței din muntele Sinai (BJ).

[2] Într-un decor stincos („Nămesții de țancuri se sprijineau pe vînt, / încît muntele ținea mai mult de cer decât de pămînt), V. VOICULESCU se imaginează asemenea lui Moise: „Ca Moisi descult călcăm cu evlavie pietrele cerești” (*Destin*, 1933, *La schil în munte*, *Poezii*, I, 1968, p. 260).

[6] *Iahve, Domnul Dumnezeu / Domnul, Domnul Dumnezeu*, LXX κύριος ὁ θεός, FRANKF. κύριος, κύριος ὁ θεός; MS 4389 *Domnul, „Domnul Dumnezeu”*. MS 45 *Domnul, Domnul Dumnezeu*, PO *domnitoriu, Domn Domnedzu*, IER. *Domine, Domine Deus*.

Iahve își împlinește promisiunea (33, 19—23), revellind atributele divine, mai cu seamă îndurarea.

îndurător / îndurătoriu redau gr. οἰκτιρῶν, ebr. rāhāmîn, utilizat mai cu seamă pentru a defini trecerea lui Iahve de la pedeapsă la iertarea vinței și accentuează iubirea divinității ca unică sursă a îndurării, de obicei nemeritată; MS 4389 *îndurătoriu*, MS 45 *îndurător* PO *milosîrd*, IER. *misericos*.

milostiv / milostiv redau gr. ἐλεῆμων, ebr. hesed, unul din conceptele centrale ale terminologiei alianței dintre Iahve și Israel. El exprimă legătura eternă și solidaritatea lui Iahve cu poporul ales, presupunînd totodată iubire și fidelitate; MS 4389 *milostiv*, MS 45 *milostiv*, PO *milostivnic*, IER. *clemens*.

multrădător / mult îngăduitoriu redau gr. μακροθύμος, ebr. 'ōrek'-appajim exprimă voința divinității, în calitatea sa de stăpîn absolut, de a renunța la pedeapsă. MS 4389 *rădător*, MS 45 *multu îngăduitor* PO *rădătoriu*, IER. *patiens*.

îngăduitor / multîngăduitoriu redau gr. πολυέλεος „preamilostiv”; MS 4389 lipsește, MS 45 *multu milostiv*, PO *mare milostiv*, IER. *nullae miserationis*.

drept / adevărat redau gr. ἀληθινός, „cel care respectă adevărul, cinstit”. În legătură cu acest concept al dreptății divine, cf. Fac. 15, 6. MS 4389 *adevărat*, MS 45 *adevărat*, PO *drept*, IER. *verus*. FRANKF. aparține versetului următor. Versetele 6—7 aparțin uneia dintre tradițiile fundamentale, foarte vechi, în care Iahve este numit Dumnezeu al îndurării. „Domnul este un Dumnezeu milostiv” este cea mai importantă și mereu prezentă calitate a ființei divine (L.ThK).

[13] *dumbrăvite sfinte / desigurile* redau gr. τὸ ἄλσος „dumbravă, dumbravă sfîntă”; MS 4389 *sădirile*, MS 45 *desigurile*, PO *bercurele*, IER. *lucos*.

dumzeii lor cei ciopliti / cioplitile dumnezeilor lor redau gr. τὰ γλυπτὰ „statui”, care traduce aici, probabil, *astera*, emblema zeiței ortodoxe a fecundității, Astartea (BJ). MS 4389 *cioplitirile dumnezeilor lor*, MS 45 *ciopliteli bodzilor lor*, PO *bozii*, IER. *statuas*.

[14] BB *rișnit, rișnitoriu* redau gr. ζηλωτής, cf. 20, 5. Versetele 14—26 sînt numite uneori și *Decalogul cultic* sau *Codul iehovit al alianței*, căreia îi fixează condițiile. Cu excepția prescripțiilor privind idolatria și sabbatul, se întîlnesc aici mai cu seamă indicații privind sărbătorile și sacrificiile (BJ).

[15] *plngări / curvi* redau gr. ἐκπορνεύειν „a precurvi”. În opoziție cu cultul lui Iahve, comparat cu o căsătorie, cultul zeilor străni este asimilat prostituției (BJ). MS 4389 *să se întoarcă*, MS 45 *vor curvi*, PO *a curvi*, IER. *fornicați fuerint*.

[18] *sărbătoarea azimelor / praznicul azimelor* cf. 12, 15; 23, 15. *luna Aviv / luna celor noao* cf. 12, 2; 23, 15.

[19] cf. 13, 2, 12.

[20] cf. 13, 13.

[22] *sărbătoarea săptămintilor / praznicul săptămintilor* cf. 23, 16. *sărbătoarea culesului / praznicul adunării*, cf. 23, 16.

[23] cf. 23, 17.

[24] cf. 23, 18.

[25] cf. 12, 10.

[26] cf. 23, 19.

[28] cf. 24, 18.

a'zeris—Moise cf. 27 sau Iahve, cf. 34, 1; Dt. 10, 4.

cele zece porunci / cele zece cuvinte redau gr. τὸς δέκα λόγους, cf. 20, 1; MS 4389 *cuvintele a zee porunci*, MS 45 *cēli 10 cuvinte*, PO *ceale zece besedzi*, IER. *verba foederis decem*. Aici probabil o glosă (BJ).

[29] *fața / chipul feții obrazului lui* redau sintagma gr. ὁ ὄψις τοῦ πρόσωπου τοῦ προσώπου. BB, MS 4389, MS 45 operează aici o traducere literală. Versetele 29–35 sînt de proveniență nesigură. Ele se raportează la o tradiție în care apare iluminarea feții lui Moise (ebr. *qaran* < *qeren* „corn”; etimologia l-a făcut pe Ieronim să traducă *cornula esset facies sua* „fața sa avea coarne”, gr. δοξάειν < δόξα, cf. 24, 16). Versetele 29–33 folosesc această tradiție în descrierea revenirii lui Moise din muntele Sinai, versetele 34–35 o pun în legătură cu cortul înălțării (BJ).

XXXV

[1] Capitolele 35–39 reprezintă împlinirea poruncilor din capitolele 25–35. Ele sînt o reluare aproape identică a acestora din urmă.

[2] cf. 12, 16; 20, 9, 10; 23, 12; 34, 21 etc.

[5] cf. 25 2–3.

[6] cf. 25, 4.

[7] cf. 25, 5.

[9] BB (8), LXX numerotarea versetelor pînă la sfîrșitul capitolului este uncori diferită de FRANKF., cf. 25, 7.

[10] cf. 28, 3.

[11] cf. 26.

[12] BB (11) *capacul / oltarul* cf. 25, 8. *perdea / catapelasma*, gr. τὸ καταπέτασμα, cf. 26, 31.

[13] BB, FRANKF. adaugă: καὶ τὸ θυμιάματα, καὶ τὸ ἔλαιον τοῦ χρισματος, καὶ ἔλαιον εἰς τὸ φῶς, καὶ ἀρώματα εἰς τὸ ἔλαιον τῆς χρίσεως, καὶ εἰς τὸ θυμιάμα τῆς συνθέσεως.

[13] BB (14) cf. 25, 23–30.

[14] BB (15) cf. 25, 31–39.

BB (16) FRANKF. καὶ τὸ ἔλαιον τῆς χρίσεως, καὶ τὸ θυμιάμα τῆς συνθέσεως... LXX lipsește.

[16] cf. 30, 1-10. BB *jerfelniul*, FRANKF. τὸ θυσοτήριον.

[22] BB, FRANKF. sfîrșitul versetului aparține versetului următor.

[24] BB (23) *de trebuință / gălirii* redau gr. κατασκευή „construcție”; MS 4389 *lucrul*, MS 45 *gălirii*, PO *pre slujba*, IER. *in varios usus*.

[26] BB (24) FRANKF. face parte din versetul anterior.

[30] BB (28) cf. 31, 2.

[31] BB (29) cf. 31, 3.

[32] BB (30) cf. 31, 4. FRANKF. în acest verset este inclus și începutul versetului următor.

[33] BB (30) cf. 31, 5.

[34] *a învăța / BB (31) a adaoge înainte* redau gr. προσθεῖν „a conduce, a duce mai departe”; MS 4389 *adaogere de minte*, MS 45 *a adaoge înainte*, PO *au învățat*, IER, *quicquid fabre adveniri potest. Oholiab / BB (32) Eliáv* cf. 31, 6.

XXXVI

[1] Lecția acestui capitol diferă de la o variantă la alta, fi în ceea ce privește textul grec, datorită unor izvoare ebraice deosebite fie transmiterii corupte a textelor grecești propriu-zise (BJ, FRANKF).

[2] Sintagma „știință în inimă” (BB) îi prilejuiește lui I. HELIADE RĂDULESCU un comentariu despre omul capabil de creație într-un domeniu sau altul: „Scopul nostru fu spre a defini pe omul cu știința în inimă; ne încercăm a da o definiție, și dînd de pedice, alergăm la istorii. Din exemplele acestea își face cineva o idee de ceea ce a vrut să zică Moise de artiști ca Befeel” (*Biblicae*, p. 149).

[3] FRANKF. prima parte a versetului face parte din versetul anterior.

[8] Secțiunea următoare, inclusiv cap. 37–39, sînt o reluare aproape literală a poruncilor divine din cap. 25–31, relatînd executarea lor.

XXXVII

[2] *împrejur* — FRANKF. καὶ ἐποίησεν αὐτῇ κυμάτιον στρεπτόν, χροσόν καὶ λῶ, LXX lipsește.

[8] Deosebirea dintre LXX și FRANKF. devine tot mai accentuată și tot mai dificil un comentariu detaliat. FRANKF. încearcă să refacă o variantă cit mai apropiată de un text ebraic, altul decît acela pe care-l traduce LXX.

[24] *talant* cf. 25, 39.

[25] și urm.: pasajul referitor la construcția altarului tîmlierii reia cap. 30, 1–5.

XXXVIII

[9] reia cap. 27, 9 urm.

[2] vv. 21–31 reprezintă un adaos redacțional, deoarece presupune existența leviților și necesămintul populației (cf. Nm. 1 și 3).

[28] BB lipsește.

[33] BB *perdea*... lipsește.

[34] cf. 13, 21.

[35] Apariția maiestății divine este descrisă ca o lumină strălucitoare. Muritorii, dacă o privesc, pier. Ea apare și în viziunile profetice, ca de ex. Is. 6 și Iez. 1-3.